

Föräldrars skadeståndsansvar för barnens brott

En utvärdering av 2010 års reform

Föräldrars skadeståndsansvar för barnens brott

En utvärdering av 2010 års reform

Rapport 2017:14

Brå – kunskapscentrum för rättsväsendet

Myndigheten Brå verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsbekämpning och brottsförebyggande arbete, till i första hand regeringen och myndigheter inom rättsväsendet.

Publikationen finns som pdf på www.bra.se. På begäran kan Brå ta fram ett alternativt format. Frågor om alternativa format skickas till tillgangligt@bra.se

Vid citat eller användande av tabeller, figurer och diagram ska källan Brå anges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovspersonens tillstånd.

ISSN 1100-6676
ISBN 978-91-87335-91-4
URN:NBN:SE:BRA-738

© Brottsförebyggande rådet 2017
Författare: Anna-Lena Beutgen, Nadja Bogestam, Emy Bäcklin, Stina Holmberg, Lou Huuva
Omslagsillustration: Lotta Sjöberg
Produktion: Ordförandet AB
Tryck: AJ E Print AB

Brottsförebyggande rådet, Enheten för kommunikation, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-527 58 400, e-post info@bra.se, www.bra.se

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos Wolters Kluwer, 106 47 Stockholm
Telefon 08-598 191 90, fax 08-598 191 91, e-post kundservice@wolterskluwer.se

Förord

Brå har haft i uppdrag av regeringen att utvärdera de ändringar i skadeståndslagen som gjordes i september 2010. Reformen innebär ett strängare skadeståndsansvar för föräldrar som har vårdnaden om ett barn som begått brott och åsamkat skada. Huvudsyftet med lagändringen var att motverka ungdomsbrottslighet och förhindra att ungdomar hamnar i långvarig kriminalitet, men förhoppningen var också att reformen skulle få positiva effekter för brottsoffret.

Denna rapport belyser hur reformen har fungerat utifrån ett brottsofferperspektiv, vilka konsekvenser reformen haft för de skadeståndsdömda föräldrarna och huruvida reformen haft effekt på ungdomsbrottsligheten.

Nadja Bogestam har varit projektledare. Rapporten har författats av Brås utredare Anna-Lena Beutgen, Emy Bäcklin, Lou Huuva och forskningsrådet Stina Holmberg. Moa Gustafsson har genomfört datainsamlingen i domarstudien. Kerstin Nordlöf, professor i rättsvetenskap på Örebro universitet, har varit juridisk rådgivare i projektet.

Marie Torstensson Levander, professor i hälsa och samhälle vid Malmö högskola och ledamot i Brås vetenskapliga råd samt Eva Lindell-Frantz, universitetslektor på juridiska fakulteten vid Lunds universitet har vetenskapligt granskat rapporten och lämnat värdefulla synpunkter. Rapporten har sakgranskats av företrädare för Domstolsverket, Åklagarmyndigheten och Brottsoffermyndigheten. Samråd har skett med ovannämnda myndigheter samt Advokatsamfundet, Kronofogden och Socialstyrelsen.

Brå vill tacka de föräldrar, socialsekreterare, åklagare, domare, advokater, poliser och handläggare på Brottsoffermyndigheten som delat med sig av sina kunskaper och erfarenheter i intervjuer och enkäter. Ett särskilt tack riktas till Johan Krantz på Kronofogdemyndigheten samt Adam Flöhr på Domstolsverket för hjälp med statistik.

Stockholm i december 2017

Erik Wennerström
Generaldirektör

Nadja Bogestam
T.f. enhetschef

Innehåll

Sammanfattning	6
Brås bedömning	11
Inledning	12
Brås uppdrag	13
Metod och material	14
Rapportens disposition	14
Reformens bakgrund	15
Kritik från forskare efter att reformen införts	22
Senare utredning som berör frågan	23
Hur har reformen fungerat utifrån ett brottsofferperspektiv? ...	24
Information om möjlighet till skadestånd	25
Målsägaren riktar ofta – men inte alltid – skadeståndsanspråk även mot föräldrarna	27
Delgivningen det största problemet	32
Betalningen av skadeståndet	39
Brottsskadeersättning	45
Reformens effekter för berörda familjer	49
Betydelsen för föräldrars engagemang	49
Reformens effekter på föräldrars och barns medverkan i rättsprocessen	51
Reglernas betydelse som stöd i uppfostran	53
Negativa konsekvenser för ekonomiskt utsatta familjer	57
Effekter som rör rättssäkerhet	61

Reformens påverkan på ungdomsbrottligheten	68
Familjefaktorer som påverkar att ungdomar begår brott.....	68
Reformen syftar främst till att förebygga brott.....	70
Rättsväsendets syn på reformen	76
Sammanfattande diskussion	80
Reglerna har fått genomslag och de allra flesta betalar sin skuld	80
Inget stöd för brottsförebyggande effekter	81
Drabbar ekonomiskt svaga – och särskilt ensamstående kvinnor	83
Inga tydliga effekter för brottsoffret.....	84
Brister rörande föräldrarnas rättssäkerhet.....	85
Effekter för handläggningen av rättsprocessen	86
Förslag till förbättringar.....	86
Referenser	91
Remissvar	93
Bilaga 1.....	94
Nya och ändrade paragrafer i skadeståndslagen (1972:207) till följd av reformen om ett skärpt skadeståndsansvar för föräldrar.....	94
Bilaga 2.....	95
Prejudikat från högsta domstolen.....	95
Bilaga 3.....	96
Metod och material.....	96
Statistik.....	101
Rättegångsbesök	102
Litteraturgenomgång	103

Sammanfattning¹

Den 1 september 2010 infördes ett strängare skadeståndsansvar för föräldrar som har vårdnaden om ett barn². Reformen innebär att föräldrar, tillsammans med sitt barn, numera kan bli solidariskt skadeståndsansvariga³ för vissa typer av skador⁴ som uppkommit till följd av brott som barnet dömts för. Innan reformen infördes kunde föräldrar endast bli skyldiga att betala skadestånd för sitt barns brott om det bedömdes att föräldrarna hade försummat sin tillsynsplikt. I övriga fall blev barnet ensamt skadeståndsskyldig.

I propositionen framgår att syftet med reformen framför allt var att motverka ungdomsbrottslighet och förhindra att ungdomar ”väljer en vanekriminell livsstil”, men det fanns även en förhoppning om att reformen skulle stärka brottsoffrens ställning genom att öka möjligheterna att få skadestånd.

Under beredningen av lagförslaget var det flera remissinstanser som ifrågasatte att ett skärpt skadeståndsansvar skulle ha en inverkan på ungdomsbrottsligheten. Vissa instanser menade att det skärpta skadeståndsansvaret skulle kunna fungera kontra-produktivt, bland annat genom att utlösa eller förstärka negativa uppfostringsstrategier samt genom att minska föräldrarnas vilja att medverka i brottmålsprocessen. Det påpekades också att brottsoffrets chans till brottsskadeersättning skulle kunna försämrats eftersom reformen innebär att brottsoffren, för att få brottsskadeersättning, måste kunna visa att varken barnet eller föräldrarna kan betala skadeståndet. Det framhölls dessutom i remisserna att föräldrarnas utökade skadeståndsansvar främst

¹ En engelsk version av denna sammanfattning finns på Brås webbplats, www.bra.se. Klicka på filen *Publikationer* och skriv sedan in rapportnumret i sökfältet.

² När vi använder oss av begreppet *förälder* avser det i fortsättningen om inget annat nämns bara föräldrar som har vårdnaden om ett barn och därmed omfattas av lagstiftningen. Detsamma gäller för användandet av orden *mamma* och *pappa*.

³ Föräldrars skadeståndsdel är beloppsbegränsad till 8 960 kronor per skadehändelse.

⁴ Ansvaret gäller person- och sakskada och skada genom kränkning som barnet orsakar genom brott.

skulle slå mot familjer som redan hade stora problem och knappa ekonomiska marginaler.

Regeringen har fått rapporter från bland annat Brottsoffermyndigheten (BroM)⁵ och Brottsförebyggande rådet (Brå)⁶ om att reformen fått flera olyckliga konsekvenser för föräldrarna, barnen och brottsoffren. I dessa rapporter lyfts det fram att reformen motverkat det ursprungliga syftet att öka föräldrars närvaro, tillsyn och ansvarstagande, samt att det i vissa fall har blivit svårare för brottsoffer att få ut ersättning.

I propositionen fastslogs att det med tiden bör göras en uppföljning av reformen. Detta främst för att utreda reformens effekter för de berörda barnen och föräldrarna, men också för att klarlägga vilka konsekvenser det skärpta skadeståndsansvaret fått när det gäller föräldrarnas medverkan i straffprocesser som gäller unga lagöverträdare.⁷

År 2016 fick Brå därför i uppdrag av regeringen att utvärdera reformen om ett skärpt skadeståndsansvar för föräldrar. De frågor som ingår i uppdraget är följande:

1. I vilken omfattning har föräldrar med tillämpning av bestämmelserna i 3 kap. 5 § skadeståndslagen dömts att betala skadestånd för skador som deras barn har orsakat genom brott?

Det finns ingen samlad statistik över antalet skadestånd som utdöms i tingsrätten, och inte heller över antalet skadestånd som föräldrar dömts till enligt 3 kap 5§ skadeståndslagen.

Brå har därför genomfört en egen domarstudie⁸ som visar att föräldrar dömts i 53 procent av de fall då barnet dömts att betala skadestånd. I de fall där föräldrarna inte dömdes berodde det i 85 procent av fallen på att målsägaren inte hade riktat skadeståndsanspråket mot föräldrarna. I tre fall blev skadeståndsbeloppet jämkat till noll kronor.

⁵ Ju 2013/6695/L2.

⁶ Brå 2014:11.

⁷ Prop. 2009/10:142.

⁸ Brå skickade under augusti och september 2017 ut blanketter till alla ungdomsdomare i landet. Blanketterna skulle fyllas i för varje mål där en 15–17-åring dömdes för brott under de kommande tre veckorna (perioden 21 augusti–8 september 2017). Blanketten innehöll bland annat frågor om huruvida skadeståndsdomarna även avsåg föräldrarna i de fall där den unga dömts till skadestånd. 140 blanketter inkom vilket motsvarade lika många domar. Av dessa innehöll 76 stycken en skadeståndsdom även för en eller två föräldrar (för mer information om metod, bortfall och representativitet, se metodavsnittet).

2. Har föräldrar förmått betala det skadestånd som de har dömts att betala?

Statistik från Kronofogden över perioden januari 2015 till den 30 juni 2016 visar att majoriteten av de skadeståndsdömda föräldrarna betalade sin, och även barnets del, inom loppet av 30 dagar utan att Kronofogden behövde göra några indrivningsförsök. Under samma period förblev 15 procent av ärendena obetalda efter Kronofogdens indrivningsförsök. I 96 procent av dessa fall hade föräldrarna redan sedan tidigare skulder hos Kronofogden. Av de 67 föräldrar som inte betalade sin skuld var 43 mammor och 24 pappor. Mammor saknar således oftare än pappor det ekonomiska utrymnet som behövs för att betala det solidariska skadeståndet.

3. Vilka konsekvenser har skadeståndsansvaret fått för familjerna?

Intervjuerna med socialsekreterare och skadeståndsdömda föräldrar ger inte stöd för att föräldrarna skulle ha blivit mer engagerade i sina barns liv till följd av skadeståndsreformen. Tvärtom upplever flera av de intervjuade socialsekreterarna att skadeståndet snarare kan försämra relationen mellan föräldrar och barn samt försvåra möjligheterna till konstruktiva samtal som påverkar barnet i en positiv riktning, särskilt i familjer där relationen mellan föräldrar och barn redan är ansträngd. För ensamstående föräldrar och för ekonomiskt utsatta familjer kan den ytterligare ekonomiska börda som skadeståndet innebär dessutom få negativa konsekvenser för familjens övriga barn.

4. Har det utökade skadeståndsansvaret haft någon inverkan på brottsoffrens möjligheter att få skadestånd eller brottsskadeersättning?

Brå har inte hittat stöd för att reformen haft en positiv effekt på målsägarens möjlighet att få skadestånd utbetalt.

För att besvara frågeställningen har Brå undersökt om, och i vilken utsträckning, målsägarens möjlighet att få skadeståndet utbetalt har förändrats. Anledningen till detta är att reformen inte har påverkat målsägarens *rätt till skadestånd* utan att den gett utrymme att kräva fler personer än tidigare på skadestånd. Till följd av att det saknas statistik över tid om i vilken utsträckning skadestånden har blivit betalda har Brå analyserat data från Brottsoffermyndighetens ärendehanteringssystem. Antalet ansökningar om brottsskadeersättning har visserligen minskat sedan reformen kom, men Brå bedömer att detta snarare är en effekt av att färre ungdomar döms för personbrott än att fler skadestånd blir betalda till följd av reformen. Enligt Kronofogdens statistik betalar föräldrar i stor utsträckning även sina barns skadestånd.

Utifrån intervjuer med professionella finns det dock fog att anta att de föräldrar som har betalningsförmåga även gjorde så i stor utsträckning före reformen.

Brå kan inte hitta stöd för att reformen haft en negativ effekt på målsägarens möjlighet att få brottsskadeersättning.

När reformen kom fanns farhågan att den skulle påverka målsägarens möjlighet att få brottsskadeersättning negativt. Anledningen var att brottsskadenämnden enligt brottsskadelagen har rätt att sätta ner ersättningsbeloppet som betalas med föräldrarnas del om dessa inte har krävts vid tidpunkten för ansökan. En genomgång av Brottsoffermyndighetens statistik visar dock att antalet delvisa och totala avslag på grund av att föräldrarna inte krävts på skadestånd är förhållandevis lågt

5. I vilken utsträckning har det utökade skadeståndsansvaret påverkat föräldrarnas och de ungas vilja att medverka i brottmålsprocessen?

Det råder delade uppfattningar bland professionella om huruvida det utökade skadeståndsansvaret har påverkat föräldrarnas och de ungas vilja att medverka i rättsprocessen.

Den mest framträdande uppfattningen i enkätmaterialen är att det solidariska skadeståndet varken haft positiv eller negativ påverkan på föräldrarnas och de ungas vilja att medverka i brottmålsprocessen. Nästintill inga enkätrespondenter anser att reformen haft en positiv inverkan på föräldrarnas vilja att uppmuntra barnen att samarbeta och tala sanning. En majoritet anser att reformen inte påverkat detta alls, medan cirka en fjärdedel av åklagarna anser att reformen påverkat denna aspekt på ett negativt sätt.

Även i intervjumaterialet framkommer flera exempel på att föräldrarnas engagemang i rättsprocessen ibland blir klivet på grund av det solidariska skadeståndsanspråket. Flera intervjuade poliser, domare och åklagare har till exempel upplevt att en del föräldrar pressar sina barn att ljuga eller undanhålla information för att slippa skadeståndet, eller att de medverkar främst på grund av egenintresse och inte för att stötta sitt barn. En del menar också att det solidariska skadeståndet ibland får oproportionerligt stort fokus i brottmålet.

Mest positiva är domarna och åklagarna till reformens påverkan på föräldrarnas närvaro vid huvudförhandlingen, även om en tydlig majoritet även här anser att reformen inte haft någon påverkan på detta område. En av fem domare och en tredjedel av åklagarna i enkätmaterialen menar att reformen haft en positiv inverkan på föräldranärvaron. I intervjumaterialet är svaren spridda och domarnas svar sticker ut som de allra mest negativa.

Fyra av sex domare upplever att reformen haft en klart negativ effekt på föräldrarnas närvaro under huvudförhandlingen.

6. Har det utökade skadeståndsansvaret för föräldrar i något hänseende inte lett till avsedd effekt eller har det fått oönskade konsekvenser? Vad kan i så fall vara möjliga orsaker till detta?

Ensamstående mammor drabbas särskilt hårt av reglerna om solidariskt skadestånd. I Brås domarstudie framkommer att endast en mamma döms att betala skadestånd i 16 procent av fallen (jämfört med 1 procent där endast en pappa döms). Av de föräldrar som under perioden januari 2015 till 30 juni 2016 inte hade betalat sin skuld efter Kronofogdens indrivningsförsök avsåg ungefär hälften skulder där endast en förälder var betalningsansvarig; i majoriteten av fallen en mamma. Mammor närvarar dessutom på huvudförhandlingarna i högre utsträckning än pappor, vilket gör att pappor oftare än mammor slipper ansvar för den solidariska skadeståndsdelen eftersom yrkandet mot den förälder som inte är närvarande ofta återkallas. I Brås domarstudie är enbart en mamma närvarande på huvudförhandlingen i 25 procent av fallen, vilket är lika vanligt förekommande som att två föräldrar närvarar. Endast i 4 procent av fallen är en pappa ensam närvarande.

De korta tidsfristerna som gäller för rättsväsendets handläggning av ungdomsmål i kombination med solidariska skadeståndsanspråk leder till en mer omständlig delgivningsprocess som ofta skapar problem för domstolen. Handläggningsproblemen kan bli mycket påtagliga och kostsamma, visar våra intervjudata. Reformen innebär att inte bara det tilltalade barnet ska delges stämning, utan även barnets föräldrar. Om den som yrkar på skadestånd är minderårig, vilket ofta är fallet i ungdomsmål, krävs dessutom en fullmakt från målsägarens vårdnadshavare.

Brås studie pekar på att det ur föräldrarnas perspektiv finns flera rättssäkerhetsproblem. Det gäller bland annat bristande information angående deras solidariska skadeståndsskyldighet, konsekvenserna för dem när anspråket kommer in sent (som problem att sätta sig in i och hinna framföra grunder för jämkning, eller svårigheter för domstolen att hinna ordna tolk) samt att deras partsroll hanteras olika av olika domare.

7. Har reformen haft någon påverkan på ungdomsbrottsligheten?

Brå har inte kunnat hitta stöd för att reformen skulle ha haft någon påverkan på ungdomsbrottsligheten.

Det saknas förutsättningar att undersöka reformens effekt på ungdomsbrottsligheten på ett empiriskt sätt. För att reformen skulle kunna ha en effekt krävs att föräldrarna – och gärna även barnen – känner till hur skadestandsreglerna är utformade. Den Brå-studie som gjordes på 90-talet innan reformen infördes visade dock att de flesta föräldrar inte visste vilka regler som gällde. De flesta trodde att de var helt ansvariga för barnets skadestånd, alltså ett mer långtgående ansvar än vad reformen från 2010 innebär.

Föräldrarnas brist på kunskap om skadestandsreglerna som framkommer under flera intervjuer talar dock mot att reformen skulle haft en preventiv effekt på den breda allmänheten. De intervjuer som Brå genomfört med socialsekreterare och föräldrar ger heller inget stöd för att reformen skulle haft en preventiv effekt på ungdomar som begår brott eller som befinner sig i riskzonen för att begå brott. Snarare framkommer i dessa intervjuer att föräldrars skadestånd riskerar få en negativ effekt för socialt utsatta föräldrar när det gäller deras möjlighet att fostra sina barn på ett bra sätt. Ungdomsbrottslighetens utveckling tyder inte heller på att reformen haft någon generell effekt.

Brås bedömning

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det skärpta skadeståndsansvaret för föräldrar medfört en rad tillämpningsproblem. Utvärderingen visar också att det är osannolikt att reformen har uppnått den avsedda effekten att fungera brottsförebyggande. Dessutom har den medfört en rad negativa effekter för målsägaren, föräldrar och rättsväsendet. Enligt Brås mening finns det därför två vägar att gå.

Den första är att ta bort principalansvaret för föräldrar till barn som döms till skadestånd på grund av brott.

Den andra vägen att gå är att behålla principalansvaret, men att justera regleringen för att minska en del av de negativa effekter som Brå identifierat. Om principalansvaret kvarstår bedömer Brå att följande åtgärder behöver vidtas:

- Minska risken för negativa konsekvenser för ekonomiskt utsatta familjer.
- Öka föräldrars rättssäkerhet.
- Öka målsägarens möjlighet att dra nytta av reformen.
- Förbättra möjligheten att följa upp hur systemet fungerar.

Inledning

Den 1 september 2010 skärptes skadeståndsansvaret för föräldrar⁹ vars barn gjort sig skyldiga till brott. Före reformen hade föräldrar i dessa fall endast ett så kallat tillsynsansvar. Detta innebar att föräldrarna bara kunde bli skyldiga att betala skadestånd om det bedömdes att de hade försummat sin tillsynsplikt gentemot sina barn. I övriga fall var det barnet som ensamt blev skadeståndsskyldig. I och med reformen infördes ett så kallat principalansvar som innebär att föräldrarna har ett skadeståndsansvar för skador som uppkommit till följd av brott som deras barn begått, även om det inte förekommit någon vårdslöshet från föräldrarnas sida.

Syftet med reformen var att motverka ungdomsbrottslighet och förhindra att ungdomar ”väljer en vanekriminell livsstil”. Reformen antogs ge föräldrar tydligare incitament att reagera på sociala beteendemönster och ge dem goda argument för att kräva ökad insyn i barnens liv utanför hemmet, i och med deras eget skadeståndsansvar. Ett annat syfte med reformen var att stärka brottsoffrens ställning. Ett skärpt skadeståndsansvar för föräldrar ansågs kunna öka den utsattes möjligheter till ersättning.

Reformen har kritiserats från flera håll och det har uttryckts ett behov av en utvärdering av reformen (se till exempel Brottsoffermyndigheten 2013; Brå 2014:11). År 2016 fick därför Brå i uppdrag av regeringen att genomföra denna utvärdering. Resultatet presenteras i denna rapport.

⁹ När vi använder oss av begreppet *förälder* avser det i fortsättningen om inget annat nämns bara föräldrar som har vårdnaden om ett barn och därmed omfattas av lagstiftningen. Detsamma gäller för användandet av orden *mamma* och *pappa*.

Brås uppdrag

Syftet med Brås utvärdering av reformen om ett skärpt skadeståndsansvar för föräldrar är att bedöma om syftet med lagstiftningen har uppnåtts och vilka konsekvenser reformen haft för barn, föräldrar, brottsoffer och rättsprocessen. I uppdraget ingår att besvara följande frågor:

1. I vilken omfattning har föräldrar med tillämpning av bestämmelserna i 3 kap. 5 § skadeståndslagen dömts att betala skadestånd för skador som deras barn har orsakat genom brott?
2. Har föräldrarna förmått betala det skadestånd som de har dömts att betala?
3. Vilka konsekvenser har skadeståndsansvaret fått för familjerna?
4. Har det utökade skadeståndsansvaret haft någon inverkan på brottsoffrens möjligheter att få skadestånd eller brottsskadersättning?
5. I vilken utsträckning har det utökade skadeståndsansvaret påverkat föräldrarnas och de ungas vilja att medverka i brottmålsprocessen?
6. Har det utökade skadeståndsansvaret för föräldrar i något hänseende inte lett till avsedd effekt eller har det fått oönskade konsekvenser? Om så är fallet, vad är möjliga orsaker till detta?
7. Kan reformen ha haft någon påverkan på ungdomsbrottsligheten?

Reformen avser alla barn under 18 år som begått brott och blivit skadeståndsskyldiga. Brås utvärdering är dock fokuserad på 15–17-åringar, det vill säga den grupp barn som är straffmyndiga och kan dömas i domstol. Det beror på att uppdragets fråga om brottmålsprocessen främst är relevant i relation till de ungdomar som är straffmyndiga. Därtill kommer att det är svårt att få fram uppgifter om både brottslighet och skadestånd bland barn som inte är straffmyndiga. Som exempel kan nämnas en tidigare studie som undersökte tings- och hovrättsdomar där man till exempel inte kunnat hitta något fall där någon krävt skadestånd från en förälder till ett barn under 15 år (Lindell-Frantz 2012)¹⁰.

¹⁰ Även om åtal inte väcks mot barn under 15 år är det teoretiskt möjligt att skadeståndsfrågan handläggs i en civilrättslig tvist.

Metod och material

Frågorna i uppdraget har besvarats med hjälp av både kvantitativa och kvalitativa metoder. I korthet har följande datainsamling ägt rum:

- Totalt 32 intervjuer med domare, åklagare, målsägarbiträden, försvarsadvokater, poliser, socialsekreterare, samt anställda på Brottsoffermyndigheten.
- Intervjuer med fyra föräldrar som dömts till skadestånd på grund av brott som deras barn begått.
- Observation av åtta huvudförhandlingar där minst ett anspråk på skadestånd har riktats mot någon förälder.
- En enkät till ungdomsdomare respektive åklagare (svarsfrekvens 57 respektive 71 procent).
- En studie av 140 domar i ungdomsmål under perioden 21 augusti–8 september 2017.
- Statistik från Domstolsverket, Kronofogdemyndigheten och Brottsoffermyndigheten.
- Genomgång av forskning och utredningar på området.

En närmare beskrivning av metod och material ges i bilaga 1.

Rapportens disposition

Regeringens uppdrag innehåller sju frågor som ska besvaras i denna rapport. Rapportens disposition följer dock inte frågornas ordning utan är uppbyggd så att den följer den process som reformens tillämpning innebär. Rapporten är disponerad på följande sätt (vilka av regeringens frågor som besvaras i olika avsnitt redovisas i parenteserna):

- **Reformens bakgrund**
- **Hur har reformen fungerat utifrån ett brottsofferperspektiv?** (fråga 1, 2, 4, 6)
 - Information till målsägaren
 - Skadeståndsanspråk mot föräldrarna
 - Delgivning
 - Beslut om skadestånd
 - Indrivning av Kronofogden
 - Brottsskadeersättning

- **Reformens effekter för berörda familjer** (fråga 3, 5, 6)
 - Betydelsen för föräldrars engagemang
 - Betydelsen för stöd i uppfostran
 - Konsekvenser för ekonomiskt utsatta föräldrar
 - Effekter som rör rättssäkerhet
- **Reformens påverkan på ungdomsbrottsligheten** (fråga 7)
 - Forskning om familjefaktorer som påverkar att ungdomar begår brott
 - Ungdomsbrottslighetens utveckling
- **Rättsväsendets syn på reformen** (fråga 6)

Reformens bakgrund

Före reformen 2010 kunde föräldrar bli skadeståndsskyldiga för sitt barns brott under förutsättning att de hade försummat vårdnaden om barnet. Frågan om ett principalansvar har dock varit uppe för diskussion vid flera tillfällen; första gången i betänkandet som låg till grund för skadeståndslagen som trädde i kraft 1972 (SOU 1963:33 – Skadestånd 1). Ett av de förslag som redovisades där innebar att föräldrarna skulle ha ett så kallat ”strikt ansvar” för skador som deras barn orsakat, det vill säga att de skulle bli ansvariga för skador som uppkommit till följd av barnets brott oavsett om de brustit i sin tillsyn eller inte. I propositionen avvisades dock detta förslag (Prop. 1972:5 s 171).

I slutet av 1980-talet blev frågan om att skärpa föräldrars ekonomiska ansvar för barns brott åter aktuell som en del av den politiska debatten om ungdomsbrottsligheten. År 1987 fick Brå i uppdrag av Justitiedepartementet att utreda hur föräldrar skulle kunna ges ett utökat ansvar för sina barns brottsliga handlingar. Regeringen ville utreda om ett utökat ekonomiskt föräldraansvar kunde ha en brottspreventiv effekt.

Brås resultat presenterades i *Barnens brott och föräldrars ansvar* (Brå-PM 1990-1). Brå kom fram till att föräldrarnas ansvar för sina barn borde markeras tydligare och förespråkade därför att föräldrar skulle få ett utökat skadeståndsansvar för sina barn. Brås förslag till utökat skadeståndsansvar överensstämmer till stor del med reformen som trädde i kraft år 2010. Enligt detta förslag skulle föräldrar bli ansvariga för att ersätta skador som deras barn orsakat, upp till en femtedel av prisbasbeloppet. Brå menade att en sådan skärpning inte ensam skulle påverka ungdomsbrottsligheten, men att det skulle markera den vikt som samhället tillskriver föräldrarnas ansvar och roll i barnens uppfostran (Brå-PM 1990-1, s. 10). Ett ytterligare argument som angavs var att en enkätundersökning till föräldrar visat att de

flesta redan trodde att föräldrar hade det lagstadgade ansvaret för barnens skadestånd. Vidare tyckte en majoritet (60 procent) att föräldrarna tillsammans med barnen skulle ansvara för barnens skadestånd. Brå ansåg att det är lämpligt att lagen är utformad så att den följer det allmänna rättsmedvetandet.

Brås förslag fick stöd av Vårdskommisionen, en arbetsgrupp som var tillsatt för att motverka våld och förbättra stöd till brottsoffer, som kom med sitt slutbetänkande några månader senare (SoU 1990:92 s.16). Vårdskommisionen hänvisade till ett uttalande från riksdagen om att ”det i första hand är föräldrarna som ansvarar för sina barn och ungdomars vård och fostran samt att det i första hand är föräldrarnas engagemang som måste mobiliseras när en ung människa hamnar i riskzonen”. (SoU 1990:92 s. 84).

Även om Vårdskommisionen inte bedömde att ett utökat föräldraansvar skulle ha någon egentlig påverkan på ungdomsbrottsligheten, ansåg de att en lagändring var en viktig markering av det ansvar som föräldrarna har.

Skärpning av tillsynsansvaret 1993

Brås och Vårdskommisionens utredningar låg till grund för departementspromemorian *Vårdnadshavarens skadeståndsansvar* (Ds 1993:11) och senare regeringens proposition om vårdnadshavarens skadeståndsansvar (1993/94:57). I dessa avvisades Brås och Vårdskommisionens förslag. Som motiv angavs att det inte var troligt att en sådan lagändring skulle motverka ungdomsbrottsligheten (Prop. 1993/94:57 s.15). Istället förordades, både i promemorian och i propositionen, att föräldrarnas tillsynsplikt skulle förtydligas i lagen. I enlighet med detta beslutade regeringen att utöka tillsynsbestämmelsen i föräldrabalken med följande text: ”Vårdnadshavaren svarar vidare för att barnet står under uppsikt i den utsträckning som behövs för att barnet inte skall orsaka skada för någon annan” (6 kap 2 § föräldrabalken). Denna ändring trädde i kraft år 1993.

Förarbetet till reformen 2010

I departementspromemorian *Ett skärpt skadeståndsansvar för föräldrar* (Ds 2009:42) behandlades åter frågan om att förändra reglerna för skadestånd. I promemorian diskuterades om ett utökat skadeståndsansvar för föräldrar kunde bidra till att minska ungdomsbrottsligheten. I promemorian lyftes bland annat fram att det är viktigt att arbeta för att minska brottsligheten bland unga. Särskilt viktigt var det enligt promemorian att bryta de beteendemönster som senare kan leda in unga individer i kriminalitet. I det sammanhanget angavs att barns uppväxtförhållan-

den, och inte minst den uppmärksamhet som föräldrar ger sina barn, kan ha en stor påverkan på barns brottslighet:

Barn och ungdomars familjesituation påverkar i hög grad risken för ungdomsbrottslighet. [...] I detta ingår även att familjens funktion är en av flera delförklaringar till barns och ungdomars brottslighet. En aspekt som har visat sig ha stark koppling till risken för ungdomsbrottslighet är föräldrarnas reaktioner när deras barn och ungdomar uppvisar ett beteende som strider mot grundläggande samlevnadsregler och normer, t.ex. snatterier och skolk från skolan. Även bristande föräldratillsyn när det gäller t.ex. tider för hemkomst har betydelse för risken för ungdomsbrottslighet. Ungdomar vars föräldrar inte bryr sig om eller agerar vid denna typ av avvikande beteendemönster löper den största risken för att begå brott och för att senare utveckla en vanekriminell livsstil (Brå-rapport 1992:1, Familj, Uppväxt och brott och Brå-rapport 2001:15, Kriminell utveckling – tidiga riskfaktorer och förebyggande insatser). Det kan således konstateras att föräldrarnas reaktioner – eller avsaknad av reaktioner – i förhållande till deras barns och ungdomars beteenden har betydelse för risken för ungdomsbrottslighet. En reform som ger föräldrar tydligare incitament till att skapa ökad insyn i deras barns och ungdomars liv och att reagera på antisociala beteendemönster bör mot denna bakgrund kunna bidra till att minska risken för ungdomsbrottslighet. (Prop. 2009/10:142 s. 23)

Som ett sätt att stärka föräldrarnas tillsyn föreslogs i promemorian att föräldrars skadeståndsansvar skulle utökas genom införandet av ett principalansvar. Införandet skulle syfta till att tydliggöra föräldrarnas ansvar för att förmedla samhällets värderingar och lagar till sina barn. I promemorian angavs att en sådan skärpning av föräldrarnas ansvar inte står i motsättning till det ansvar som samhället har för ungas uppväxtvillkor. Flera planerade eller genomförda satsningar inom exempelvis skola och socialtjänst presenterades, men man menade att ett principalansvar för föräldrar skulle sända en tydlig signal om att det främst är de som ansvarar för sina barn. Ett utökat skadeståndsansvar för föräldrar ansågs

1. ge starkare föräldrareaktioner när barn bryter mot regler och lagar och samtidigt
2. ge stöd i föräldrarnas diskussioner med sina barn (då de kan argumentera att de har rätt till större insyn eftersom de är skyliga att betala eventuella skadestånd).

Syftet med införandet av principalansvaret var alltså att det skulle fungera brottspreventivt.

Ett annat argument i promemorian var att de skador som uppkommer vid ungdomars brottslighet måste bäras av någon, och utredarna ansåg helt enkelt att det är rimligt att föräldrarna står för en del av denna kostnad (Ds 2009:42 s. 47). Utredningen lyfte även fram att ett utökat skadeståndsansvar för föräldrarna skulle öka brottsoffrets möjlighet att få skadeståndet utbetalt.

Blandad respons från remissinstanserna

Responsen från remissinstanserna var blandad¹¹. Flera ställde sig positiva till förslaget eller lämnade det utan kommentarer. Bland dem som var mest positiva till förslaget var Brottsförebyggande rådet, Barnombudsmannen och Skolverket (även om flera av dessa instanser påpekade att även andra åtgärder behövdes för att motverka ungdomsbrottsligheten).

- Brå tillstyrkte förslaget utan vidare kommentar men föreslog att reformen bör följas upp.
- Barnombudsmannen såg positivt på förslaget och menade att en minskad ungdomsbrottslighet till följd av reformen även skulle medföra att färre barn blir skuldsatta på grund av skadestånd.
- Skolverket tillstyrkte förslaget med motiveringen att skärpningen ger en tydlig signal till föräldrar om att de har huvudansvaret för att förmedla normer och värderingar till sina barn.

Även Kronofogden och Brottsoffermyndigheten (BroM) tillstyrkte förslaget, dock med vissa förbehåll.

- Kronofogdemyndigheten tillstyrkte förslaget men betonade betydelsen av jämningsmöjligheter för föräldrar för att undvika oskäligen belopp.
- Brottsoffermyndigheten tillstyrkte förslaget eftersom de antog att reformen skulle kunna öka målsägarens möjlighet att få skadestånd utbetalt. Samtidigt varnade BroM för risken att målsägarens möjlighet att få brottsskadeersättning skulle minska.

Flera remissinstanser ansåg dock att reformen inte borde genomföras, däribland Justitieombudsmannen, Justitiekanslern, Åklagarmyndigheten och flera universitet och högskolor såsom Uppsala universitet, Stockholms universitet och Lunds universitet.

¹¹ För remissyttrandens diarienummer se referenslistan i anslutning till rapporten.

Tre typer av kritik

Kritiken från remissinstanserna kretsade i huvudsak kring tre teman:

- Att det inte fanns något stöd för att reformen skulle få någon effekt på ungdomsbrottsligheten.
- Att den riskerade att slå främst mot resurssvaga familjer.
- Att den riskerade att försvåra möjligheten för brottsoffer att få brottsskadeersättning.

Inget stöd för effekter på ungdomsbrottsligheten

Många remissinstanser ifrågasatte att ett skärpt skadeståndsansvar kunde ha en inverkan på ungdomsbrottsligheten. Flera pekade på att det inte fanns något empiriskt stöd eller något annat underlag som kunde visa att ett skadeståndsansvar för föräldrar skulle innebära att de engagerar sig mer i sina barn. Åklagarmyndigheten och Stockholms universitet påpekade att de flesta föräldrar redan i dagsläget agerar utifrån bästa förmåga och att ett ökat skadeståndsansvar knappast skulle fungera som ett incitament för dem att agera annorlunda. Socialstyrelsen menade vidare att det inte finns något självklart samband mellan skadestånd och konstruktiva diskussioner om normer och värderingar i familjer som ofta redan har stora sociala problem.

Socialstyrelsen menade att ett skadestånd till och med skulle kunna fungera kontraproduktivt genom att utlösa eller förstärka negativa uppfostringsstrategier hos föräldrar.

Även Åklagarmyndigheten menade att förslaget skulle kunna påverka föräldrarnas beteende negativt. Enligt dem riskerar man att försämra möjligheten att få med föräldrarna på samhällets sida i försöken att tillrättavisa den unga om föräldrarna görs till motpart i brottmålet. Föräldrarna skulle få ett självständigt intresse av att den unga inte döms för brott. Detta skulle kunna leda till att de till exempel bagatelliserar barnets brottsliga gärning, försöker förmå sitt barn att inte erkänna, skyller på någon annan eller kanske till och med ger falskt alibi. Föräldrar skulle också kunna förväntas bli mindre benägna att samarbeta med polis och åklagare, menade Åklagarmyndigheten.

Vissa remissinstanser menade också att ett principalansvar riskerar att ha en direkt negativ påverkan på ungdomars beteende. Advokatsamfundet menade att den föreslagna bestämmelsen kunde ge en signal om att det är fritt fram att agera hur som helst, eftersom det är föräldrarna som får ta ansvaret för eventuella följder. Åklagarmyndigheten menade i likhet med detta att förslaget leder till att barnets personliga ansvar för följderna av sin brottslighet reduceras.

Ökad risk för att resurssvaga familjer drabbas särskilt hårt
Åklagarmyndigheten, dåvarande Ungdomsstyrelsen¹² och Kronofogdemyndigheten påpekade att reformen riskerade att påverka resurssvaga familjer mer än andra. Dåvarande Ungdomsstyrelsen ansåg att det var angeläget att säkerställa att lagändringen inte slår alltför hårt mot dessa hushåll och framhöll att den risken behöver utredas närmare.

Åklagarmyndigheten menade att förslaget påverkar enskilda vårdnadshavare väldigt olika beroende på deras ekonomiska förhållanden. Föräldrar med god ekonomi torde inte påverkas särskilt mycket ekonomiskt. Många av dessa föräldrar antogs redan då ersätta de skador som skett. Inte heller de allra mest ekonomiskt utsatta föräldrarna, som saknar betalningsförmåga och utmätningsbara tillgångar och som ofta redan är överskuld-satta, kommer i praktiken påverkas särskilt mycket. Skadeståndet blir där ytterligare en skuld som inte kan betalas. Men för föräldrar som tillhör ett mellanskikt – där det finns inkomst men inget överskott eller marginaler, kan effekterna däremot bli mycket kännbara. Många i denna kategori – inte minst ensamstående föräldrar – kämpar hårt för att få ekonomin och vardagen att gå ihop och en skadeståndsdom kan slå mycket hårt mot dem, enligt remissvaret.

Kronofogdemyndigheten ansåg att det borde införas möjligheter till jämkning. De påpekade att det är av största betydelse att kunna jämka, särskilt för de föräldrar som har en pågående skuldsanering eftersom denna försvåras om löneutmätning begärs för skadeståndsskulden. Trots kritiken tillstyrkte Kronofogden promemorians förslag med motiveringen att antalet unga med obetalda skadeståndsskulder borde minska, vilket i sin tur skulle underlätta inträdet i vuxenlivet för dessa individer.

Kan försvåra brottsoffrens möjlighet till brottsskadeersättning

Utifrån ett brottsofferperspektiv såg Brottsoffermyndigheten överlag positivt på förslaget om ett utökat skadeståndsansvar för föräldrar. Deras bedömning var att om brottsoffret även kan yrka på skadestånd mot barnets föräldrar ges brottsoffret större möjlighet att få ut skadestånd. Men de identifierade även risker med förslaget kopplat till att brottsskadeersättning bara kan beviljas om det saknas andra ersättningsmöjligheter. Ett utökat skadeståndsansvar för föräldrar skulle innebära att det inte räcker att en ansökan om brottsskadeersättning innehåller uppgifter om barnets betalningsförmåga; det skulle även krävas uppgifter om föräldrarnas förmåga. Brottsoffermyndigheten befarade att detta skulle innebära minskade möjligheter för brottsoffer att få brottsskadeersättning.

¹² Numera Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF).

Merarbete för rättsväsendet

Advokatsamfundet menade att när ytterligare en part (föräldern) förs in i brottmålet skulle det sannolikt innebära mer administration och därmed ökade kostnader för domstolarna. Dessutom menade de att det kan bli svårt att få tag på föräldrar för att delge dem stämningen, vilket kan leda till att man kan bli tvungen att skjuta upp rättegångar.

Reformen infördes 2010

Trots den kritik som riktades mot förslaget i promemorian var förslagen i propositionen, som lades fram 2009, i stort sett desamma som i promemorian. Lagändringen om ett strängare skadeståndsansvar för föräldrar som har vårdnaden om ett barn¹³ trädde i kraft den 1 september år 2010 (3 kap 5 § skadeståndslagen (1972:207)).

Huvuddragen i lagändringen

Reformen innebär att den som utsatts för vissa brott av en minderårig kan rikta skadeståndsanspråk mot både barnet och barnets föräldrar. Till skillnad från tidigare gäller föräldrarnas skadeståndsansvar även om det inte förekommit någon vårdslöshet från föräldrarnas sida.

Föräldrars skadeståndsansvar gäller person- och sakskada och skada genom kränkning som barnet orsakat genom brott som hen har begått. Det gäller inte rena förmögenhetsskador och därför utesluts till exempel bedrägeribrott. Maxbeloppet som föräldrar kan bli solidariskt ansvariga att betala tillsammans med sitt barn är alltid en femtedel av ett prisbasbelopp per skadehändelse (vilket motsvarar 8 960 kr år 2017)¹⁴. Den tar inte hänsyn till om det är en eller två föräldrar som har vårdnaden om barnet. Om det totala skadeståndet är högre än 8 960 kronor är barnet ensamt skyldigt att betala resterande del av skulden. Även om föräldrars skadeståndsskyldighet är begränsad till högst en femtedel av prisbasbeloppet per skadehändelse kan föräldrarna bli skyldiga att betala en större summa än så, om deras barn döms till skadestånd baserat på två eller flera olika skadehändelser. Om fler än en förälder i en familj ska ersätta en skada ansvarar de vanligtvis solidariskt för att betala den skadeståndsdelen som är reserverad för föräldrar.

¹³ Med barn avses en person som är under 18 år.

¹⁴ En skadehändelse omfattar hela det händelseförlopp då skadan/skadorna uppstod. Följande är ett exempel från förarbetena. Om ett barn gör sig skyldigt till ett brott i form av att t.ex. anlägga en brand och därigenom skadar två bilar, tillhörande olika personer, har skadorna orsakats genom en skadehändelse (Prop.2009/10:142, s. 47). För en utförlig beskrivning av hur en skadehändelse definieras, se Åklagarmyndighetens RättsPM 2010:6 s.6.

Om flera gärningspersoner döms för samma brott mot en målsägare döms de ofta att solidariskt betala skadestånd till målsägaren för skadan.¹⁵ Brottsoffret kan då kräva var och en av gärningspersonerna på ersättning. Om en av gärningspersonerna betalar hela ersättningen till brottsoffret kan hen utnyttja sin regressrätt för att kräva de övriga på deras delar av skadeståndet i efterhand.

I samband med reformen infördes även möjligheter för föräldrarna att få skadeståndsbeloppet jämkat¹⁶. Jämkningsmöjligheterna ska dock tillämpas restriktivt enligt lagen. Det finns fyra grunder för jämkning varav två avser föräldrarnas principalansvar:

1. *Föräldrarnas förhållande till barnet.* Ett exempel på ett jämkningsgrundande förhållande är när det inte förekommer någon kontakt mellan barn och förälder överhuvudtaget (till exempel om barnet är omhändertaget enligt socialrättslig lagstiftning).¹⁷
2. *Föräldern har vidtagit särskilda åtgärder för att förhindra att barnet begår brott.* Denna jämkningsgrund kan exempelvis gälla om barnet återkommande begår brott och föräldern redan gjort allt som rimligen stått i hans makt för att hindra fortsatt brottslighet.

Förutom de särskilda jämkningsreglerna i samband med föräldrarnas principalansvar finns även allmänna regler om jämkning. Jämkningsreglerna kan enligt dessa regler ske om:

3. *Skadeståndet är oskäligt betungande för den skadeståndsskyldige.*
4. *Brottsoffret själv har medverkat till skadan genom vårdslöshet.*

Kritik från forskare efter att reformen införts

Reformen har mötts av kritik från flera forskare. I anslutning till att den genomfördes framförde Mårten Schultz, professor i civilrätt vid Stockholms universitet, att reformen inte skulle komma att få avsedda effekter på ungdomsbrottsligheten (Schultz 2010). Han uppfattade att reformen innebar ett radikalt och omotiverat frånsteg ifrån den i skadeståndsrätten grundläggande culpapregeln, det vill säga att den som av oaktsamhet (culpa) orsakat skada ska kompensera den skadelidande. Avsteget från culpapregeln

¹⁵ Föräldrarna till olika gärningspersoner är dock inte solidariskt ansvariga sinsemellan.

¹⁶ Att jämka skadeståndsbeloppet innebär att det sätts ned helt eller delvis.

¹⁷ Det gäller *inte* fall där föräldern själv valt att inte delta i tillsynen av barnet.

vid det skärpta skadeståndsansvaret för föräldrar utgörs av att även personer som inte orsakat skadan, nämligen föräldrarna, kan bli ansvariga att helt eller delvis ersätta den skadelidande. Håkan Andersson, professor i civilrätt vid Uppsala universitet, är en annan forskare som är kritisk mot reformen och som har förordat att den bör avskaffas (Andersson 2012, 2015). Han skriver bland annat att lagen visar på en övertro på den moraliska och handlingsdirigerande funktionen som skadeståndsrätt har och menar att reformen knappast kan ha en brottsförebyggande funktion. Han går igenom en uppmärksammas dom från HD, det så kallade Instagrammålet (NJA 2015 s. 482). I detta mål dömdes en mamma att betala ett mycket stort skadestånd för flera olika skadehändelser som dottern gjort sig skyldig till¹⁸, trots att hon vidtagit många åtgärder för att kunna utöva tillsyn över sitt barn. Detta mål visar, enligt Andersson, att även föräldrar som engagerar sig i sina barn kan dömas till höga skadestånd.

Senare utredning som berör frågan

I regeringens översyn av brottmålsprocessen (SOU 2013:17) berörs skadeståndsansvaret för föräldrar. Översynen hade som syfte att se över brottmålsprocessen och komma med förslag på hur den skulle kunna förbättras. Under utredarnas diskussionsmöten med domare, åklagare och brottmålsadvokater belystes såväl principiella synpunkter på skadeståndsreformen som praktiska problem vid tillämpningen av föräldrars skadeståndsansvar. Bland annat visade diskussionerna att det kan vara svårt att hinna delge föräldern före huvudförhandlingen, ett problem som förstärks av att handläggningstiden för ungdomsmål är kort. De intervjuade var också kritiska mot att engagerade föräldrar som faktiskt dyker upp på huvudförhandlingen och döms att betala, hamnar i ett sämre läge än de föräldrar som inte låter sig delges eller inte dyker upp på förhandlingen och på så sätt slipper dömas till skadestånd. Det framkom även osäkerhet om huruvida det enskilda anspråket mot föräldern kan avgöras om föräldern inte kommer till huvudförhandlingen.

¹⁸ För utförligare redogörelse av Instagrammålet se bilaga 2.

Hur har reformen fungerat utifrån ett brottsofferperspektiv?

Följande kapitel handlar om den praktiska tillämpningen av skadeståndsreformen samt reformens konsekvenser för brottsoffrets möjligheter att få ersättning för sin skada. Kapitlets utformning följer de olika steg under och efter rättsprocessen som krävs för att reformen ska realiseras i praktiken och leda till att föräldrar bidrar till att betala barnens skadestånd. Det som krävs är följande:

1. att målsägaren informeras om möjligheten att rikta ett anspråk på skadestånd även mot den tilltalades föräldrar
2. att målsägaren utnyttjar den möjligheten
3. att föräldrarna blir delgivna stämningen
4. att domstolen beslutar att även föräldrarna ska vara ansvariga för den tilltalades skadestånd
5. att skadeståndet blir betalt.

Nedan beskrivs vad som framkommit i Brås studie om dessa olika steg. Ur ett brottsofferperspektiv är det även viktigt att Brottsoffermyndigheten betalar ut brottsskadeersättning i de fall där förövare och/eller föräldrar inte har ekonomisk möjlighet. Hur möjligheterna och kraven för att kunna få brottsskadeersättning ser ut i fall där det finns ett solidariskt skadestånd utdömt diskuteras i kapitlets avslutande del.

Kapitlet bygger på intervjuer med olika aktörer inom rättsväsendet, en enkätstudie, domarstudien, statistik från Kronofogden, Domstolsverket och Brottsoffermyndigheten samt på observationer från åtta rättegångsbesök (se metodbilagan).

Information om möjlighet till skadestånd

En grundförutsättning för implementeringen av regleringen är att målsägaren informeras om möjligheten att rikta ett anspråk på skadestånd mot den/de tilltalades föräldrar. Det är främst polisen som har ansvar för att informera målsägaren om möjligheten att kräva att vårdnadshavarna blir solidariskt betalningsansvariga. I de fall där målsägaren har ett målsägarbiträde spelar dock detta ofta en central roll när det kommer till att förse målsägaren med information och kunskap om det solidariska skadeståndsansvaret för föräldrar.

Information om skadeståndsanspråk rutin för polisen

Åklagarmyndigheten anger i sin uppdaterade version av RättsPM 2010:6 att förundersökningsledaren (som kan vara polis eller åklagare) bör ge direktiv till utredaren att tillfråga målsägaren om hen vill rikta sitt anspråk på skadestånd även mot den misstänktes föräldrar (s 9). Att informera målsägaren om skadestånd ingår i förundersökningsförfarandet hos polisen, och informationen kan ges muntligt eller via en blankett som skickas ut när ett ersättningsanspråk kan bli aktuellt. Enligt de poliser vi har intervjuat är det en standardprocedur för dem att informera om skadeståndsanspråk och således något de alltid gör. Däremot framkommer det i vårt material att detaljerna kring vilken information som ges kan skilja sig åt mellan olika poliser (se även Brå 2014:11, s 11). Några poliser uppger att de utöver att informera om att skadeståndsanspråket kan riktas mot föräldrarna också informerar om de negativa konsekvenserna av att *inte* göra det, till exempel risken att Brottsoffermyndigheten nekar eller sätter ner ersättningen (för en vidare diskussion om detta, se avsnittet om brottsskadeersättning i slutet på kapitlet). De poliser som inte informerar målsägaren om konsekvenserna av att inte yrka på skadestånd mot föräldrarna anser antingen att de saknar tillräcklig kunskap eller att det är målsägarbitrådets uppgift att ge sådan information.

Åklagarna överlag nöjda med hur polisen ger information

De flesta intervjuade åklagare upplever dock att polisen överlag har informerat målsägaren tillräckligt väl angående föräldrarnas solidariska skadeståndsskyldighet.

Jag har ju privilegiet att jobba med ett fåtal poliser som har hand om just ungdomsärenden hos oss och där tycker jag att de har lärt sig. Så oftast, men inte alltid, så har målsägaren fått information och blivit tillfrågade om de vill rikta skadeståndet mot vårdnadshavarna.

Målsägarbiträdet kan ge fördjupad information

Utmärkande för de ärenden där ett målsägarbiträde blivit utsett är enligt åklagarna, försvararna och domarna som vi intervjuat, att målsägaren i princip alltid riktar ett anspråk på skadestånd mot föräldrarna. Målsägarbiträdet anges vara den enskilt viktigaste faktorn när det kommer till målsägarens beslut att yrka på skadestånd mot föräldrarna. Flera beskriver målsägarbiträdena som en uppskattad avlastning när det kommer till informerande om och stöd att driva frågan om det solidariska skadeståndet.

Målsägaren är inte särskilt bevandrade alls i skadeståndsrätt, det är ju därför de har målsägarbiträden. Och det är därför det känns skönt för oss att låta någon annan ta hand om det, som har det som huvuduppgift.

De intervjuade målsägarbiträdena menar i sin tur att det är deras skyldighet att försvara målsägarens intressen och att de därför alltid råder målsägaren att rikta ett anspråk på skadestånd mot föräldrarna när möjligheten finns. Den främsta anledningen uppges vara att undvika problem för målsägaren att få brottskadeersättning om det skulle bli aktuellt.

Utöver att hjälpa målsägaren att yrka skadestånd från den tilltalades föräldrar fungerar målsägarbiträdet som ett stöd under och ibland även efter rättsprocessen.

I målsägarbiträdets uppdrag ingår det inte att i efterhand, efter domen, driva in fordran, men jag brukar ändå vägleda mina klienter ganska konkret och ibland också agera som ombud för dem för att de ska kunna få igenom det. Många känner sig väldigt osäkra när det kommer till själva myndighetsprocessen, alla papper, och vad betyder det här och vad ska jag skriva här ...? Även de som har vårdnadshavare med sig behöver vår hjälp.

Även om åklagare och domare beskriver målsägarbiträdena som "en framgångsfaktor" och "en nyckel" när det gäller att yrka skadestånd från föräldrar framkommer det också att målsägarbiträdena ofta inkommer med skadeståndsanspråken sent, ibland bara någon dag före huvudförhandlingen. Detta uppges oftast bero på de korta fristerna i ungdomsmål och att målsägarbiträden inte kan inkomma med skadeståndsyrkandet innan åtalet är väckt. Detta riskerar att leda till problem med att hinna delge föräldrarna skadeståndsanspråket, vilket i sin tur ökar risken för att målsägaren väljer att återkalla skadeståndsanspråket eller att domstolen avskiljer det¹⁹. I slutändan kan det drabba målsägaren som i värsta fall förlorar sin rätt till brottskadeersättning.

¹⁹ Att skadeståndet avskiljs innebär att det inte tas upp i brottmålet utan i en separat civilrättslig process.

Målsägaren riktar ofta – men inte alltid – skadeståndsanspråk även mot föräldrarna

När målsägaren väl fått information om att anspråket på skadestånd kan riktas mot den tilltalades förälder måste hen alltså aktivt välja att utnyttja möjligheten. I de fall ett skadestånd kan komma att bli aktuellt får målsägaren en blankett av polisen där det bland annat går att kryssa för att man yrkar på skadestånd mot den tilltalade ungdomens föräldrar. I vilken omfattning väljer då målsägaren att rikta anspråk på skadestånd även mot föräldrar och i vilken utsträckning leder detta yrkande till att domstolen *dömer* föräldrar att betala skadestånd för skada som deras barn orsakat genom brott?²⁰ Den frågan analyseras nedan.

Statistiska uppgifter från Domstolsverket

Domstolsverket för ingen löpande statistik över vare sig antalet 15–17-åringar som döms att betala skadestånd i brottmål eller över hur vanligt det är att även föräldrarna blir solidariskt ansvariga. För Brås räkning har Domstolsverket dock tagit fram uppgifter om antal mål som avgjorts i domstol med minst en 15–17-åring tilltalad, där det någon gång under processen funnits ett anspråk på skadestånd riktat mot en förälder. De har också tagit fram siffror på det totala antal föräldrar som någon gång under brottmålsprocessen haft ett skadeståndsanspråk riktat mot sig²¹. Den visar att det riktades ett anspråk på skadestånd mot föräldrar i närmare 900 mål år 2016 och att närmare 1 900 vårdnadshavare berördes. Här bör framhållas att den stora skillnaden mellan antalet mål och antalet vårdnadshavare dels beror på att flera ungdomar kan dömas i samma mål, dels att två föräldrar oftast är vårdnadshavare och därmed kan bli gemensamt ansvariga.

Tabell 1. Antal mål som avgjorts i domstol med minst en tilltalad som är 15–17 år, där det någon gång under processen funnits ett anspråk på skadestånd mot föräldern, samt totalt antal föräldrar som någon gång under processen haft ett skadeståndsanspråk riktat mot sig, 2010–2016. Källa: Domstolsverket.

År	Antal mål	Antal vårdnadshavare
2010	41	81
2011	1 036	2 331
2012	1 078	2 540
2013	927	2 074
2014	943	2 033
2015	956	2 098
2016	887	1 892

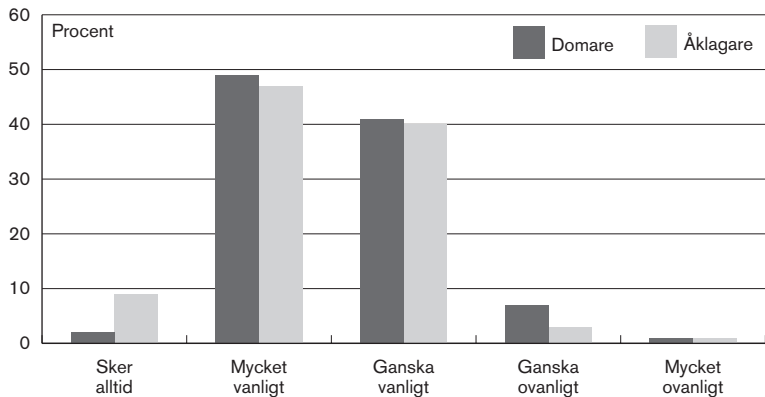
²⁰ Alla yrkanden leder inte till att föräldrarna döms till skadestånd. Yrkandet kan tas tillbaka eller jämkas.

²¹ För information om tillvägagångssättet se bilaga 3.

Enkät till domare och åklagare tyder på varierande tillämpning

Domstolsverkets statistik ger en nationell bild av hur många vårdnadshavare som fått ett skadeståndsyrcande riktat mot sig när deras barn ställts inför rätta för brott som orsakat skada. För att få en bild av hur enhetligt reglerna verkar tillämpas ute i landet, ställde Brå en allmänt formulerad fråga i enkäten till domare och åklagare om hur vanligt det är att målsägaren även yrkar på skadestånd mot den tilltalades förälder. Svaren visade att närmare hälften uppfattade att det var mycket vanligt och att 40 procent tyckte att det var ganska vanligt.²²

Figur 1. Andel domare respektive åklagare som skattar hur vanligt det är att skadeståndsanspråket mot en tilltalad ungdom även riktas mot föräldern (N=156/70).

Brå ringde också tio domare i olika delar av landet och frågade i vilken utsträckning föräldrarna blir solidariskt ansvariga när deras barn döms att betala skadestånd vid deras tingsrätt. Här var frågan dock inte i vilken utsträckning målsägaren yrkar på skadestånd även mot föräldrarna utan vi frågade i vilken utsträckning föräldrar *faktiskt* blir solidariskt ansvariga när deras barn döms att betala skadestånd vid deras tingsrätt. Svaren varierade mellan 25 och 90 procent. De domare som svarade att föräldrarna nästan alltid blev solidariskt ansvariga när deras barn dömdes till skadestånd sade till exempel att:

Vi har fått snurr på att målsägarbiträdena ser till att målsägarna kommer in (i tid) med skadeståndsyrcanden.

²² Det går dock inte att säga vad de lade i begreppen "mycket vanligt" och "ganska vanligt".

De som svarade att det var mindre vanligt hänvisade till praktiska problemen med lagstiftningen, som bristande information och sen delgivning.

Om vi ser att ett skadeståndsyrkande mot vårdnadshavarna saknas så gör vi ingenting åt det, absolut inte. Och jag tycker mig se en tendens på senare tid att åklagarna inte framställer det här, de kanske också tycker att regleringen är så krånglig och inte blir bra. Jag har tänkt på det flera gånger under det senaste halvåret att nej, här finns inget anspråk mot vårdnadshavarna. Och jag efterforskar aldrig varför det är så, för man vill väl inte väcka den björn som sover heller. (Domare)

Även de försvarare som Brå intervjuar har bilden att vissa domare uppfattar frågan om det solidariska skadeståndsanspråket som något krångligt och gärna ser att den faller bort.

Finns det inget skadeståndsanspråk så är det ingen som frågar efter det för tingsrätten är inte intresserad av det, och försvarsadvokaten är bara glad att det inte yrkas. Så om målsägarbiträdet glömmer det eller struntar i det så är det ingen som uppmärksammar det. (Försvarare)

Mätning av förekomsten av skadestånd i 140 ungdomsmål

För att få en mer detaljerad bild av tillämpningen skickade Brå under augusti och september 2017 ut blanketter till alla ungdomsdomare i landet. Blanketterna skulle fyllas i för varje mål där en 15–17-åring under de kommande tre veckorna dömdes för brott (perioden 21 augusti–8 september 2017). Blanketten inrymde bland annat en fråga om huruvida föräldrarna dömts att betala skadestånd i de fall då den unga dömts. 144 blanketter inkom (för mer information om metod, bortfall och representativitet hänvisas till metodavsnittet).

Föräldrarna blev solidariskt ansvariga i hälften av fallen där barnet dömdes till skadestånd

I drygt hälften (55 procent) av de 144 målen dömdes den unga att betala skadestånd. I närmare hälften av fallen där den unga blev skadeståndsskyldig dömdes även någon av föräldrarna att betala skadestånd. Bland de fall där ingen förälder blev skadeståndsskyldig ingick nio där förutsättningarna för att döma dem att betala skadestånd saknades – det fanns inga föräldrar i landet eller föräldrarna var inte vårdnadshavare. Exkluderar man dessa fall så blev föräldrarna solidariskt ansvariga i 60 procent av de fall då deras barn dömdes att betala skadestånd.

Tabell 2. Antal och andel fall med skadeståndsdom mot barnet där någon av föräldrarna till barnet dömts att solidariskt med barnet betala skadestånd (n=79)

	Antal (st.)	Andel (%)
Nej, ingen av dem	28	35
Ja, men endast mamman	13	17
Ja, men endast pappan	1	1
Ja, båda föräldrarna	28	35
Förutsättningar saknades ¹⁾	9	11
Total	79	100 ²⁾

¹ "Förutsättningar saknades" innebär att skadeståndsreformen inte blir aktuell, t.ex. p.g.a. att den tilltalade inte har föräldrar i Sverige, är familjehemsplacerad, eller att föräldrarna inte är vårdnadshavare. Dessa respondenter ingår därför inte i följande tabeller.

² Avrundning innebär att den totala andelen egentligen uppgår till 99 procent.

Fördelningen bekräftas i mätning av Kronofogdemyndigheten

För Brås räkning har Kronofogden registrerat ungdomsmål med skadestånd som kommit in till myndigheten under tre veckor i september 2017, alltså både mål som inrymmer ett yrkande på skadestånd mot föräldrar och mål där enbart den unga blivit skadeståndsskyldig. Den statistiken stödjer den bild som Brås domarstudie ger²³. Av de mål som Kronofogden registrerat avsåg 48 procent sådana där enbart den unga blivit skadeståndsskyldig och 52 procent sådana där även föräldern dömts till skadestånd.

Orsaker när föräldrar inte blir skadeståndsskyldiga

När ingen av föräldrarna blev solidariskt skadeståndsskyldiga berodde det i de allra flesta fallen på att målsägaren endast riktat yrkandet på skadestånd mot barnet (86 procent av fallen). I tre fall berodde det på att domstolen jämkade kravet mot föräldrarna till 0 kronor. Av tabell 2 framgår också att i de 42 fall där en förälder blev skadeståndsskyldig avsåg domen enbart en mamma i knappt en tredjedel av fallen (14 fall). I ett fall avsåg skadeståndet endast en pappa. I elva av de fjorton fall där enbart en mamma dömdes att betala skadestånd var hon ensam vårdnadshavare. I de tre återstående fallen fanns ytterligare en vårdnadshavare; i ett fall en pappa som inte dömdes att betala skadestånd eftersom han inte hade hunnit delges skadeståndsanspråket före huvudförhandlingen och inte heller var närvarande vid rättegången.

²³ Det rör sig dock om ett litet material vilket gör att man inte kan dra några helt säkra slutsatser från den.

Tabell 3. Orsak till att endast en förälder blev skadeståndsskyldig (N=14)

	Antal (st.)	Andel (%)
Endast mamman var vårdnadshavare	11	79
Endast en förälder hade hunnit delges skadeståndsanspråket före huvudförhandlingen	2	14
Ingen av föräldrarna hade hunnit delges skadeståndsanspråket före huvudförhandlingen. Pappan deltog inte i huvudförhandlingen och kunde därför inte delges då	1	7
Total	14	100

Runt 2 000 föräldrar uppskattas bli skadeståndsskyldiga

Detta är ett mycket litet material och man bör vara försiktig med att se det som representativt för alla ungdomsmål. Drygt 3 800 15–17-åringar dömdes i domstol för brott år 2016. Om materialet skulle vara representativt för alla mål under ett år skulle det innebära att:

- drygt 2 000 ungdomar dömdes till skadestånd i brottmål
- drygt 1 200 ungdomars föräldrar dömdes att betala, och att båda föräldrarna dömdes i två tredjedelar av dessa fall.

Detta skulle motsvara att runt 2 000 mammor och pappor dömdes att betala skadestånd solidariskt tillsammans med sina barn. Den skattningen ligger nära de uppgifter som Domstolsverket tagit fram om antalet ungdomsmål där vårdnadshavare var part.

Varför döms inte fler föräldrar att betala skadestånd solidariskt med sina barn?

Studien av ungdomsmål visar att det är relativt vanligt att anspråket på skadestånd inte riktas mot föräldrarna. I 40 procent av fallen där den unga dömdes att betala skadestånd dömdes inte någon av föräldrarna, trots att de var vårdnadshavare och fanns i Sverige. I 80 procent av dessa fall uppger domarna att detta beror på att målsägaren, när frågan avgjordes, inte hade riktat ett yrkande på skadestånd mot föräldrarna. Man kan diskutera vad detta beror på. En möjlig felkälla kan vara att de 140 mål som mätningen bygger på inte är representativa för samtliga ungdomsmål under ett år. Ett större material kanske skulle ge ett annat resultat. Om materialet är representativt skulle följande förklaringar till den relativt låga andelen vara möjliga:

- Att det brister i informationen till målsägarna om att de kan yrka på skadestånd även från den misstänktes föräldrar.

- Att det finns psykologiska faktorer som gör att målsägarna och deras föräldrar inte vill dra in den misstänktes föräldrar. Det förekommer, enligt de intervjuade, att målsägaren inte anser att föräldrarna ska behöva betala för något som de inte själva har orsakat. Ett par intervjuade tar också upp att målsägaren ibland känner till den/de tilltalades familjer och tycker att de har det svårt nog ändå.
- Att målsägaren ursprungligen riktade anspråket på skadestånd även mot föräldrarna men tog tillbaka det under rättegången, till exempel för att föräldrarna inte var närvarande.

Ett rimligt antagande utifrån intervjumaterialet är att alla dessa tre förklaringar förekommer, men det går inte att säga vilken som är vanligast.

Delgivningen det största problemet

För att föräldrarna ska hinna delges stämningsansökan, kunna inställa sig till förhandlingen, samt få skäligt rådrum för att förbereda sig (exempelvis förbereda begäran om jämkning)²⁴, bör ett skadeståndsanspråk ha inkommit med en viss tidsmarginal före domstolsförhandling (SOU 2013:17, s 748). Sent inkomna skadeståndsanspråk är ett generellt problem i brottmål där skadestånd kan bli aktuella och ingenting som utmärker just fall med solidariskt skadeståndsansvariga föräldrar. Det finns dock ett par faktorer i just ungdomsmål som gör att risken för att skadeståndsyrkandena inkommer sent är särskilt stor. Dessa är att:

- När föräldrar har principalansvar är det fler som kan bli skadeståndsskyldiga och därmed fler som ska hinna delges.
 - Ungdomsmålen har också ofta flera tilltalade vilket ytterligare ökar antalet barn och föräldrar som ska delges skadeståndsanspråk.
- Det finns tidsfrister för hur lång tid rättsprocessen får ta. Huvudförhandling i tingsrätt ska hållas senast inom två veckor från det att åtal har väckts.
- Handläggningen tar längre tid när målsägaren är under 15 år, vilket ofta är fallet i ungdomsmål. Om en minderårig målsägare ska kunna yrka på skadestånd måste det finnas en fullmakt från dennes vårdnadshavare.

²⁴ Se 32 kap. 1 § rättegångsbalken. Skäligt rådrum innebär att en person ska kallas till förhandling i så god tid att hen har möjlighet att infinna sig i tid. Vad som är skäligt är inte reglerat i lag utan måste bedömas från fall till fall.

Domarna önskar att anspråken kommer in minst tre dagar i förväg – men så sker inte alltid

Av Brås enkätstudie framgår att de flesta domare (närmare 75 procent) anser att ett skadeståndsanspråk bör komma in minst tre arbetsdagar före huvudförhandlingen, för att delgivningen ska kunna ske i sådan tid att den som krävs på skadestånd ska få skäligt rådrum. Hälften av domarna tycker att anspråket bör ha inkommit minst en vecka före. De flesta uppfattar dock att anspråken ofta kommer in senare än så.

Flera intervjuade domare ifrågasätter om det kan anses vara skäligt rådrum att bli delgiven en stämningsansökan vid huvudförhandlingen, eller kort dessförinnan. De uppfattar att föräldrarna då kan få problem med att komma till huvudförhandlingen på grund av svårigheter med att inställa sig med mycket kort varsel. Alla har helt enkelt inte möjligheten att med någon dags varsel ta ledigt från sitt arbete, ordna barnvakt eller liknande, påpekar en domare.

Det finns dock även en minoritet som anser att det inte är några problem att delge stämning även om anspråket kommer in först vid huvudförhandlingen eller någon enstaka dag i förväg.

I Brås mätning kom anspråket oftast in till tingsrätten minst en vecka före huvudförhandling

I den mätning som Brå gjorde under augusti och september 2017 bekräftas bilden av att anspråken ibland kommer in till tingsrätten mycket sent. 13 procent av anspråken kom inte in förrän 1–2 dagar före huvudförhandlingen. I allmänhet kom dock anspråken in minst en vecka före huvudförhandlingen, vilket torde innebära att det oftast finns möjlighet att delge föräldrarna i så god tid att de får skäligt rådrum.

Tabell 4. Tidpunkt för när skadeståndsanspråken inkom till tingsrätten (N=38)

Antal dagar	Antal (st.)	Andel (%)
1–2 dagar	5	13
3–6 dagar	9	24
7–14 dagar	18	47
15 dagar eller mer	6	16
Total	38 ¹⁾	100

¹⁾ För fyra av de fall där föräldrar blev skadeståndsskyldiga inkom inget svar på denna fråga.

Olika praxis när anspråken kommer in sent

När ett skadeståndsanspråk kommer in mycket kort tid före, eller under själva huvudförhandlingen, kan domstolen välja mellan att

1. delge föräldern yrkandet vid rättegången
2. försöka förmå målsägaren att återkalla anspråket²⁵
3. avskilja skadeståndsfrågan från brottmålet²⁶.

Både Brås intervjuer och enkäten tyder på att det inte finns någon enhetlig praxis när det gäller hur domstolarna hanterar frågan. Brås samtal med ungdomsdomare i olika delar av landet gav mycket olika svar när det gäller både hur vanligt det är med mycket sena anspråk och hur man hanterar sådana situationer. En del av de intervjuade åklagarna uppfattar också att många domare främst vill avgöra brottmålet och att skadeståndsfrågan är ett bihang som domstolen ogärna låter störa själva brottmålsprocessen. I vårt enkätmaterial är domare med en negativ inställning till reformen mer benägna att avskilja skadeståndet från brottmålet om anspråket mot föräldrarna har kommit in sent. Det händer också att domstolen utövar påtryckningar på målsägare och på åklagare för att få dem att återkalla skadeståndsanspråket mot föräldrarna. En åklagare formulerar det på följande sätt:

Det händer att målsägaren pressas av domstolen att frångålla skadeståndsyrkandet för att vårdnadshavaren till exempel inte är närvarande och att domstolen vill avgöra målet. Och domstolen kan även sätta tryck på åklagaren på samma sätt, egentligen. I tingsrättens ögon är skadestånd aldrig en huvuddel i en brottmålsprocess utan det är ett bihang som hänger på, och där vill man ha en så smidig handläggning som möjligt.

Två domare lämnar följande kommentar:

Skadeståndsanspråket mot vårdnadshavarna är en bisak, det måste man vara ärlig med. Det viktigaste är skuldfrågan och påföljden.

²⁵ När en målsägande återkallat sitt skadeståndsyrkande kan hen senare framställa ett skadeståndsyrkande i tingsrätten. Det blir då ett nytt mål hos tingsrätten som handläggs enligt reglerna för tvistemål. Målsäganden blir då tvungen att betala ansökningsavgift (900 kr om kravet är lägre än ett halvt prisbasbelopp (ca 22 000 kr) och 2 800 kr om kravet är högre än ett halvt prisbasbelopp). Denna ansökningsavgift får motparten betala till målsäganden om målsäganden vinner tvisten. Om målsäganden förlorar tvisten får hen inte någon ersättning för denna ansökningsavgift.

²⁶ När ett skadeståndsanspråk *avskiljs* öppnas det automatiskt hos domstolen ett nytt mål (ett tvistemål) och tingsrätten kallar sedan målsäganden och den tilltalade till ett sammanträde för muntlig förberedelse och för att få mer information. Målsäganden behöver efter avskiljande inte betala någon ansökningsavgift.

Om en vårdnadshavare inte närvarar vid huvudförhandlingen så återkallas kravet, så det underlättar själva processen om de inte kommer eftersom vi slipper skadeståndsdelen.

Om skadeståndet hanteras separat från brottmålet och målsägaren ändå vill driva frågan vidare mot föräldern, så måste detta göras i en civilrättslig tvist. Eftersom föräldrarnas skadeståndsdelen är beloppsbegränsad till 8 960 kronor per skadehändelse handläggs ofta dessa ärenden som så kallade förenklade tvistemål (FT-mål), det vill säga mål som rör högst ett halvt prisbasbelopp.²⁷ Förenklade tvistemål avgörs av en ensam domare och varken målsägarbiträde, åklagare eller försvarare följer med i processen. Flera av de intervjuade uppger att en konsekvens av detta är att målsägaren som regel inte orkar gå vidare med frågan, vilket riskerar att leda till nekad eller sänkt brottsskadeersättning från Brottsoffermyndigheten²⁸.

Delgivning vid huvudförhandling kräver föräldrarnas närvaro

För att alternativet att delge föräldrar stämningsansökan vid huvudförhandlingen ska kunna komma till stånd krävs att föräldrarna är närvarande vid huvudförhandlingen. Det finns ingen statistik över hur vanligt det är att föräldrarna inte är närvarande, och olika domare har olika bild av detta.

I en tidigare Brå-rapport (2014:11) om vårdnadshavares närvaro under sitt barns rättsprocess, gick en enkät ut till domare och advokater. I svaren angav de att vårdnadshavares deltagande under huvudförhandlingen är högt. De uppskattade att i fyra av fem av deras senaste ungdomsmål hade åtminstone en vårdnadshavare varit närvarande (ibid, s. 43). I de intervjuer som Brå gjort inom ramen för denna studie varierar svaren. De intervjuade åklagarna uppger att de vårdnadshavare som barnet har oftast kommer till huvudförhandlingen, medan de intervjuade försvararna genomgående svarar att barnets vårdnadshavare uteblir från huvudförhandlingen i cirka hälften av fallen eller oftare. Utmärkande för de intervjuade försvararna är att alla är verksamma i Stockholmsområdet, vilket möjligen indikerar att tingsrätterna i Stockholm har större problem än många andra områden med att delge vårdnadshavarna och att få dem att närvara vid huvudförhandlingen. Detta är en aspekt som lyfts av en domare som menar att ”vårdnadshavarna kommer i mycket stor

²⁷ Prisbasbeloppet år 2017 har enligt socialförsäkringsbalken (2010:110) beräknats till 44 800 kronor.

²⁸ För mer information om vad som gäller handläggningen av brottsskadeersättningen hos Brottsoffermyndigheten se rubriken "Brottsskadeersättning".

utsträckning här i Skåne men jag vet att de har problem i Stockholmsområdet”.

I Brås domarstudie var någon förälder närvarande i fyra av fem fall
I Brås domarstudie var båda eller någon av föräldrarna närvarande i 82 procent av fallen när deras barn dömdes till skadestånd (se tabell 5). Det var lika vanligt att två föräldrar kom som att endast en mamma var närvarande. Att endast en pappa var närvarande var ovanligt.

Tabell 5. Andel av föräldrarna som var närvarande vid huvudförhandlingen när deras barn dömdes att betala skadestånd. Avser endast fall där föräldrarna var vårdnadshavare och befann sig i Sverige (n=68).

	Antal (st.)	Andel (%)
Nej	12	18
Både mamman och pappan	27	40
Endast mamman	25	37
Endast pappan	4	6
Total ¹⁾	68	100 ²⁾

¹⁾ För ett barn har inget svar inkommit.

²⁾ Avrundning innebär att den totala andelen egentligen uppgår till 99 procent.

Olika syn på hanteringen när delgivna föräldrar inte kommer till huvudförhandlingen

Även om föräldrarna är delgivna skadeståndsyrkandet före huvudförhandlingen kan det uppstå problem om ingen av dem kommer till förhandlingen. Rent formellt torde det inte finnas något juridiskt hinder för domstolen att döma delgivna föräldrar som inte närvarar till ansvar i skadestandsfrågan, även om det inte finns tydligt reglerat i lag hur föräldrars utevaro ska hanteras. De domare vi pratat med uppfattar dock att man kan luta sig mot den regel som finns vad gäller den tilltalades utevaro (RB kap. 46:15 a §). Där anges att om saken kan utredas tillfredsställande får målet avgöras trots att den tilltalade uteblivit från huvudförhandlingen. Trots detta tycks olika domare se olika på huruvida det är lämpligt att döma ut skadestånd när den som skadestandsanspråket är riktat mot inte är närvarande. I enkätundersökningen anger drygt 40 procent av domarna att en vanlig orsak till att skadestandsansvaret mot barnets föräldrar inte kan prövas i rätten är att de är delgivna men inte närvarande vid huvudförhandlingen. Frågan kom också upp i intervjuerna med domare.

Jämkning tillämpas restriktivt i enlighet med direktiven

Som framgår i inledningen till denna rapport finns fyra grunder för jämkning varav två avser föräldrarnas principalansvar (3 kap. 6 § 2 st. skadeståndslagen):

1. Förälderns förhållande till barnet.
2. Föräldern har vidtagit särskilda åtgärder för att förhindra att barnet begår brott.

De särskilda jämkningsreglerna är mycket restriktivt utformade när det gäller vilka omständigheter som anses vara jämkningsgrundande. Enligt bestämmelserna ska det vara *uppenbart oskäligt* att föräldern ska betala skadeståndet med hänsyn till de två ovan nämnda jämkningsgrunderna. Det innebär att föräldrar förväntas styrka att de har vidtagit åtgärder som går utöver deras normala tillsynsansvar²⁹.

Förutom de särskilda jämkningsreglerna i samband med föräldrarnas principalansvar finns, som nämnts tidigare, även allmänna regler om jämkning (6 kap. 1–2 §§ skadeståndslagen). Jämkning kan ske om:

3. Skadeståndet är oskäligt betungande för den skadeståndsskyldige.
4. Brottsoffret själv genom vårdslöshet har medverkat till skadan.

När det gäller jämkning har föräldern bevisbördan. Detta innebär att föräldern måste ta fram bevisning som styrker att det finns skäl att jämka hens del av skadeståndet. Föräldern måste också åberopa bevisningen under huvudförhandlingen så att domstolen kan ta ställning i frågan. Det har dock framkommit tidigare att föräldrars kunskap om jämkning är bristfällig (Lindell-Frantz 2012). Även i denna studie tror majoriteten av intervjudeltagarna att föräldrar överlag inte känner till att det finns jämkningsmöjligheter. Många påpekar utöver det att lagutrymmet för att jämka föräldrarnas skadeståndsdelen är så litet att det i princip inte förekommer i praktiken. I enkätmaterialen uppger cirka 80 procent av domarna och åklagarna att det är ovanligt att föräldrar begär jämkning och 90 procent anser att det är ovanligt att domstolen tillämpar jämkningsgrunderna.

²⁹ Det kan handla om att få fram dokument som styrker att man varit i kontakt med socialtjänsten, med polisen, med skolan, med barn- och ungdomspsykiatri etc. Det kan också handla om att man vill kalla vittnen för att styrka att man exempelvis tagit för vana att ge sig ut och söka efter barnet för den händelse att det inte kommer hem på avtalad tid etc.

Det saknas statistiska underlag för att göra närmare analyser av hur vanligt det är att föräldrar begär jämknings samt hur vanligt det är att jämkningsgrunderna tillämpas. Det finns dock ingenting som tyder på att praxis inte är restriktiv på det sätt som lagtexten avser. I ett examensarbete från Umeå universitet (Tjernqvist 2017) undersöktes i vilken utsträckning föräldrar som är solidariskt ansvariga med sitt barn ansöker om jämknings och i vilken utsträckning tingsrätten beviljar deras ansökan. Undersökningen omfattar 158 tingsrättsdomar från första hälften av 2016 där:

1. målsägaren yrkat på solidariskt skadestånd mot föräldrar
2. åtminstone en ungdom fällts till ansvar på åtminstone en åtalspunkt
3. minst ett skadeståndsyrkande har vunnit bifall.

Resultaten visar att inga av de föräldrar som anförde att de hade ekonomiska svårigheter fick skadeståndsbeloppet jämkat. Det var även ovanligt att föräldrar som angav barnets boendesituation som skäl för jämknings, eller som framhöll särskilda åtgärder som de hade vidtagit för att förhindra att barnet skulle begå brott, fick skadeståndsbeloppet jämkat. Däremot var det vanligare att föräldrars skadeståndsskyldighet jämkades när ungdomen var placerad på HVB-hem eller omhändertagen enligt LVU vid tidpunkten för brottet. En av de intervjuade försvararna påpekar att domstolen i princip aldrig går in i sak och prövar vad det finns för jämkningsgrunder förutom i fall där barnet rent faktiskt är fråntaget föräldrarnas beslutande rätt:

Om föräldrarna inte har ett beslutande inflytande på barnet så är det ju självklart att de inte kan krävas på skadestånd, det är en svart eller vitt-fråga! Men frågor om jämknings, det är ju det gråa fältet. Och det går man aldrig egentligen in och prövar juridiskt.

Högsta domstolens vägledande dom i det så kallade Instagram-målet är ett exempel som ytterligare tydliggör den restriktiva tillämpningen av jämkningsreglerna³⁰. En ensamstående mamma blev skyldig att betala ett skadeståndsbelopp på 132 000 kronor till 15 målsägare³¹ på grund av det stora antalet skadehändelser som dottern dömdes för. Mamman begärde jämknings men domstolen fann att det i målet inte förekom någon närmare utredning om mammans ekonomiska förhållanden och avslog därför hennes ansökan.

³⁰ Se bilaga 2 Prejudikat från Högsta domstolen.

³¹ I tingsrätten blev mamman skyldig att ersätta 38 målsägande med sammanlagt 334 400 kronor. När fallet togs upp i Högsta domstolen hade hon träffat förlikning med 23 av de 38 målsägandena.

Betalningen av skadeståndet

En central fråga för brottsoffret – som också ingår i uppdraget från regeringen – är i vilken utsträckning föräldrarna förmår betala det skadestånd som de har dömts att betala. Den statistik som Brå fått från Kronofogdemyndigheten tyder på att de gör det i de flesta fall.

Kronofogden erbjuder hjälp med att driva in skadeståndet

När domen med skadeståndskravet vunnit laga kraft skickar domstolen den till Kronofogdemyndigheten. Kronofogden skickar då en skriftlig förfrågan till brottsoffret om hen vill ha hjälp med att driva in skadeståndet. Om hen tackar ja till hjälp skickar Kronofogdemyndigheten en uppmaning till den/de som ska betala skadeståndet att betala in skadeståndsbeloppet till myndigheten. De skadeståndsskyldiga har då 14 dagar på sig att betala. Om de inte betalar på utsatt tid gör Kronofogden en tillgångsutredning för att se om den skadeståndsskyldiga har tillgångar som täcker skadeståndsbeloppet. Den skadeståndsskyldiga kan också betala skadeståndet frivilligt direkt till brottsoffret, men hen måste då själva ta kontakt med målsägaren för att komma överens om betalningen.

Den statistik som Kronofogdemyndigheten för grundar sig uteslutande på de fall där brottsoffret bitt myndigheten om hjälp att driva in skulden. Myndigheten registrerar inte det totala antalet domar som inkommer och heller inte vilka som tackar nej till hjälp. För Brås räkning tog dock Kronofogden på sig att under tre veckor i september 2017 registrera samtliga inkommande ungdomsmål som inrymde skadestånd.³² Under mätperioden bad drygt hälften av målsägarna om Kronofogdens hjälp när anspråket på skadestånd enbart hade riktats mot barnet. I de fall yrkandet på skadestånd riktades mot både barnet och föräldrarna bad drygt 20 procent av målsägarna om hjälp att driva in skulden. Det tyder på att målsägarna har större förtroende för att skulden kommer att betalas när även föräldrarna blivit dömda till att betala skadeståndet.

³² Detta är ett litet material vilket innebär att man inte kan dra helt säkra slutsatser från det.

Föräldrarna solidariskt ansvariga i 40 procent av ärendena

Brå har fått uppgifter från Kronofogdemyndigheten som rör ärenden där myndigheten hjälpt till att driva in skadeståndet mot 15–17-åringar och föräldrar i brottmål. Uppgifterna om föräldrar rör enbart perioden 01-01-2015 till 01-06-2016, det vill säga ett och ett halvt år³³. Under den perioden arbetade myndigheten med att driva in runt 900 skadestånd riktade mot en 15–17-åring till följd av brott. I 439 av dessa fall fanns ett anspråk på skadestånd mot en eller flera föräldrar. I dessa fall var således runt 40 procent av skadeståndsyrkandena mot en 15–17-åring även riktade mot en förälder.

De flesta föräldrar betalar sin skuld

Av de kronofogdeärenden³⁴ där föräldrarna var solidariskt skadeståndsansvariga blev 7 procent återkallade, vilket nästan alltid innebär att den skadeståndsskyldiga betalat skadeståndet direkt till brottsoffret utan Kronofogdens inblandning (tabell 6). I 70 procent av ärendena betalades skulden självmant inom 30 dagar och 4 procent betalades självmant efter 30 dagar. Ytterligare 4 procent betalades genom indrivning. I 15 procent av fallen (67 ärenden) förblev skulden obetald.

Tabell 6. Andel/antal betalade och obetalade skadeståndsärenden hos Kronofogden 01-01-2015 till 30-06-2016

	Antal	Andel (%)
Återkallade ärenden	31	7
Ärenden där skulden betalades	341	78
... varav betalades inom 30 dagar	307	70
... varav betalades efter 30 dagar	17	4
... varav betalades genom indrivning	17	4
Ärenden där skulden aldrig betalades	67	15
Totalt	439	100

I en tredjedel av ärendena fanns det mer än en skadeståndsskyldig som var under 18 år (42 ärenden), och därmed fler föräldrar som delat på skulden. Samtliga av dessa skulder har betalats utan indrivning.

³³ Kronofogdemyndigheten saknar jämförbara uppgifter rörande denna grupp från tidigare år.

³⁴ Ett ärende är liktydigt med en skuld.

Föräldrarnas skuld är i genomsnitt drygt 6 000 kronor

Summan på beloppen som barnen delar solidariskt med sina föräldrar varierar från drygt 400 kr till 8 860 kr som var maxbeloppet 2016³⁵. Det genomsnittliga beloppet var drygt 6 000 kr.

I drygt 40 procent av ärendena (181 ärenden) under perioden översteg summan på barnets skuld det som hen delade solidariskt med sina föräldrar. Storleken på det överskjutande beloppet varierar mellan ca 500 och 32 000 kr. Den genomsnittliga summan på det överstigande beloppet var drygt 5 000 kr.

Föräldrar som inte betalar skadeståndet har skulder sedan tidigare

Som framgått ovan förblev skulden obetald i 15 procent av ärendena. Av uppgifterna från Kronofogden framgår att i nästan samtliga av dessa fall (64 av 67 fall) hade föräldrarna redan sedan tidigare skulder hos Kronofogden. Kronofogden konstaterar i det sammanhanget att ”det blir därmed uppenbart att vårdnadshavaren i dessa fall saknar ekonomisk möjlighet att reglera den uppkomna skulden”³⁶.

Ensamstående mammor överrepresenterade bland dem som inte betalar skulden

Bland de föräldrar som inte betalade skulden var det ungefär hälften som var ensamt betalningsansvariga. När det endast fanns en förälder var det oftast en mamma. Det innebär att av de föräldrar som inte förmådde betala skulden var 43 mammor och 24 pappor.

Föräldrarna betalar ofta även barnets del av skulden

Det finns alltså en grupp redan skuldsatta föräldrar som inte förmår betala sin del av det utdömda skadeståndet. Men det vanligaste är att föräldrarna inte bara betalar den del som de är juridiskt ansvariga för utan även den del som barnet är ensamt ansvarigt för. Av tabell 7 framgår att av de 181 ärenden där barnets skadeståndsbelopp översteg den summa som föräldrarna var solidariskt ansvariga för, så betalade föräldrarna hela summan i 60 procent av fallen. Bilden tycks vara att om föräldrarna alls har

³⁵ Föräldrarna kan alltså inte bli skyldiga till att betala mer än en femtedel av prisbasbeloppet per skadehändelse.

³⁶ Utvärdering av reformen om skärpt skadeståndsansvar för vårdnadshavare – Uppgifter från Kronofogden Rapport från Kronofogdemyndigheten 2017-02-14

möjlighet att betala så betalar de även barnets del av skulden.³⁷ Endast en tiondel betalar bara sin del, medan en tredjedel varken betalar sin egen eller barnets del av skadeståndet.

Tabell 7. Antal/andel av de ärenden där barnets skuld överstiger en femtedel av prisbasbeloppet där föräldrarna även betalar det överstigande beloppet (under perioden den 1 jan 2015-30 juni 2016).

	Antal	Andel (%)
Betalar ingen del av skulden	53	29
Betalar endast "sin egen del"	20	11
Betalar hela skulden	108	60
Totalt	181	100

Att föräldrarna ofta betalar även barnets "egen" del av skadeståndet bekräftas i de intervjuer som Brå gjort. Samtliga av de fyra intervjuade föräldrarna betalade sina barns hela skadestånd. En orsak till detta var att de inte hade förstått att de bara var ansvariga för en del av barnets skadestånd. Det viktigaste skälet var dock att barnet inte hade någon inkomst och att de var rädda att det annars skulle få en betalningsanmärkning hos Kronofogden.

Min son har ingen inkomst så jag och min fru betalade hela summan. Han ska inte stå hos Kronofogden i framtiden och få svårt att få lägenhet.

Det fanns ju inte i mina tankar att strunta i det, utan har vi fått en dom med ett skadestånd så måste vi ju betala det och jag vill inte låta det gå till Kronofogden för då blir det bara ännu mer pengar att betala.

Även de intervjuade socialsekreterarna ger bilden av att föräldrarna i gemen inte känner till beloppsbegränsningen. Enligt socialsekreterarna känner föräldrar också oftast ett ansvar för barnet som går utöver deras juridiska skyldighet.

De familjer som kan, betalar ju ofta det som familjen är skyldig totalt. Föräldrarna tänker inte att de ska betala upp till en viss gräns och sedan sluta betala, utan de betalar ju hela.

³⁷ Föräldrarna har möjlighet att återkräva denna summa från barnen via Kronofogden, genom en så kallad regressfordring. Kronofogden har inte haft några sådana ärenden under den period som undersökts här. Detta tyder på att om föräldrarna kräver tillbaka pengar för skadeståndet de blivit tvungna att betala för barnets brott så gör de detta utan att blanda in Kronofogden.

En liknande bild framträder även i intervjuerna med föräldrar:

Får mitt barn ett skadestånd så ser jag det som mitt skadestånd ändå. Det har inte så stor betydelse om det står att jag är betalningsskyldig eller om min unge är betalningsskyldig. Så länge man är under 18 år och inte har en egen inkomst så blir det ju familjens, det är ju föräldrar som ska betala det här.

Föräldrarna vet ofta inte hur betalningen ska gå till

Av intervjuerna med socialsekreterare och föräldrar som dömts till skadestånd framgår att de flesta föräldrar inte vet hur de ska gå till väga för att betala skadeståndet och inte heller hur barnet ska betala. De tror att de kommer att få ett inbetalningskort, på samma sätt som när man döms till böter. Det tycks som om informationen ibland ges både i rätten och av barnets försvarsadvokat, men att familjen inte lyckas ta till sig informationen i det läget.

Oavsett om det är bara barnet som blir dömt till skadestånd eller om barnet döms solidariskt med föräldrarna, så är det många som faktiskt inte vet hur de ska gå tillväga för att betala. Många föräldrar som jag har träffat tänker att "jag har inte fått något inbetalningskort, de ska väl skicka det till mig?" Och så är det ju när det gäller böter, men man vet inte att man måste vara väldigt aktiv själv när det gäller skadestånd. Det dröjer väldigt länge innan föräldrarna förstår att de faktiskt måste kontakta dem som de ska betala till och hur de ska gå tillväga för att faktiskt börja betala tillbaka. Och för varje dag så tickar ju pengarna på, efter tre månader är det ett annat belopp. Och det skapar mycket frustration. (Socialsekreterare)

Det är nästan aldrig någon som vet hur man ska betala. Så det är väl främst det vi möter, alltså de vill betala, men kanske inte har möjlighet att betala hela skadeståndet på en gång, men vill göra rätt för sig. Men går man in på Polisens hemsida så står det att det enklaste är att invänta att Kronofogden hör av sig, men Kronofogden säger ju inte det utan de tycker att man ska försöka agera. De i rätten eller advokaterna säger att de ger informationen till familjerna om hur de ska betala, men det är en övervägande del som inte vet hur man ska betala. (Socialsekreterare)

Jag tycker att jag fick ganska dålig information om hur jag skulle gå tillväga, men jag förstod väl till slut själv att jag måste ringa till Kronofogden. (Förälder)

En av de intervjuade socialsekreterarna menar att den bristfälliga informationen om vem som ska betala hur mycket och hur betalningen ska gå till är ytterligare en faktor som skapar ångest och oro hos de berörda familjerna. Som framgår nedan handlar det dock inte bara om det solidariska skadeståndsansvaret utan även om skadeståndsfrågan i sin helhet.

Det jag kan säga är att det här skapar väldigt mycket oro och ångest, men det är ju skadeståndet i sin helhet skulle jag säga, därför att informationen är så otydlig om hur man ska betala det.

Föräldrar betalar ibland även medgärningspersoners skadestånd

I fall med flera gärningspersoner under 18 år är barnen, men inte föräldrarna till de olika barnen, solidariskt skadeståndsansvariga med varandra. Brås studie visar dock att det förekommer missförstånd kring detta. Så var fallet med två av de intervjuade föräldrarna. Barnen i de familjerna dömdes att betala skadestånd tillsammans med en annan minderårig medgärningsperson och dennes föräldrar i samma mål. De intervjuade föräldrarna förstod inte att de *inte* var solidariskt ansvariga med det andra barnets föräldrar utan trodde att de riskerade att få betalningsanmärkningar om de andra föräldrarna inte betalade sin del. Därför betalade de hela skadeståndet, det vill säga även medgärningspersonens och dennes föräldrars del. Föräldrarna i den ena familjen blev informerade av sitt barns advokat om att de skulle bli tvungna att betala skulden eftersom medgärningspersonens föräldrar inte hade några pengar, något som alltså är en missuppfattning av hur det solidariska ansvaret är fördelat i den här typen av fall. De två intervjuade föräldrarna berättar:

Jag var helt medveten om vad ett solidariskt skadestånd är för någonting för det hade jag tagit reda på själv, och jag blev rätt chockad när jag förstod att det skulle bli jag som skulle åka på att betala allting. Jag kan inte betala bara min del utan jag måste betala allting för annars så hamnar skulden på mig ändå.

Jag betalade 24 000 ungefär och sen fick jag tillbaka lite av den andra familjen, men inte hälften. Men anledningen till att jag gjorde så var för att jag fick kontakt med den andra familjen och de verkade lite opålitliga så jag tänkte att om jag litar på att de ska betala så kommer jag hamna hos Kronofogden. Så det var därför, jag ville inte hamna där. Så jag tog en risk och försökte hitta en annan lösning för att jag inte skulle hamna där.

Den felaktiga uppfattningen om att föräldrarna måste betala hela skadeståndet när det finns flera gärningspersoner för att inte riskera att hamna hos Kronofogden finns inte bara hos intervjuade föräldrar, utan även hos intervjuade advokater och socialsekreterare.

Brottsskadeersättning

Ett syfte med reformen var att öka brottsoffrets chans att få ut sitt skadestånd. Brottsoffermyndigheten såg dock också risker med reformen och varnade i sitt remissvar för att det skulle kunna komma att bli svårare för brottsoffren att få brottsskadeersättning. Om den som lidit skada³⁸ till följd av ett brott begånget av en minderårig, inte kan få ersättning från något annat håll, kan hen i sista hand vända sig till Brottsoffermyndigheten för att få ersättning via brottsskadelagen (2014:322). Innan brottsoffret ansöker om brottsskadeersättning måste hen kunna visa att hen inte har fått och inte heller kommer att få någon ersättning för skadan i framtiden av vare sig:

1. gärningspersonen själv
2. någon eller båda av gärningspersonens föräldrar
3. sitt försäkringsbolag.

Detta innebär att om offret enbart riktat anspråket på skadestånd mot gärningspersonen, och det senare visar sig att dennes föräldrar har betalningsförmåga, så finns det begränsade möjligheter att få brottsskadeersättning från Brottsoffermyndigheten om gärningspersonen inte betalar sin skuld och försäkringen inte täcker skadan. I dessa fall återstår det för brottsoffret att i efterhand driva en skadeståndsprocess mot föräldrarna. Om föräldrarna då döms till skadestånd och inte betalar kan brottsoffret återigen vända sig till Brottsoffermyndigheten. Det åligger då brottsoffret att visa upp en utredningsrapport från Kronofogden som styrker att de som dömdes till skadeståndet saknar tillgångar att utmäta.

Inga förändringar i brottsskadelagen till följd av reformen

År 2014 gjordes en del förändringar i brottsskadelagen. I betänkandet som låg till grund för förändringen, diskuterades om det fanns skäl att anpassa lagen till förändringen avseende föräldrars solidariska skadeståndansvar när deras barn döms för brott (SOU 2012:26). Det resonerades då kring att ta bort kravet på

³⁸ Brottsoffermyndigheten ersätter framför allt personskador och kränkning. Ersättning för sak- och rena förmögenhetsskador – till följd av t.ex. stöld eller bedrägeri, lämnas bara i undantagsfall.

att brottsoffret måste undersöka möjligheten att få skadestånd av föräldrarna för att kunna få brottskadeersättning. Utredningen konstaterade i det sammanhanget att föräldrars principalansvar har ökat kraven som ställs på brottsoffret, eftersom hen måste söka verkställighet mot flera personer och fylla i fler blanketter än tidigare. Utredningen fann å andra sidan inte att den utredning från Kronofogden, som styrker att de skadeståndsskyldiga saknar utmätningsbara tillgångar, tar längre tid än tidigare.

Kronofogden hittade dessutom tecken på att reformen har haft en positiv effekt på betalningsfrekvensen bland de fall där en minderårig är skadeståndsskyldig. Kronofogden visar nämligen att hälften av de föräldrar som under perioden mars–augusti 2011 hade ett anspråk på solidariskt skadestånd riktat mot sig, betalat denna skuld i september månad samma år³⁹. Detta jämförs med betalningsfrekvensen bland det totala antalet mål där skadevällaren var under 18 år, motsvarande period året *innan* reformen om föräldrars skadeståndsansvar trädde i kraft (år 2010). Bland dessa fall var betalningsfrekvensen 36 procent⁴⁰. Med detta som bakgrund konstaterar Kronofogden att reformen har ökat betalningsfrekvensen av minderårigas skadestånd, men betonar samtidigt att detta resultat är tidigt och preliminärt.

Mot den bakgrunden bedömde utredningen att det saknades tillräckligt med underlag som i det läget kunde motivera en särskild reglering i brottskadelagen som tog bort kravet att brottsoffret måste undersöka möjligheten att få skadestånd av föräldrarna för att kunna få brottskadeersättning.

Andelen skadestånd som leder till ansökan om brottskadeersättning tycks inte ha minskat

I den diskussion som förts om reformens effekter för brottsoffret, har alltså både möjliga positiva och negativa effekter lyfts fram. Den tänkbara positiva effekt som tagits upp är att föräldrar generellt sett har bättre betalningsförmåga än barn och att fler skadestånd därför borde bli betalda jämfört med före reformen. Detta borde i så fall avspeglade sig i att en mindre andel brottsoffer tvingas vända sig till Brottsoffermyndigheten för att få skulden betald.

Tyvärr har Brottsoffermyndigheten inte sin statistik uppbyggd så att man kan se hur gamla de skadeståndsskyldiga är, det vill säga hur många ansökningar som avser skadestånd riktade mot 15–17-åringar. All statistik är uppbyggd kring den sökande. För att ändå få någon form av uppskattning av reformens effekter

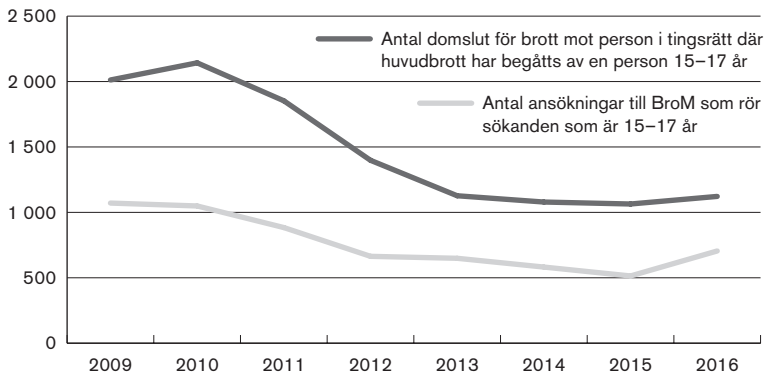
³⁹ Totalt rör det sig om 80 föräldrar.

⁴⁰ Totalt rör det sig om 821 mål hos Kronofogden där personen som vållat skada var under 18 år under perioden mars–augusti 2010.

har Brå istället inhämtat uppgifter om antalet ansökningar som inkommit från 15–17-åriga brottsoffer. Utgångspunkten är att de personbrott som 15–17-åringar begår oftast riktar sig mot jämnåriga.⁴¹

Som framgår av figur 2 minskade antalet ansökningar där den sökande är mellan 15 och 17 år kraftigt i samband med reformen, för att öka igen 2016. Minskningen skulle kunna bero på reformen, men samtidigt som antalet ansökningar till Brottsförmyndigheten minskar, minskar även antalet domslut i tingsrätten där huvudbrottet är brott mot person. Det går alltså inte att se någon tydlig eller varaktig effekt av reformen på målsägarens möjlighet att få sitt skadestånd betalt.

Figur 2. Utvecklingen av antalet domslut för brott mot person i tingsrätt där huvudbrott har begåtts av en person 15–17 år och antalet ansökningar till BroM som rör sökanden som är 15–17 år. År 2009–2016.

Runt 30 avslag per år för att föräldrarna inte krävts på skadestånd

Av Brottsförmyndighetens (BroM) statistik framgår att det varje år förekommer att ansökningar avslås på grund av att den sökande inte yrkat på skadestånd mot barnets föräldrar. Det rör sig dock inte om några stora volymer – mellan 2013 och 2016 har det varierat mellan 24 och 41 fall, vilket motsvarar i genomsnitt cirka 5 procent (se tabell 8) av samtliga beslut där den sökande är 15–17 år. Övriga beslut utgörs av bifall eller avslag på annan grund. Förutom att avslå en ansökan kan BroM även besluta om att sätta ner ersättningen i de fall då brottsoffret inte har undersökt föräldrarnas betalningsförmåga. Ett ärende där brottskadaersättning sätts ner särredovisas inte i statistiken utan

⁴¹ I Kriminalstatistiken framgår att 70 procent av den registrerade misshandeln, som är ett vanligt personbrott, mot 15–17-åringar har en misstänkt som är 15–20 år.

registreras som bifall. För att få en uppfattning om hur många ärenden som rör just partiella bifall på grund av att det inte funnits ett skadeståndsyrkande mot föräldrarna gick BroM manuellt igenom samtliga 384 bifall från 2016. Det året uppgick de partiella bifallen till åtta stycken.

Tabell 8. Antal beslut där den sökande är 15–17 år, uppdelade i antalet bifall, antalet totala avslag samt antalet avslag p.g.a. föräldrar inte ålagts skadeståndsansvar. År 2009–2016.

År	Antal beslut sök 15–17 år	Antal bifall	Antal totala avslag	Totala avslag p.g.a. föräldrar inte krävts på skadestånd (andel av samtliga beslut i parentes)
2009	1 071	611	416	0 (0)
2010	1 049	568	438	0 (0)
2011	884	504	351	13 (1)
2012	664	362	273	61 (9)
2013	649	347	267	26 (4)
2014	582	330	227	24 (4)
2015	514	295	195	31 (6)
2016	705	384	304	41 (6)

Reformens effekter för berörda familjer

Som framgår i inledningen till rapporten var syftet med reformen att motverka ungdomsbrottsligheten och att förhindra att ungdomar väljer en kriminell livsstil. Detta genom att ge föräldrar tydligare incitament att reagera på asociala beteendemönster och kräva ökad insyn i barnens liv utanför hemmet. Nedan diskuteras om denna effekt uppnåtts. Diskussionen baseras på intervjuer med socialsekreterare, domare, åklagare, försvarsadvokater och föräldrar⁴², samt på svaren från enkäten som åklagare och domare har svarat på. Vissa remissinstanser varnade för att reformen skulle kunna få negativa konsekvenser för ekonomiskt utsatta familjer. Även den frågan tas upp nedan. De frågor som belyses är således:

- Har reformen bidragit till att föräldrar till barn i riskzonen engagerar sig mer i barnens liv?
- Har föräldrarnas skadeståndsskyldighet fungerat som ett verktyg när föräldrar vill ha mer insyn i sitt barns liv?
- Hur har reformen påverkat familjer med dålig ekonomi?
- Effekter som rör rättssäkerhet.

Betydelsen för föräldrars engagemang

En av förhoppningarna med regleringen var att den skulle ge föräldrar incitament att engagera sig mer i sina barns liv. I intervjuerna ställer sig både socialsekreterare och föräldrar tveksamma till om reformen har fått en sådan effekt. Fyra av de fem intervjuade socialsekreterarna har inte upplevt att föräldrarna de träffar har blivit mer engagerade i sina barns liv till följd av att de blivit

⁴² Intervjuerna med föräldrar i detta kapitel ger läsaren en uppfattning om intervjupersonernas olika erfarenheter och är ett viktigt komplement till intervjuvaren från de professionella. Det är dock viktigt att komma ihåg att det inte är ett representativt urval utifrån vilket man kan dra allmänna slutsatser.

skadeståndsansvariga tillsammans med sitt barn. Även de intervjuade föräldrarna är överlag skeptiska till att reformen haft den effekten. Tre av de fyra föräldrar som blev solidariskt ansvariga att betala skadestånd med sitt barn uppfattar inte att det gemensamma skadeståndsansvaret har påverkat deras inställning eller handlande när det gäller barnuppfostran. Två av de fyra intervjuade föräldrarna berättar spontant att de har varit engagerade i sina barns liv redan innan barnet begick brottet som resulterade i skadestånd. En av de intervjuade mammorna förklarar:

Jag har alltid varit en superengagerad mamma. Jag har kanske blivit mer lyhörd för om barnen mår dåligt och söker hjälp. Men jag har alltid varit en förälder som söker hjälp, och jag tror på att man ska ha terapi och behandlingar och samtal och förståelse och ändå ha tydliga regler och mål med livet och värderingar. Det är liksom inte där det har saknats utan i det här fallet så är det relationen med den andra föräldern som har påverkat mina barn väldigt negativt, och den kan jag inte göra någonting åt oavsett om jag får ett skadestånd eller inte. [...] Men på ett eller annat sätt så betalar man ju alltid för den andra förälderns bristande engagemang.

Flera av socialsekreterarna och föräldrarna ifrågasätter grundtanken att skadeståndsansvaret skulle ge ökat engagemang. En av socialsekreterarna utvecklar:

Om syftet är att motivera föräldrar att bli bättre föräldrar och hålla bättre koll på sina barn så är det en konstig syn på vad det är som driver föräldrar att vilja sina barns bästa. Snarare leder det till större konflikter hemma.

En av föräldrarna svarar så här på frågan om hon har förändrat sitt beteende till följd av regleringen:

Nej? [förvånad] Det låter väl lite konstigt att man ska börja engagera sig mer bara för att slippa betala pengar! [skrattar]

Bara en av de intervjuade föräldrarna anger att han i viss utsträckning har ändrat sitt beteende till följd av att han blev solidariskt skadeståndsansvarig tillsammans med sitt barn. Han berättar vilka åtgärder de har vidtagit hemma:

Vi försöker bara få honom att vara hemma i tid, sådana grejer. Annars är det samma som tidigare.

Effekten kan bli vanmakt istället för ökat engagemang

I intervjuerna ges också exempel på att regleringen kan ha haft direkt negativa effekter på föräldrars engagemang. En av socialsekreterarna uppger att hon har träffat föräldrar som reagerar

med passivitet på informationen om det delade skadeståndsansvaret eftersom situationen känns övermäktig.

I vissa fall där föräldrar är lite vanmäktiga och kanske har egna problem så kan det bli så att man sticker huvudet i sanden, kanske till och med att det skapar konflikter.

En av de intervjuade föräldrarna berättar att hennes första reaktion när hon blev informerad om det gemensamma skadeståndsansvaret var trots och ilska:

Självklart förstod jag per automatik att jag skulle behöva betala tillbaka den sak som min dotter hade förstört för offret. Jag läste faktiskt inte igenom papprena som kom från tingsrätten så noga eftersom jag var så arg på allt det där så jag hade ingen lust att läsa, men jag tror säkert att det stod, det stod självklart på domen att jag var solidariskt skadeståndsskyldig.

Att föräldrarna blir part i målet kan göra deras engagemang mer kluvet

I studien tog ett par av de intervjuade socialsekreterarna upp att reformen kan få negativa konsekvenser för de föräldrar som väljer att ta sitt ansvar i relation till barnet. De menade att dagens regler innebär att det faktiskt kan löna sig för en förälder att undandra sig sitt ansvar för barnet genom att hålla sig undan från delgivningen och rättegången.

Det kan ju vara så att man har delad vårdnad, och en ungdom bor hos båda föräldrarna, men det är bara den ena föräldern som tar ansvaret och stödjer barnet genom processen och är med på förhandlingen och så. Och då åker den föräldern på skadeståndet medan den föräldern som inte närvarar slipper. Det är ju en bieffekt som inte är så lyckad.

Reformens effekter på föräldrars och barns medverkan i rättsprocessen

När föräldrar blir solidariskt ansvariga för sitt barns skadestånd blir de inte längre åskådare till barnets rättsprocess utan själva part i målet. Hur detta kan påverka föräldrarnas agerande har tagits upp i Brås tidigare rapport om vårdnadshavare i förhör och huvudförhandling (Rapport 2014:11). Där framkom av både enkätsvar och intervjuer att många domare uppfattade att skadeståndsansvaret haft en negativ inverkan på den roll de intervjuade ansåg att föräldrarna skulle ha i rättsprocessen – att vara stöttande och uppmuntra barnet till att samarbeta. När föräldrarna blir en part i målet kan de, enligt domarnas uppfattning,

välja att utebli från förhandlingen för att undvika att bli delgivna och därmed undvika att ett skadeståndsanspråk riktas mot dem. De ofta engagerade föräldrar som dyker upp på huvudförhandlingen straffas genom att få ett skadeståndsanspråk riktat mot sig, medan de frånvarande föräldrarna slipper. De intervjuade menade också att det fanns en risk att föräldrarna uppmuntrar barnet att ljuga för att själva slippa bli skadeståndsskyldiga.

De intervjuade ansåg även att det fanns risk för att barnet självmant ljög för att inte en förälder som kanske inte har så stora resurser skulle bli skyldig till att betala skadestånd. Många av de intervjuade påpekade även att reformen har en extra stor inverkan på de föräldrar som har svag ekonomi. Brås slutsats i rapport 2014:11 var att de problem som framkommer från rättsväsendets representanter visar på att reformen behöver utvärderas.

I studien ställdes frågor om reformens påverkan på föräldrars och barns vilja att medverka under rättsprocessen både i enkäterna och i intervjuerna. Uppfattningarna om detta har visat sig variera från starkt negativ påverkan till en överlag positiv påverkan, men majoriteten av enkätrespondenterna uppger att det solidariska skadeståndet inte haft någon påverkan alls. I både enkät- och intervjumaterialet uppger mellan åtta och nio av tio att barnens närvaro under rättegång och polisförhör inte påverkas av reformen, och inte heller deras vilja att tala sanning eller lämna ifrån sig viktig information.

När det kommer till reformens inverkan på *föräldrarnas* vilja att uppmuntra barnen att samarbeta och tala sanning är det nästintill inga enkät-respondenter som anser att reformen haft en positiv effekt. Cirka en av fyra åklagare anser att reformen påverkat denna aspekt på ett framför allt negativt sätt medan en majoritet anser att reformen inte påverkat detta alls. Flera intervjuade poliser, domare och åklagare har dock upplevt att en del föräldrar pressar sitt barn att ljuga eller undanhålla information för att slippa skadeståndet, eller att de medverkar främst på grund av egenintresse och inte för att stötta sitt barn. En del menar också att det solidariska skadeståndet ibland får oproportionerligt stort fokus i brottmålet. I intervjumaterialet framkommer också flera exempel på att föräldrarnas engagemang i rättsprocessen ibland blir kluvet.

Mest positiva är enkätmaterialets domare och åklagare till reformens påverkan på föräldrarnas närvaro vid huvudförhandlingen (även om en tydlig majoritet även här anser att reformen inte haft någon påverkan). En av fem domare och en av tre åklagare i enkätmaterialet menar att reformen haft en positiv inverkan på föräldrarnärvaron. I intervjumaterialet är svaren spridda. Vissa intervjuade försvarare och åklagare uppfattar att föräldrar

närvarar på huvudförhandlingen i högre grad när de har fått ett skadeståndsanspråk riktat mot sig, andra att föräldrarna i större grad håller sig undan huvudförhandlingen. De intervjuade domarna är de som är mest negativa; fyra av sex upplever att reformen haft en klart negativ effekt på föräldrars närvaro under huvudförhandlingen.

Ur ett bredare perspektiv kan skadeståndsreformens inbyggda kritik mot föräldrarna få negativa effekter på deras vilja att jobba med samhället, menar en domare:

[Skadeståndet] påverkar dem på ett sätt och det är att de vårdnadshavare från mindre stabila familjer som kommer till förhandlingen, det är ... en förnedring faktiskt, jag använder ett starkt ord, men det är en förnedring av en vårdnadshavare som i många fall gör så gott den kan, som har ett barn som har hamnat fel, som kanske har neuropsykiatriska funktionsbinder och allt vad det kan vara som har gjort att det blir så här. Och så kallar vi hit dem och de ska ställas inför skranket, och vårdnadshavaren ska stå där med sin skam och förstå att ajabaja och nu blir du skadeståndsskyldig och hur ska du försvara dig mot det? Det är ingenting som stöttar föräldrarna att jobba med samhället och få det här att bli bättre. Men den förnedringen måste man ju ha varit medveten om från politiskt håll när den här bestämmelsen infördes, den är ju avsiktlig för att man ska trycka till vårdnadshavarna och säga att de inte har gjort vad de ska. Och den förnedringen är väl tänkt då att vara individualpreventiv.

Reglernas betydelse som stöd i uppfostran

En annan förhoppning var att regleringen skulle utgöra ett verktyg för föräldrar att använda som stöd i sina diskussioner med barnet. Bland de socialsekreterare som Brå intervjuat fanns det delade meningar om detta. Tre av dem hade inte träffat några föräldrar som kunnat använda sitt skadeståndsansvar som stöd i sina diskussioner med barnet. De andra två uppfattade däremot att vissa föräldrar kunnat göra det. En av dem menade dock att det är vanligare bland föräldrar som har en bra relation till sina barn:

Det är inte ovanligt. Det är min upplevelse att det är sådana föräldrar som är mer konsekventa och har mer koll på sina ungdomar, men det är en fördom kanske. Jag upplever ändå att de har en ganska bra relation med sina barn. Det är inte så att barnen i de sammanhang där jag har varit med har varit arga eller så utan att de har förstått det. ”Jag måste jobba av det här i sommar för att betala tillbaka till mina föräldrar”. Sedan har man ju andra föräldrar som är lite mer blasé.

Den andra socialsekreteraren menar att en förutsättning för att föräldrar ska kunna använda det solidariska skadeståndsansvaret som stöd i diskussion på ett framgångsrikt sätt är att familjen inte har så god ekonomi och att barnet är medveten om det.

Kanske att det är mer verkningsfullt i familjer med sämre ekonomi. För där är ungdomarna så pass medvetna om att pengar inte är något som växer på träd. Medan i familjer där det finns pengar så kanske inte ungdomarna tycker att det är en lika stor grej.

Även bland de fyra intervjuade föräldrarna råder det tveksamhet kring vilket stöd regleringen kan erbjuda dem. Två av föräldrarna uppger att de inte har använt det gemensamma skadeståndsansvaret som argument för att få barnet att agera annorlunda. Antingen ifrågasätter de att argumentet skulle ha någon effekt på barnen eller så är de oroliga att det skulle försämra relationen till barnet.

Vad skulle man säga då? ”Sköter du dig inte så får mamma betala pengar?”

Man kan göra det, självklart kan man det, men skadeståndsansvaret är fyllt med skuld och skam och jag anser inte att det är något som man kan använda i en konstruktiv utveckling av relationen, absolut inte. Det blir mer som ett hot och att trycka ner, att det här är vad du har gjort och det är ditt fel, det är ingenting man kan använda i en relation. [...] Men om man nu vill peta i ett sår så kan man ju göra det, om man tycker att det är en bra uppfostringsmetod.

Två av de fyra föräldrarna har tagit upp det solidariska skadeståndsansvaret i diskussioner med sina barn. I inget av fallen upplever föräldrarna att det fungerat särskilt bra.

Han blir ledsen när jag pratar om pengar, han får skuldkänslor. Han säger ”mamma, jag gjorde det inte med flit”. Nej, han är också ledsen, han är inte glad över att jag har fått betala så mycket pengar. Han mår dåligt när jag sitter där och vi har inga pengar och kolla vad du har gjort, nu har vi inga pengar!

Vi har diskuterat situationen och händelsen i helhet, även det ekonomiska. Men han försökte undvika att vi skulle tala om det alls.

Skadeståndet blir droppen som får bågaren att rinna över

Flera av de intervjuade socialsekreterarna uppfattar att skadeståndet snarare kan försämra relationen mellan föräldrarna och barnet och därmed försvåra möjligheten till konstruktiva samtal som påverkar barnet i rätt riktning. Den ytterligare ekonomiska bördan som skadeståndet innebär kan bli droppen som får bågaren att rinna över för föräldrarna, särskilt om deras ekonomiska situation var utsatt redan tidigare. Två socialsekreterare utvecklar:

Ja, och det är klart som fan att många föräldrar [reagerar som att] ”Ser du nu vad du har gjort?! Ser du hur du förstör för familjen, är du medveten om vilken skit vi har hamnat i?!” Men det var väl inte meningen att det var så man skulle använda det? [skratt] Utan syftet var väl att det skulle vara förebyggande, inte att det skulle köra relationen med sonen eller dottern ännu mer i botten, så att ungarna går direkt ut till sina kamrater och hittar på nya dumheter för att det är deras hemvist, det är dem som de har gemenskap med. Att komma hem till en sur mamma eller pappa som fortsätter skälla ... de kan inte göra något, de kan inte trola fram några pengar! I så fall ska de gå ut och råna någon för att ge mamma och pappa pengar. Nu sätter jag det lite på sin spets.

Ett exempel är att när det kommer in en ny anmälan på en kille som redan innan har begått många brott, och så kallar man hit föräldrarna för att prata om det, då kommer det här upp att ”han förstör min ekonomi, hur ska jag klara det här, jag har redan betalat så mycket, hur ska det gå ...?” Oron kring det liksom. Och att de då snabbare hamnar i en situation där föräldern säger ”han måste flytta härifrån, det här går inte längre, gör någonting!” [...] Ja, men som sagt, i det fallet är ju den här ekonomiska biten en pusselbit bland många. Men jo, så kan det ändå vara att de kanske snabbare vill att vi ska göra något. ”Han måste bort.”

Även en av de intervjuade föräldrarna beskriver hur arg hon blev på sonen när räkningen kom och hon inte visste hur hon skulle kunna betala.

Ibland pekar jag på honom och blir arg. Jag har varit arg på honom, speciellt när jag fick alla fakturor. Jag visste inte var jag skulle få pengar ifrån.

Risk att barnen drar sig undan mer

Enligt socialsekreterarna oroar sig även barnen för de ekonomiska svårigheter som det gemensamma skadeståndsansvaret kan medföra. Samtidigt har de svårt att förstå anledningen till att deras föräldrar ska betala skadeståndet och acceptera det. Socialsekreterarnas bild är att detta sällan får konstruktiva konsekvenser utan snarare leder till att barnen får ångest och undviker att vara hemma.

Generellt så tänker jag att det skapar mycket stress hos barnen, speciellt när det gäller föräldrar som inte har betalningsförmåga eller kanske går på försörjningsstöd, har en dålig ekonomi liksom. De barnen tycker att det var jag som gjorde det här, inte mamma eller pappa, varför ska de behöva betala? Generellt är min upplevelse att de är negativa till att föräldrar ska betala. De är negativa till att de själva ska betala också, men det är en annan femma.

Även två av de fyra intervjuade föräldrarna berättar att deras barn reagerade negativt på att föräldrarna skulle betala skadestånd.

Han var orolig för det här. Han tyckte att det var jobbigt att han skulle jobba gratis [sambällstjänst] och att vi skulle betala räkningen. Det var jobbigt och oroande för honom.

Han såg att jag blev mycket ledsen. Jag tror inte att han var så glad att se mig ledsen.

En del barn får arbeta av skulden till föräldrarna

Av intervjuerna med socialsekreterarna framkommer att barnet i vissa fall får återbetala beloppet som föräldrarna har betalat genom att till exempel skaffa ett sommarjobb.

Det händer inte så sällan att barnen på något sätt får göra rätt för sig. De får arbeta, eller man drar in på saker som just det barnet skulle få. Det händer att familjer gör så.

De flesta av de intervjuade socialsekreterare är positiva till att föräldrar kommer överens med sitt barn om att barnet ska ta ett jobb för att arbeta ihop pengarna som föräldrarna har betalat. De uppfattar att det är ett pedagogiskt sätt att få barnet att ta ansvar för den skada som det har orsakat. Det framgår dock inte om detta är något som blivit vanligare efter reformen, och en av socialsekreterarna tar upp att hon inte tror att denna uppfostningsstrategi är en effekt av det solidariska ansvaret. Enligt hennes mening förekom och förekommer denna typ av överenskommelse även i de fall där föräldrarna har betalat trots att de inte är solidariskt ansvariga.

Familjer som betalar det här och tycker att ungdomarna ska betala tillbaka, det är ju bra att ungdomen får känna på och ta ansvar. För att då har det ju varit väldigt produktivt, men jag tror inte att det har med det solidariska att göra för även om det skulle vara ett vanligt skadestånd som bara riktar sig till ungdomen så skulle de ju göra så.

I två av de intervjuade familjerna fick barnet arbeta för att betala av sin skuld till föräldrarna.

Jo, jo, han har sökt sommarjobb, det är det som är hans dröm att han ska kunna börja jobba. Men han ska inte betala, bara lite, men det är inte så att han ska betala hela summan. Det räcker med lite grann för att visa honom.

Negativa konsekvenser för ekonomiskt utsatta familjer

När lagförslaget presenterades påpekade flera remissinstanser att regleringen riskerade att få negativa effekter för redan utsatta familjer. Att det finns en sådan risk bekräftar när man studerar sambandet mellan ekonomisk bakgrund och sannolikheten att dömas för brott. Nilsson m.fl. (2016) har visat att unga män (15–25 år) från familjer med låg inkomst löper en större risk att dömas för brott än unga från familjer med medel eller hög inkomst. Mönstret är detsamma för såväl unga män som för unga kvinnor. Även i denna studie bekräftar intervjuerna med socialtjänsten bilden av att ekonomiskt utsatta familjer kan drabbas hårt av det solidariska skadeståndsansvaret och dess konsekvenser. En socialsekreterare berättar:

Det är väl bra att det markeras att föräldrar är delansvariga för vad deras ungdomar gör, men sedan kan det ju också ställa till det för resten av familjen. Väldigt många familjer som vi möter lever ju på försörjningsstöd vilket innebär att skadeståndet ofta inte går att betala, vilket leder till betalningsanmärkningar som leder till begränsningar även för syskon i familjen till exempel. Så på så sätt blir det ju konsekvenser för personer som egentligen inte har med saken att göra så att säga.

En av socialsekreterarna lyfter också fram att den ekonomiska pressen på redan utsatta föräldrar riskerar att framkalla negativa uppfostringsstrategier.

Och i de ärenden som jag har pratat om nu så är det ju dysfunktionella familjer som försöker klara av sin vardag. De behöver inte några extra bördor, de har det jobbigt nog ändå. Föräldraförmågorna är ju ofta bristfälliga liksom, och förmågan att sätta gränser för sina barn blir inte större för att man får en ekonomisk press på sig, snarare leder det till desperation och ytterligare ... ja men till och med våld tänker jag.

En annan socialsekreterare menar att det visserligen förekommer att det händer positiva saker i familjen efter att de har gått igenom en rättsprocess. Socialsekreteraren befarar dock samtidigt att en obetald skuld på grund av skadestånd påverkar en ekonomiskt utsatt familj även långt efter rättegången.

Jag möter faktiskt familjer där det sker förändringar, men inte på grund av skadeståndsansvaret. Det är oftast en försvärande omständighet för familjen, det blir ett hinder för normalitet. [...] Oftast är ju de här vårdnadshavarna mycket olyckliga över det som har hänt men även för konsekvenserna som det här innebär med betalningsanmärkningar, fortsatt utanförskap, inte få bostad, inte få lån, inte kunna teckna mobilabonnemang.

Bland de fyra intervjuade föräldrarna finns det två som uppger att det gemensamma skadeståndsansvaret har påverkat deras ekonomi så pass mycket att även andra familjemedlemmar drabbades av det. En av de intervjuade föräldrarna förklarar:

Det blir ju mindre pengar till de andra i familjen. Så om man nu skulle ha använt de här pengarna till något roligare så går inte det. Så det drabbar ju hela familjen.

Enligt socialsekreterarna oroar sig föräldrar framför allt för att de ska få en betalningsanmärkning hos Kronofogden, eftersom det medför konsekvenser som påverkar hela familjen.

Jag vet ju några exempel på föräldrar som inte tidigare har varit hos Kronofogden, men hamnar där, och det skapar ju en väldig stress. Det är många värsta mardröm att få brev från Kronofogden.

Vissa föräldrar tar privata lån för att betala skadestånd

Enligt de intervjuade socialsekreterarna vill de flesta familjer de möter gärna betala skadeståndet även i de fall de sakna betalningsförmåga. Enligt socialsekreterarna förekommer det att föräldrar tar privata lån för att betala skadeståndet. Bland de intervjuade föräldrarna finns det en person som har lånat pengar privat för att betala av skulden.

Jag fick låna pengar för att betala så att mitt namn inte skulle hamna hos Kronfogden.

En av socialsekreterarna berättar också att det förekommer att barnens advokat råder föräldrarna att ta ett lån för att betala skadeståndsskulden. Han är dock väldigt kritisk till att föreslå ett lån för personer som befinner sig i en ekonomiskt utsatt situation.

Och det är alltid lika pinsamt och sorgligt att höra när juridiska ombud föreslår att vårdnadshavare då ska låna pengar för att betala skadeståndet så att de inte får betalningsanmärkningar. Men de föräldrarna de har ju inte kreditvärdighet, de får ju inte lån för att betala sonens eller dotterns skadeståndsbelopp! De kan inte gå till banken och låna pengar och säga att min son är dömd, förstår du? Det är inget roligt att höra, men det är det rådet som de får.

Men det finns även advokater som är kritiska till att föräldrar känner sig tvungna att ta privata lån. Även om föräldrarna i viss mån skyddas ekonomiskt av beloppsbegränsningen kan det bli ekonomiskt påfrestande för föräldrar om de exempelvis har ett barn som döms för brott upprepade gånger. En av de intervjuade advokaterna utvecklar:

Jag har en ung kille som jag också har haft flera gånger och som har blivit skadeståndsskyldig med sina föräldrar flera gånger där det gick så långt att mamman var tvungen att låna pengar från närstående och grannar för att slippa hamna hos Kronofogden. Det tycker jag också är helt orimligt att man inte beaktade mammans ekonomiska situation. I det här fallet hade hon försörjningsstöd. Och det blir absurt att hon ska behöva ta på sig privata lån!

Mammorna är oftare närvarande – och drabbas av det

Flera av de intervjuade har tagit upp att reformen inte är ”könsneutral” utan i praktiken ofta slår hårdare mot mammorna än mot papporna. De uppfattar till exempel att i fall där det finns två föräldrar till den tilltalade men endast en kommer till huvudförhandlingen, så återkallas ofta skadeståndskravet mot den förälder som inte närvarar. När endast en av föräldrarna närvarar – i de fall det finns en mamma och en pappa – är det oftast mamman, visar både studien av intervjuaren och domarstudien.

Denna bild observerades också på tre av de åtta rättegångsbesök som Brå deltog vid. I det första av dessa fall uteblev pappan från huvudförhandlingen, i det andra fallet väntade pappan utanför rättsalen. I det tredje fallet uppstod förvirring i rättsalen när föräldrarna till flera tilltalade skulle ge sig tillkänna, vilket gjorde att

en av de tilltalades pappa inte gjorde sin närvaro känd. I samtliga av dessa fall blev mamman ensam skadeståndsskyldig.

Denna effekt upplevs av flera intervjuade representanter för rättsväsendet som orättvis och fel: Reformen vill betona föräldrars ansvar för sina barn, men den förälder som tar ansvar och kommer till huvudförhandlingen är den som ”straffas” med skadestånd.

Ensamstående mammor är en särskilt utsatt grupp

Maxbeloppet som föräldrar kan bli solidariskt ansvariga att betala tillsammans med sitt barn är alltid en femtedel av ett prisbasbelopp per skadehändelse. Den tar inte hänsyn till om det är en eller två föräldrar som har vårdnaden om barnet. Således är den ekonomiska bördan större för en ensamstående förälder.

Det är sedan tidigare välkänt att framför allt ensamstående mammor är en grupp i samhället som är sämre gynnade än andra samhällsgrupper inte minst när det gäller ekonomi. I SCB:s Undersökning av levnadsförhållanden (SCB 2009) framkommer att försörjningsbördan för ensamstående mammor är tyngre än för de flesta andra delar av befolkningen. Ensamstående mammor har svårare att klara sina löpande utgifter, har en mindre kontantmarginal samt⁴³ oroar sig i större utsträckning över sin ekonomi⁴⁴.

Att ensamstående mammor är överrepresenterade bland dem som har svårt att betala skulden ligger också i linje med den bild som intervjuade socialsekreterare ger. De drabbas särskilt hårt av reglerna om solidariskt skadestånd.

Ensamstående mammor, som i vissa fall har haft ekonomiskt bistånd och i andra fall lågavlönade arbeten, och som har söner som begår massa brott ... Det blir en väldig stress för de här mammorna, utöver den stress som det redan innebär att ha barn som är illa ute liksom. Det är också en grej som kommer upp när de berättar om sin situation, att det dessutom är ett ekonomiskt problem.

Två av de intervjuade föräldrarna är ensamstående mammor och delade således inte på skadeståndet med en annan förälder. Det är också de mammorna som berättar att skadeståndet har fått tydliga ekonomiska konsekvenser som även påverkar de övriga familjemedlemmarna negativt.

⁴³ Med kontantmarginal avses möjligheten att vid en oförutsedd situation, på en vecka kunna skaffa fram en summa pengar. Vid tiden för undersökningen (år 2006) var denna summa 15 000 kr).

⁴⁴ Ensamstående mammor jämförs i SCB:s artikel med sammanboende mammor samt kvinnor och män (16-54 år).

I vår familj där vi har så många barn så hade den där summan varit ett jättebra klädinköp till de andra barnen, ja men faktiskt. Vi har fyra små barn och en tonåring som bor hemma. Så fyra små barn som blev drabbade av att det inte fanns pengar i kassan. [...] De inköpen som vi hade tänkt göra för de andra barnen gjordes inte. Och det handlade mest om nödvändiga saker som skor och kläder. Inte något flashigt här inte.

Det har påverkat negativt, jag har inga pengar kvar. Nu vet jag inte vad jag ska göra på sommaren med barnen.

Effekter som rör rättssäkerhet

I förra kapitlet beskrevs rättsprocessen när föräldrar blir skadeståndsskyldiga utifrån målsägarens perspektiv. Det finns dock även skäl att lyfta fram en del faktorer som rör rättssäkerheten ur föräldrarnas perspektiv. Dessa faktorer handlar om

1. informationen till föräldrarna
2. konsekvenser för föräldrarna när skadeståndsanspråket kommer in sent
3. att föräldrarnas partsroll hanteras olika av olika domare.

En del av dessa faktorer berördes i det förra kapitlet, men då främst utifrån dess konsekvenser för målsägaren. Här belyses frågorna strikt ur föräldrarnas perspektiv.

Brister i informationen om skadestånd till föräldrar

Det är polisens uppgift att ta kontakt med föräldrarna och inhämta deras inställning till ett eventuellt skadeståndsanspråk, samt att informera föräldrarna om beloppsbegränsningen och om jämkningsreglerna. Föräldrarnas inställning ska dokumenteras och föras in i förundersökningsprotokollet. I åklagarintervjuerna framkommer det att några åklagare tycker att polisens information till föräldrarna brister och att det kan skapa problem i processen. En del menar att polisens information efterhand har blivit bättre, men att det var problem precis när regleringen hade införts.

Vi har ett bra samarbete med ungdomsroteln här, oftast. Men sedan är skadeståndet ofta inte utrett. Föräldrarna kanske inte har tagit del av förundersökningsprotokollet, men de bör ju i alla fall ha fått information om att det kan komma ett skadeståndsanspråk.

Det är inte vanligt [att vi behöver skicka tillbaka ärendena till polisen] men det förekommer. Det var en inkörningsperiod när reformen kom när det funkade sämre, och sen har polisens omorganisation orsakat en del problem och gjort att det inte fungerat lika bra.

Föräldrarna får även information i samband med delgivningen. I den stämning och kallelse som går ut till föräldrar i dagsläget finns information om följande:

1. hur föräldrar ska gå till väga för att svara på delgivningen om stämning (ordinarie post eller via telefon)
2. att föräldrar kan bli skadeståndsskyldiga om deras barn döms
3. att föräldrarna snarast måste meddela domstolen om de vill åberopa bevisning eller vittnen i skadestandsfrågan.

Det står även mer allmänt om vad som kommer att ske under rättegången, om föräldrarnas skyldighet att närvara på huvudförhandlingen, och hur de ska göra för att hitta rätt när de väl kommer till domstolen.

I kallelsen finns därutöver en länk till information på webben (www.domstol.se/tilltalad) och även ett tips om mobilappen ”Domstolsguiden” där det går att se en film om hur en rättegång går till. På Sveriges Domstolars webbsida finns dock ingen information som riktar sig till föräldrar som blivit stämda med anledning av att deras barn misstänks för brott. Ett annat problem är att även om informationen på kallelsen är relativt utförlig, så är språkbruket inte särskilt tillgängligt för den som inte är insatt i juridiskt språk eller för den som inte pratar flytande svenska. Särskilt otillgänglig är informationen som handlar om hur föräldern ska gå till väga om hen vill åberopa vittnen eller bevisning i skadestandsfrågan, och det framgår heller ingenting om vilka jämkningsgrunder som finns.⁴⁵

På Sveriges Domstolars hemsida finns en översättningsfunktion från Google som mekaniskt direktöversätter sidan till cirka hundra olika språk, men domstolen ansvarar inte för att översättningen blir korrekt eller begriplig.

Föräldrarnas kunskap ofullständig

Även om det finns flera informationstillfällen tyder intervjuerna som Brå har gjort med socialsekreterare och föräldrar på att barnen och deras föräldrar som regel inte känner till detaljerna

⁴⁵ Det är dock alltid en avvägning hur enkelt språk som ska användas eftersom förenklingar riskerar att leda till att texten inte längre speglar de verkliga förhållandena på ett korrekt sätt. Domstolsverket arbetar enligt uppgift kontinuerligt med översyn av de mallar som skickas ut.

kring skadestånd, och i synnerhet inte kring det solidariska skadeståndsansvaret mellan barn och föräldrar. Det tyder på att även om de får någon form av information så är det inte alltid som de tar till sig den eller förstår den. Vid intervjuer framkommer således att föräldrarna ofta inte vet eller förstår:

- att de är principalansvariga
- att de inte måste betala hela barnets skuld
- att skadestånd och böter inte är samma sak
- att skulden kan jämkas och på vilka grunder
- att de blir parter i rättegången
- hur de ska betala ett utdömt skadestånd.

Det är enligt de intervjuade inte helt ovanligt att barnet och föräldrarna förstår att de kommer att få betala ett skadestånd först när domen faller – och ibland inte ens då. Ofta blandar de ihop böter och skadestånd, och ibland förväxlar de också skadeståndet med avgiften till brottsofferfonden. Det är alltså inte bara målsägaren som behöver information om skadestånd och processen kring detta, utan även de tilltalade barnen och deras föräldrar. Av Brås intervjuer med åklagare och försvarare framgår dock att det finns brister i informationen som ges till barn och föräldrar.

Någonstans tycker jag att hela skadeståndssystemet flyger under radarn på något sätt. Det fokuseras inte på det överhuvudtaget. Det är väldigt många familjer och ungdomar som blir överraskade när man får domen att det överhuvudtaget finns ett skadestånd också. Så hela informationssystemet kring skadestånd brister eftersom det är en överraskning för så många att det överhuvudtaget finns.

Min uppfattning är att det först är när familjen läser domen som det blir ordentligt klart för dem att det är ett solidariskt skadeståndsansvar. Det sägs det väl kanske också under rättegången, men det är framför allt när man läser domen som man förstår.

Av de fyra intervjuade föräldrarna anger bara två att de före rättegångens början hade informerats om att de kunde bli betalningsskyldiga. Dessa två hade fått informationen från sina barns advokater. Den ena föräldern var nöjd med den utförliga informationen hon fick av sonens advokat, men anser att den informationen borde ha kommit långt tidigare. Den andra föräldern säger dock att hon inte hade förstått att hon skulle bli part i målet.

Det var min sons advokat [...] han förklarade lite hur det går till. Sen när vi kom till rättegången blev jag ... halvchockad, för jag visste redan eftersom advokaten sagt det, men det var att det stod mitt namn.

En av de föräldrar som uppgav att hon inte hade fått information före rättegången beskriver att:

Jag blev jätteförvånad när jag kom in i rättssalen och blev visad att jag skulle sitta som anklagad framme vid bålet för jag förstod inte alls att jag var medskyldig! [...] Under rättegången fick jag inga direkta frågor från varken åklagaren eller försvarsadvokaterna men jag fick ju möjlighet att yttra mig, vilket jag inte alls var beredd på för jag hade inte blivit kommunicerad det.

Enligt de intervjuade socialsekreterarna är det inte ovanligt att föräldrarna förstår först när domen kommer att de har dömts till skadestånd tillsammans med sitt barn. Det är, enligt intervjuerna, heller inte ovanligt att föräldrarna missförstår vilken summa de ska betala och tror att de är ansvariga för hela barnets skuld⁴⁶.

Försvare ser olika på sin informationsroll

Rent lagtekniskt har föräldrarna ingen som företräder dem i frågan om det solidariska skadeståndsansvaret. Att föräldrarna är parter i målet men saknar någon som representerar dem är en kritik mot skadeståndsregleringen som framträder i intervjuerna. I praktiken är det inte sällan barnets advokat som tar på sig att informera och stötta föräldrarna i skadeståndsfrågan. I intervjuerna med domarna och försvararna framgår det dock att försvararna ser olika på hur långt deras ansvarsområde sträcker sig i detta avseende. Vissa försvarare anser att det enbart är den tilltalade som ingår i uppdraget, och tar därför inte på sig ansvaret att ge föräldrarna information om skadeståndsfrågan eller att föra föräldrarnas talan. En intervjuad domare utvecklar detta:

Kunskapen [om föräldrars skadeståndsansvar] på målsägarsidan upplever jag som stor, men den är liten på den tilltalades sida. Det beror mycket på försvararen. En del försvarare informerar men en del menar att det inte är deras jobb, och det är det ju inte heller så det går inte att säga så mycket om. Ganska ofta får vi inleda huvudförhandlingen med att jag förklarar syftet med lagstiftningen, för skadeståndskraven kommer in så sent så vårdnadshavarna har inte en chans att hinna förstå vad det handlar om, de får inget skäligt rådrum utan jag får hjälpa dem på plats.

⁴⁶ Se även avsnittet "Betalingen av skadeståndet" i kapitlet "Hur har reformen fungerat utifrån ett brottsofferperspektiv?"

Andra försvarare anser att deras uppdrag inbegriper att också föra den tilltalades föräldrars talan i skadeståndsfrågan, att ge information om skadeståndsregleringen, och också ibland att ha kontakt med föräldrarna efter domen och förklara hur betalningen går till. En försvarare berättar att han, när möjligheten finns, också försöker få skadeståndsyrkandet mot föräldrarna att återkallas eller avskiljas:

Jag brukar informera vårdnadshavarna om att de kan säga till domstolen att de vill anlita ett eget ombud för det leder ofta till att ärendet avskiljs till ett tvistemål, eller så återkallar målsägarbiträdet skadeståndsyrkandet. Så det har hänt flera gånger att jag har hjälpt till att manövrera bort det här skadeståndskravet, det är en processtaktik. Ofta så informerar ju rådmannen lite översiktligt om skadeståndsanspråket men hur man ska göra och hur man väl ska hantera det här som förälder, det hamnar ofta på mig att förklara. Och det man då kan säga är ju att du har rätt till skäligt rådrum, du behöver inte bemöta det här eller svara på det här på en gång utan du kan säga att du vill anlita en egen advokat. Den möjligheten har man ju. Och det händer att de väljer att göra så efter att jag har tipsat om det, och att det kan göra att målsägarbiträdet som har kommit in sent med ett skadeståndsanspråk känner sig pressad, och de vill inte ha det avskilt, och då blir det att det helt enkelt rinner ut i sanden. (Försvarare)

Sena anspråk och sen delgivning drabbar föräldrarna

I förra kapitlet beskrevs de negativa konsekvenserna av sena anspråk och sen delgivning från målsägarens och domstolens perspektiv. Men även föräldrarna drabbas av att skadeståndsanspråken kommer in sent. Det ger dem kort tid (eller ingen tid alls) att fundera över ett eventuellt jämningsyrkande, där bevisbördan ligger hos föräldrarna. För att kunna framställa ett jämningsyrkande måste de också vara närvarande vid rättegången, vilket ibland kan vara svårt att ordna om de delges sent och inte har hunnit ordna med exempelvis ledighet från jobbet i tid.

Sent inkomna skadeståndsyrkanden kan även leda till problem med att hinna ordna tolk till föräldrar som har behov av det. Detta är inte ett problem som är unikt för fall där det finns ett solidariskt skadeståndsanspråk mot den tilltalades föräldrar, men kombinationen av korta tidsfrister och (ofta) flera unga tilltalade och flera föräldrar gör att dessa fall skiljer ut sig som extra omständliga.

Partsrollen hanteras olika

I förenklade tvistemål ska domstolen inta en aktiv processledning, vilket innebär att domaren ska försöka hjälpa och stödja de inblandade parterna. I brottmål är däremot domstolens roll att vara neutral. När det gäller skadestånd som uppkommer till följd av brott, som är en civilrättslig fråga, handläggs de av effektivitetsskäl vanligtvis tillsammans med brottmålet. I fall där målsägaren riktar ett anspråk på skadestånd mot föräldrarna kan domarens roll därför bli splittrad. Å ena sidan ska domaren vara neutral i det pågående brottmålet, å andra sidan ska hen försöka hjälpa de presumtvt skadeståndsskyldiga föräldrarna att föra sin talan i tvistemålet som rör skadestånd. Å ena sidan ska brottsoffret kunna förvänta sig att domstolen är neutral och inte hjälper motparten, å andra sidan saknar föräldrarna stöd i frågan om skadestånd om inte domstolen intar en aktiv processledning. I princip rör det sig om två typer av problem som aktualiseras när föräldrarna blir parter i målet. Det ena är hur föräldrarnas behov som parter i målet beaktas under rättegången. Det andra är hur det påverkar maktbalansen mellan de olika parterna i rättegången.

Brå har vid sina rättegångsbesök kunnat konstatera att olika domare hanterar föräldrarnas partsroll på olika sätt. Ibland ger domarna tydlig information om skadeståndsfrågan, ibland inte. Oftast tillfrågas föräldrarna om sin inställning till skadeståndsfrågan, men inte alltid. I vissa fall instruerar domstolen föräldrarna att sätta sig bredvid den/de tilltalade, eftersom de är parter i målet. Ibland instrueras de att sitta på vittnessidan, och ibland ges de inga instruktioner utan får sitta kvar på åhörarbänken. Ibland inbjuds de av rådmannen att ställa frågor till målsägaren och den/de tilltalade, ibland inte. Flera intervjuade domare anser att de, på grund av kravet på neutralitet, inte bör processleda vare sig föräldrarna eller målsägaren i skadeståndsfrågan. Några anser däremot att det är domarens ansvar att informera föräldrarna om de delar som rör skadeståndsyrkandet. En domare resonerar till exempel så här när det gäller föräldrarnas partsroll:

När föräldrarna kommer in brukar jag först be dem att sätta sig på åhörarplats, sedan pratar jag lite med dem och informerar om skadeståndskravet, syftet med lagstiftningen, och att de är parter i målet. Och så frågar jag om deras inställning till anspråket. Sedan är det ju det här med jämkning också. Ingen vet att man får begära jämkning, och de får ju ofta kraven dagen innan så de har inte en chans att förbereda sig. Så jag brukar ha läst personalian ordentligt och om jag ser att de finns en teoretisk chans till jämkning så informerar jag om det också.

Ytterligare problem som är relaterade till föräldrarnas partsroll uppmärksammades av Brå inom ramen för denna utvärdering. Brå närvarade vid flera huvudförhandlingar, varav en där det tydligt framgick att det aktualiserade partsförhållandet kan ha negativa effekter för både maktbalansen i rättegången och föräldrarnas ”moralupprätthållande” funktion. Huvudförhandlingen gällde en misshandel där målsägaren var några år yngre än de två tilltalade. De tilltalades fyra föräldrar var på plats i rättegångssalen, liksom målsägarens mamma. Målsägarens mamma satt längst bak på åhörarplatserna. Innan huvudförhandlingen startade vände sig domaren till föräldrarna och sa att de var parter i målet och anvisade dem att byta plats till vittnesbänken som är placerad mellan målsägaren och de tilltalade. Efter målsägarförhöret bjöd domaren in föräldrarna att ställa frågor till målsägaren. Alla avböjde, men Brå noterade att detta är en utsatt situation för målsägaren som i det här fallet både var yngre än de två tilltalade och, ifråga om medföljande närstående personer, i starkt numerärt underläge. Efter förhöret med den första tilltalade frågade domaren återigen om någon av föräldrarna ville ställa någon fråga. Den tilltalade ungdomens föräldrar valde då att uttrycka sitt stöd för sitt barns berättelse.

Reformens påverkan på ungdomsbrottsligheten

Huvudsyftet med reformen var att förebygga ungdomsbrottslighet. Som framgår i propositionen, och som även lagrådet och flera remissinstanser påpekade, saknas det empiriskt stöd för denna hypotes. Regeringen bedömde dock att det fanns tillräckliga skäl att anta att en sådan effekt skulle kunna uppnås. I regeringens uppdrag till Brå ingår att belysa om reformen om ett skärpt skadeståndsansvar för föräldrar kan ha haft någon påverkan på ungdomsbrottsligheten. Brå har brutit ner frågan i två underfrågor, som diskuteras närmare i detta kapitel:

- Kan reformen tänkas ha haft en brottsförebyggande effekt på ungdomsbrottsligheten totalt sett?
- Kan reformen tänkas ha haft en brottsförebyggande effekt på ungdomar som har tidigare erfarenheter av rättsliga ingripanden där deras föräldrar blivit skadeståndsskyldiga?

Inledningsvis görs en kort genomgång av vad forskningen säger om föräldrarnas betydelse när det gäller att förebygga att barn begår brott.

Familjefaktorer som påverkar att ungdomar begår brott

Flera olika faktorer påverkar risken för att ungdomar ska begå brott. Det handlar om faktorer på både samhällsnivå, familjenivå och individnivå. På familjenivå är det föräldrarna och deras uppfostran som står i centrum.

Föräldrar och uppfostran

Föräldrarnas betydelse beskrivs väl i rapporten *Kriminell utveckling – tidiga riskfaktorer och förebyggande insatser* (Brå rapport 2001:15). Där framgår att många av de riskfaktorer som är

förknippade med barnets familjesituation är kopplade till familjens övergripande psykosociala situation, men att ett bra samspel mellan föräldrarna och barnet kan kompensera för andra riskfaktorer:

Egenskaper hos föräldrarna och deras förmåga till omsorg i vid bemärkelse är viktiga faktorer i den socialisationsprocess som formar barnets utveckling. Likväl som föräldrarnas uppfostringsmetoder och förmåga att skapa en känslomässig, trygg och tillitsfull relation till barnet kan bidra till att kompensera för ogynnsamma genetiska/biologiska förutsättningar, kan föräldrarnas förhållningssätt till barnet också bidra till en ökad risk för kriminell utveckling (s 17f).

Sambandsanalyser som har gjorts inom ramen för Skolundersökningen om brott (SUB) visar att barn som upplever sig ha en mindre bra relation till sina föräldrar löper en större risk att begå brott än barn som uppger att de har en bra relation till sina föräldrar. Detsamma gäller föräldrarnas tillsyn. Barn som uppger att deras föräldrar inte har insyn i deras förehavanden löper en större risk att begå brott än barn som uppger att föräldrarna vet var de befinner sig och vilka de umgås med (Ring 2007, Brå 2013).

Det finns flera internationella studier som har undersökt sambandet mellan kvaliteten i föräldrars uppfostran och risken för att barn ska begå brott. I en metaanalys från 2009 sammanfattas resultat från 161 europeiska, nordamerikanska och australiensiska studier som studerat sambandet mellan föräldrars uppfostringsmetoder och risken för att deras barn begått brott (Hoeve m.fl. 2009). Metaanalysen visar att risken för att barn ska begå brott minskar om föräldrarna sätter upp regler och ställer krav på sina barn eller är stöttande. Frånvarande föräldrar samt föräldrar som inte vill sina barn väl hade negativ påverkan, liksom föräldrar som försöker påverka sina barn genom att ge dem dåligt samvete. Metaanalysen belyser dock inte vilka faktorer som på ett positivt sätt kan påverka föräldrarnas sätt att uppfostra sina barn. Brå har heller inte funnit någon annan forskning som ger svar på den frågan. Det finns alltså inget vetenskapligt underlag för att bedöma om ett ekonomiskt incitament som skadestånd skulle bidra i positiv riktning till att föräldrar förändrar sitt sätt att uppfostra barn som begår brott.

Ungdomsbrottlighetens karaktär

I den senaste skolundersökningen om brott anger nästan hälften av eleverna i nionde klass att de begått någon form av brott det senaste året (Brå 2016a). Andelen pojkar som anger att de begått brott är något högre än andelen flickor – 49 procent jämfört med

46 procent av flickorna. Att ungdomar är den grupp i samhället som är mest brottsaktiv innebär dock inte att de flesta brott begås av ungdomar, vuxna svarar för en majoritet av alla brott. Ju grövre brott det handlar om desto större är andelen vuxna gärningspersoner (Estrada & Flyghed 2007). De vanligaste brott som ungdomar begår är lindriga stöldbrott och skadegörelse, medan brott mot person är mindre vanliga (Estrada 2007, Brå 2013, Brå 2016a). Inom kriminologin brukar det talas om att brottsligheten (för de flesta) minskar med åldern i takt med att individer blir mer knutna till institutioner som ökar den sociala kontrollen, såsom arbete och familjebildning (Hirschi & Rudisill 1976; Sampson & Laub 1993; Carlsson 2014). En mindre andel ungdomar fortsätter begå brott i vuxen ålder och hamnar i vad som brukar kallas en ”vanekriminell livsstil”. Det är främst dessa personer som politiska reformer med syfte att motverka ungdomskriminaliteten brukar vilja rikta in sig på.

Reformen syftar främst till att förebygga brott

I propositionen som ligger till grund för reformen anges att det huvudsakliga syftet med att skärpa föräldrars skadeståndsansvar är att *”... stävja den ungdomsbrottslighet som består i skadegörelse, misshandel, hot, rån etc. och att förhindra att ungdomar väljer en vanekriminell livsstil”* (Prop. 2009/10:142 s. 29).

Utöver syftet att förebygga ungdomsbrott togs även ett par andra motiv upp i propositionen. Bland annat att de nya reglerna kunde bidra till att minska barns skuldsättning, vilket i sin tur kunde minska risken för att barn går in i vuxenlivet skuldsatta.

En del remissinstanser varnade dock för negativa konsekvenser utifrån att en del föräldrar saknar ekonomisk möjlighet att betala ett skadestånd. Att öka deras skuldbörda riskerade att försvåra deras sociala situation ytterligare – utan att brottsoffret gynnades.

I propositionen bemöts dessa farhågor med argumentet att reformen inte innebär en ökad börda för ekonomiskt utsatta familjer eftersom reformen varken påverkar antalet skadestånd som döms ut eller skadeståndens storlek. Istället delar föräldrar och barn på en börda, det vill säga barnets skadestånd (Prop. 2009/10:142 s. 25). Propositionen hänvisar även till den allmänna jämningsregeln i skadeståndslagen (6 kap 2 § skadeståndslagen (1972:207)) som reglerar att skadestånd inte ska bli för ekonomiskt betungande för den som kravet riktas mot.

Kan reformen ha haft någon påverkan på ungdomsbrottsligheten?

För att en reform av det här slaget ska kunna ha brottsförebyggande effekter så måste målgrupperna känna till reformens innehåll och aktivt förhålla sig till det. I det här fallet krävs det att föräldrarna och helst även barnen känner till vad som gäller i fråga om skadestånd, och det är så pass viktigt för dem att denna kunskap påverkar deras beteende. Antingen måste barnen direkt förhålla sig till ansvarsfrågan och undvika att begå brott för att deras föräldrar inte ska bli drabbade, vilket kanske inte förefaller så sannolikt. Eller så måste föräldrarna känna till vilka ansvarsförhållanden som gäller och sedan utifrån den slutsatsen försöka – och klara av – att påverka sina barn att inte begå brott som de annars skulle ha begått.

Nedan diskuteras först om reformen kan tänkas ha påverkat beteenden hos den breda gruppen ungdomar och deras föräldrar. Därefter diskuteras möjliga effekter på familjer med tidigare erfarenheter av rättssystemet.

Inte rimligt med generella effekter som påverkat den samlade ungdomsbrottsligheten

I och med att en stor andel av alla unga någon gång begår brott, handlar det nu om eventuella effekter på det stora flertalet ungdomar. Den första frågan vi ställer oss är om de unga och framför allt deras föräldrar, kan tänkas känna till reglerna om att föräldrar kan bli solidariskt ansvariga när deras barn orsakar skada i samband med brott. Att så skulle vara fallet förefaller osannolikt. Det är av allt att döma inte så vanligt att vuxna och barn har särskild anledning att vara insatta i vad som juridiskt och praktiskt gäller i en rättslig process från anmälan av brott, genom förundersökning och åtal, fram till huvudförhandling och verkställighet av påföljd. Skadeståndsfrågan är dessutom något som ofta kommer till föräldrarnas kännedom först i slutet av rättsprocessen.

Det innebär att justeringar av regleringen och av praktiken på området skadeståndsansvar i normalfallet går det stora flertalet medborgare förbi, och att förändringar av systemet därmed inte kan antas förändra föräldrarnas och de ungas beteende.

En tidigare studie som Brå gjorde 1990 bekräftar att föräldrar i gemen inte tycks känna till vilka skadeståndsregler som gäller när deras barn begår brott. De flesta tillfrågade föräldrar hade inte en korrekt uppfattning om ansvarsförhållandena, utan trodde att de var ansvariga för hela skulden om deras barn dömdes till skadestånd för brott. (Brå-PM 1990-1, s. 10). De trodde alltså att deras ansvar var mer långtgående än vad som infördes i och med reformen 2010.

De socialsekreterare som Brå nu intervjuat tror inte att kunskapen bland föräldrar om skadestandsreglerna är större i dag än för tio år sedan. De menar att föräldrar antingen tror att skadeståndet är barnets eget ansvar eller tror att de är ansvariga för hela barnets skuld.

En möjlig preventiv effekt på redan brottsaktiva ungdomar?

Däremot skulle man kunna tänka sig att det finns bättre förutsättningar för att reformen har en preventiv effekt på ungdomar som tidigare blivit solidariskt skadeståndsansvariga med sina föräldrar.

För att studera eventuella brottsförebyggande effekter av reformen på direkt berörda unga skulle man idealiskt sett jämföra återfallen bland unga vars föräldrar blivit medansvariga för skadestånd med jämförbara unga från perioden före reformen, genom någon form av matchningsförfarande. En sådan studie går dock inte att genomföra eftersom myndigheterna inte systematiskt registrerar vilka ungdomar som döms till skadestånd och i vilka fall även föräldrarna döms till ansvar.

Om man skulle anta att de som varit med om att bli solidariskt skadeståndsansvariga känner till ungefär vad reglerna innebär, så finns det ytterligare förutsättningar som måste vara uppfyllda för att detta ska få en brottsförebyggande effekt: de måste med anledning av skadeståndet vilja ändra sitt sätt att utöva tillsyn och uppfostra sitt barn, och de måste också ha förmåga att göra det. De socialsekreterare som Brå intervjuat ställer sig mycket tveksamma till att skadeståndsskyldigheten får den konsekvensen i praktiken.

Det är feltänkt mot just de målgrupperna. Det som utlöser kriminalitet och brott hos de här ungdomarna det är ju ganska enkla saker. Att vilja ha mer pengar för att kunna köpa saker. De som vill köpa hasch, narkotika, alkohol men sen har vi prylar, materialistiska saker. Det är oftast drivkraften. Och bristen på alternativ! De ser inte att de har någon annan möjlighet. Och det är förvånansvärt många av just de här föräldrarna, som själva har en oerhört ansträngd ekonomi, hur långt de verkligen sträcker sig för att försöka tillfredsställa sina barns materiella önskemål med märkeskläder och fina mobiler. Föräldrarna anstränger sig oerhört!

Jag har väl inte så jättegoda erfarenheter överhuvudtaget av att föräldrar förändrar sig och lyckas få sina barn att sluta begå brott tyvärr. Varken med eller utan den här lagen så är det väl som det är med det.

Sammantaget är Brås bedömning att det inte kan vara mer än en begränsad grupp föräldrar som känner till att reglerna om ska-

destånd skärpts och som till följd av reformen ändrat sitt sätt att uppfostra och utöva tillsyn över sitt barn. Det är inte sannolikt att denna grupp är så pass stor så att den kan påverka ungdomsbrottsligheten på en strukturell nivå.

Återfallsstatistik ger inte stöd för någon preventiv effekt på redan brottsaktiva ungdomar

Även om det saknas statistik om andelen unga som återfaller i brott efter att de dömts att betala skadestånd tillsammans med sina föräldrar så finns det uppgifter som gör det möjligt att få en generell uppfattning om återfallen bland samtliga 15–17-åringar som dömts för brott. Den preliminära statistiken som följer upp återfall inom ett år 2005–2014, visar på en ökad andel återfall för gruppen 15–17 år. Orsaken till detta beror sannolikt på att gruppen dömda minskat markant, och att andelen med tidigare belastning har ökat. Resultatet ger således inget stöd för att reformen har haft en preventiv effekt på redan brottsaktiva ungdomar.

Ungdomsbrottslighetens utveckling tyder inte på någon generell effekt

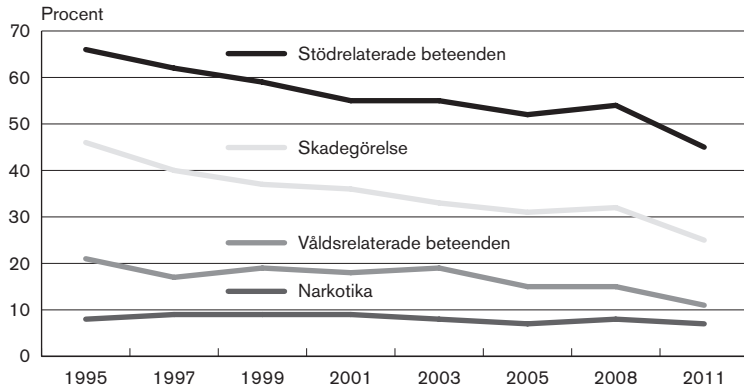
När det gäller mer generella effekter kan man studera utvecklingen av ungdomsbrottsligheten för att se om den talar för att reformen haft en brottsförebyggande effekt. Det bästa underlaget för att få en bild av hur denna brottslighet utvecklats är Skolundersökningen om brott (SUB). Det är en återkommande studie som genomförs bland elever i årskurs nio, vilka får besvara frågor som bland annat rör brottsdeltagande det senaste året. Nackdelen är dock att undersökningen inte görs varje år utan mellan vartannat och vart fjärde år. Det finns uppgifter från åren 2008 och 2011 som visar en minskning av andelen som uppger att de begått brott 2011, men man vet inte i vilken utsträckning minskningen inleddes redan 2009, det vill säga före reformen. Ett ytterligare problem är att den senaste undersökningen, som avser år 2015, inte går att jämföra med tidigare undersökningar eftersom det gjorts vissa förändringar av frågorna. Andra källor, som Stockholms stads skolundersökning som görs vartannat år, tyder dock på att minskningen fortsatt.

Minskningen i andelen niondeklassare som uppger att de begått brott det senaste året beror främst på att unga, och då framför allt unga män, begår färre stöldbrott än tidigare (Brå 2013). Som framgår av figur 3 hade andelen elever som uppgav att de begått någon form av stöldbrott minskat från 66 till 45 procent mellan år 1995 och år 2011⁴⁷.

⁴⁷ Pojkar 73 till 48 procent, Flickor 59 till 43 procent.

Även andelen som anger att de har begått någon form av skadegörelse har minskat, likaså andelen som anger att de begått någon våldshandling, om än inte lika kraftigt. Andelen ungdomar som anger att de har deltagit i narkotikarelaterade brott varken ökade eller minskade under perioden.

Figur 3. Utveckling av andelen ungdomar som anger att de deltagit i olika typer av brottsrelaterade beteenden. År 1995–2011.

Minskningen tycks ha fortsatt efter att reformen infördes

I den senaste skolundersökningen om brott (SUB), som genomfördes 2016, har Brå gjort en rad metodologiska förändringar för att förbättra undersökningens kvalitet. I samband med detta har även ett antal frågor omformulerats. Detta innebär att resultaten från senaste SUB inte går att jämföra rakt av med resultat från tidigare år (Brå 2016a, Brå 2016b). Istället har Brå gjort uppskattningar om utvecklingen av tre utvalda brottsrelaterade beteenden med hjälp av den så kallade Stockholmsenkäten⁴⁸, vilken innehåller en del frågor som är formulerade på samma sätt som i Brås skolundersökning före 2015. De frågorna rör delaktighet i grövre våld, delaktighet i vissa typer av stöld⁴⁹ samt om man har provat narkotika. Jämförelsen tyder på att andelen som anger att de har begått grövre våld, stöld, eller provat narkotika har minskat ytterligare sedan mätningen år 2011.

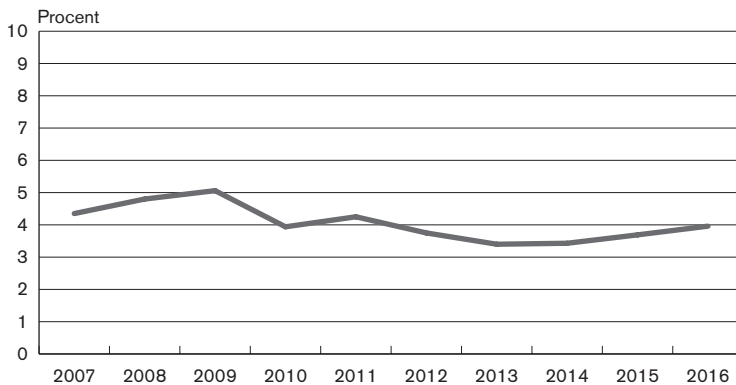
⁴⁸ Stockholmsenkäten är en enkät av Stockholms stad som riktar sig till ungdomar i grundskolans årskurs 9 och gymnasiets årskurs 2. Undersökningen genomförs vartannat år och innehåller frågor om drogvanor, kriminalitet, skolk, psykisk ohälsa samt risk- och skyddsfaktorer.

⁴⁹ Snattat något i en affär; stulit något ur en ficka, väska, ryggsäck eller liknande; stulit annat som vi inte frågat om; köpt något som du visste var stulet; sålt något som du visste var stulet.

Andelen brottsmisstänkta ungdomar ligger relativt konstant

Skolundersökningarna fångar utvecklingen av den brottslighet som många ungdomar begår – ofta som en engångshändelse. Om man vill få en bild av hur utvecklingen sett ut när det gäller den grupp som begår fler och allvarligare brott – de som löper störst risk att fastna i en kriminell livsstil – är det bättre att använda kriminalstatistikens uppgifter om antalet 15–17-åringar som rättsväsendet misstänkt för brott. Av den statistiken framgår att antalet misstänkta i åldern 15–17 år har minskat från cirka 17 000 år 2007 till cirka 12 500 år 2016. Under denna period har antalet ungdomar i åldersgruppen 15–17 år också minskat tämligen markant⁵⁰. Ett mer rättvisande redovisningssätt blir då att ange hur stor andel av ungdomarna som misstänks för brott varje år. Den andelen har varierat mellan 3,5 och 5 procent de senaste tio åren. Andelen ökade något år 2011, det vill säga det första helåret efter att reformen infördes, men minskade sedan något de följande åren (reformen infördes i september 2010).

Figur 4. Utvecklingen av andelen misstänkta 15–17 år av det totala antalet 15–17 år.

⁵⁰ Från cirka 390 000 till cirka 315 000.

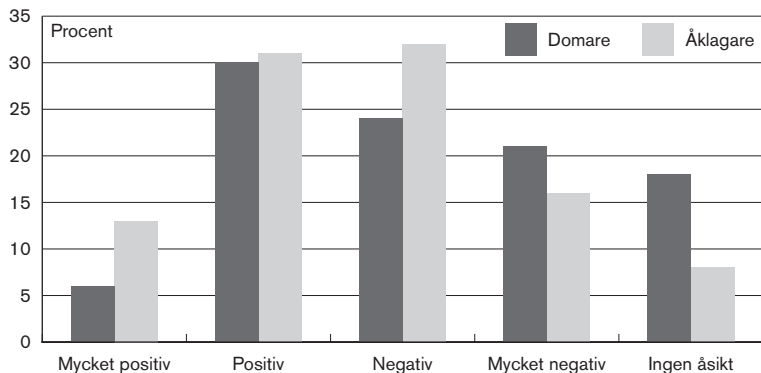
Rättsväsendets syn på reformen

Det har i flera sammanhang framkommit att många som arbetar inom rättsväsendet är kritiska till reformen. Det framkommer bland annat i betänkandet om ett mer ändamålsenligt brottmålsförfarande (SOU 2013:17), i remissvaren till betänkandet och i Brås rapport *Vårdnadshavare i förhör och huvudförhandling* (Brå 2014:11) om föräldrars medverkan vid rättegångar (se närmare beskrivning i Inledning). Mot denna bakgrund ingick frågor om de svarandes syn på reformen i den enkät som gick ut till domare och åklagare i denna studie.

Både positiva och negativa åsikter

Både enkätvaren och intervjuerna visar att det finns positiva såväl som negativa åsikter om föräldrars solidariska skadeståndsansvar. I enkäten framkommer att 37 procent av domarna ser positivt eller mycket positivt på regleringen medan 45 procent är negativa eller mycket negativa. Av åklagarna är 44 procent positiva eller mycket positiva och 48 procent är negativa eller mycket negativa.

Figur 5. Generell inställning till solidariskt skadestånd mellan barn och föräldrar. Domare respektive åklagare (N=173/77).

Vidare finns det ett samband mellan inställning till föräldrars skadeståndsansvar och erfarenhet av att ha arbetat med dessa typer av ungdomsärenden. Svarande med mer erfarenhet av ungdomsmål är i högre utsträckning negativa till reformen jämfört med dem som har mindre erfarenhet.

Ideologiska skäl bakom de positiva åsikterna

Både i intervjuerna och i enkätmaterialet framkommer att de som är positiva till det solidariska skadeståndsansvaret främst är det på grund av att de sympatiserar med den politiska tanken bakom reformen. Den vanligaste motiveringen i enkätmaterialet är att skadeståndsansvaret poängterar föräldraansvaret. Ungefär hälften av domarna som har en positiv inställning motiverar sitt ställningstagande med att det *markerar* eller *uppmärksammar* föräldraansvaret. För de flesta som angett att de är positiva verkar det helt enkelt handla om en principfråga. Den näst vanligaste typen av motivering till en positiv inställning är kopplad till de hypotetiska effekterna av skadeståndet. En femtedel av dem som besvarade enkäten och som hade en positiv inställning (21 stycken) motiverar denna med allmänna argument bakom vilka det verkar vila ett antagande om att skadeståndsansvaret *kan* öka föräldrars engagemang och att detta i sin tur minskar barns brottslighet. Exempel på ett sådant svar är:

*Det ger uttryck för att föräldrar har ett ansvar för sina barn och i förlängningen, förhoppningsvis, bidrar detta till att föräldrarna visar ett större intresse för vad barnen sysslar med.
(Domare)*

Reformens oönskade effekter ligger bakom de negativa åsikterna

I intervjuerna är de allra mest framträdande åsikterna om reformen kopplade till dess komplicerande effekter på rättsprocessen. Exempel på vad som lyfts fram är oklarheter kring tillämpning, kostsam handläggning, obetalt arbete och bristande kunskap både hos rättsaktörerna och hos målsägare, tilltalade och föräldrar. *”Det är en dålig konstruktion som är svår att handlägga”*, menar en försvarare. Även de enkätrespondenter som är negativa till reformen motiverar ofta sin inställning genom att hänvisa till reformens negativa effekter. Motiveringarna till varför rättsväsendets representanter ser negativt på reformen kan tematiseras enligt följande:

1. **Påverkar förtroende och relationer negativt** (vilket har en negativ effekt både på rättsprocessen och på chanserna att barnet ska sluta begå brott).
 - Föräldrar blir en part i målet, vilket skapar motsättningar mellan barn och föräldrar.
 - Föräldrar blir part i målet och kan därmed få ett intresse av att påverka rättsprocessen negativt. Det hjälper inte processen och man ser oftare än tidigare att föräldrarna intar en försvarsställning gentemot åklagaren.
 - Riktas fel (straffar de föräldrar som tar ansvar för sina barn och de som inte gör det slipper undan).
2. **Det brottspreventiva syftet uppnås inte**
 - Svårt att hantera en tonåring på glid/föräldrarna gör sitt bästa/inte föräldrarnas fel.
 - Det går inte att minska ungdomsbrottsligheten med hjälp av skadeståndslagen. Andra insatser krävs.
3. **Drabbar dem som redan är ekonomiskt och socialt utsatta**
4. **Praktiska problem för rättsprocessen**
 - Resurskrävande för domstolen.
 - Problemen överstiger nyttan.
 - Delgivningsproblem.

Många av de intervjuade uttrycker ordagrant att reformen är så missriktad och så illa fungerande att den borde tas bort helt.

Det här kostar pengar och det kostar resurser. Reformen borde bara tas bort. (Åklagare)

Man lägger en ekonomisk börda på föräldrar som har väldigt liten möjlighet att påverka sina barns handlande, så jag tycker att den här reformen ska tas bort, det var bättre som det var innan. Dessutom handlar det ju om skadestånd för brott och det är ganska knepigt att det ska betalas av någon annan än den som har begått brottet. (Försvarare)

Den lilla teoretiska möjliga nyttan som finns för målsägare kan inte överväga de negativa effekterna för dem som drabbas av skadeståndsansvaret. (Försvarare)

Det ser ut som att beloppet på 9 000 kr är begränsat men det kan bli mycket på grund av hur många skadehändelser det är. Beloppet för föräldrarna kan ju bli obegränsat. För min del får man gärna ta bort den här lagen. (Domare)

Helst skulle jag vilja skruva tillbaka och ta bort reformen helt, det är en dålig reform rent ut sagt! Men om man nu inte kan ta bort den så ska man åtminstone lätta upp brottsskadlagen. (Domare)

Det här tynger handläggningen och det sparkar mot den som redan ligger. Det här slår ju mot föräldrar som förlorade sin föräldraauktoritet för länge sedan så nej, det bästa vore att avskaffa det solidariska skadeståndsansvaret helt. (Domare)

Sammanfattande diskussion

Nedan diskuteras i vilken utsträckning reformen uppnått de syften som angavs när den infördes. Först summeras resultaten över i vilken utsträckning reformen lett till att föräldrar döms till skadestånd och huruvida de förmått betala skulden (fråga 1 och 2 i Brås uppdrag). Därefter diskuteras resultaten när det gäller reformens huvudsyfte: att fungera brottsförebyggande. Den diskussionen syftar till att besvara fråga 7, men även fråga 3 och fråga 6 i uppdraget. I anslutning till det diskuteras även i vilken utsträckning det utökade skadeståndsansvaret har påverkat föräldrarnas och de ungas vilja att medverka i brottmålsprocessen (fråga 5 i uppdraget). Vi tar även upp reformens ekonomiska konsekvenser för föräldrarna (fråga 6 i uppdraget).

Därefter summerar vi resultaten rörande reformens effekter för brottsoffret (fråga 4 i uppdraget). Slutligen summeras effekter beträffande föräldrars rättssäkerhet och effekter när det gäller handläggningen av rättsprocessen (fråga 6 i uppdraget). Därefter följer ett avsnitt med förslag till förbättringar.

Reglerna har fått genomslag och de allra flesta betalar sin skuld

Brås begränsade undersökning av ungdomsmål⁵¹ tyder på att reformen fått genomslag, men att långt ifrån alla skadeståndsanspråk mot 15–17-åringar även riktas mot föräldrarna. Av de 78 ungdomar som dömdes till skadestånd var det 41 fall där även föräldrarna dömdes till skadestånd. I en tredjedel av fallen riktades skadeståndskravet endast mot mamman eftersom hon var ensam vårdnadshavare, i ett av fallen riktades skadeståndskravet endast mot pappan och i övriga fall riktades skadeståndet mot både mamman och pappan.

⁵¹ Mätning under augusti och september 2017.

Undersökningen bygger på en mycket liten andel av alla ungdomsmål och man bör vara försiktig med att se den som representativ för ungdomsmål i allmänhet. Drygt 3 800 15–17-åringar dömdes i domstol år 2016. Om materialet skulle vara representativt för alla mål under ett år skulle det innebära att:

- närmare 2 000 ungdomar dömdes till skadestånd i brottmål
- drygt 1 200 ungdomars föräldrar dömdes att betala och att båda föräldrarna dömdes i två tredjedelar av dessa fall.

Detta skulle motsvara att runt 2 000 mammor och pappor dömdes att betala skadestånd solidariskt tillsammans med sina barn.

I de allra flesta fall där föräldrarna inte blev skadeståndsskyldiga berodde det på att offret inte riktat något anspråk på skadestånd mot dem. Exakt vad som ligger bakom detta i varje enskilt fall framgår inte. Resultatet *kan* vara en slump på grund av att materialet är litet, men om det speglar verkligheten kan flera orsaker vara möjliga. Det kan till exempel bero på att det finns brister i informationen till målsägarna om att de kan yrka på skadestånd även mot den misstänktes föräldrar, alternativt att de inte känner sig motiverade att göra det. Det skulle också kunna vara så att målsägaren ursprungligen riktade anspråket även mot föräldrarna men tog tillbaka det i rätten, exempelvis på grund av att den misstänktes föräldrar inte dök upp.

Inget stöd för brottsförebyggande effekter

Syftet med att införa ett principalansvar för föräldrar när deras barn blir skadeståndsskyldiga på grund av brott var främst att uppnå en brottsförebyggande effekt. Skadeståndsansvaret antogs ge starkare föräldrareaktioner när barn bryter mot regler och lagar och samtidigt ge stöd i föräldrarnas diskussioner med sina barn. Med skadeståndsansvaret som grund skulle de bättre kunna argumentera för rätten till insyn i barnens liv. Brå har haft i uppdrag att studera om denna effekt har uppnåtts.

Idealiskt sett hade Brå undersökt frågan kvantitativt genom enkäter eller intervjuer med ett representativt urval av föräldrar som ålagts att betala en del av sina barns skadestånd. Tyvärr har den typen av datainsamling inte varit möjlig – bortfallet hade blivit alltför stort, eftersom många föräldrar inte är benägna att delta i en sådan studie. Brå har på olika vägar sökt få tag på föräldrar som velat ställa upp på en intervju, men stött på stora svårigheter. Det innebär att frågan om effekter för föräldrarna främst kommit att belysas genom intervjuer med socialsekreterare som i sitt arbete möter barn som begått brott och deras familjer. Därutöver har fyra föräldrar intervjuats.

Med detta sagt har den studie som Brå genomfört inte gett något stöd för att den eftersträvade effekten uppnåtts. Det finns i och för sig socialsekreterare som Brå intervjuat som säger att de varit med om att principalansvaret fyllt en positiv funktion i välfungerande familjer. Föräldrarna har då känt att de kunnat lägga mer tyngd bakom orden när de velat förstärka sin tillsyn över barnen. Men barn som är på väg in i en kriminell livsstil tillhör ofta inte välfungerande familjer, utan har många gånger föräldrar som har olika typer av ekonomiska, sociala och emotionella problem. Socialsekreterarnas bild är att principalansvaret snarare riskerar att ha negativa konsekvenser för socialt utsatta föräldrar vad gäller deras möjlighet att fostra sina barn på ett bra sätt. Det handlar till exempel om att föräldrarna:

- blir arga av att de drabbas ekonomiskt och har svårare att se problemen strikt utifrån barnets behov
- blir modfällna – skadeståndet blir droppen som får bägaren att rinna över
- blir oroliga för ekonomin och för hur skadeståndet kommer drabba familjen som helhet.

Det beskrivs också hur barnen ibland har svårt att förstå och acceptera att föräldrarna drabbas av skadeståndet och att det försvårar relationen mellan föräldern och barnet.

En ytterligare negativ effekt som tagits upp i intervjuer med åklagare och domare är att skadeståndsanspråket mot föräldrarna splittrar deras fokus i rättegången. Det kan också göra föräldrarna mer ambivalenta i sin hållning till skuldfrågan under rättegången, eftersom de själva blir ekonomiskt drabbade om deras barn döms.

Ungdomsbrottsligheten torde inte ha påverkats

I uppdraget ingår även att på en mer övergripande nivå analysera i vilken mån reformen kan ha haft någon påverkan på ungdomsbrottsligheten. Det finns brister i föräldrars kunskap om skadeståndsreglerna som talar emot att reformen skulle ha haft någon större allmänpreventiv effekt, det vill säga ha påverkat uppfostringssättet bland föräldrar vars barn inte dömts för brott och blivit skadeståndsskyldiga. Rent teoretiskt är förutsättningen för en individualpreventiv effekt större, det vill säga att reformen påverkat risken att barn återfaller i brott. Dock saknas det statistik om vilka ungdomar som varit med om att deras föräldrar ålagts skadeståndsansvar i domstol. Detta gör att det saknas förutsättningar för att kunna undersöka frågan på ett uttömmande sätt. Brås studie antyder dock att kunskapsbrister kring skadeståndsreglerna även finns bland de föräldrar som blivit

skadeståndsskyldiga, vilket således även talar emot en preventiv effekt på redan brottsaktiva ungdomar.

Enligt Brås löpande skolundersökningar har ungdomsbrottsligheten minskat gradvis sedan mitten av 1990-talet och det går inte att från tillgängliga data dra slutsatsen att den ytterligare nedgången från 2008 till 2011 skulle bero på skadeståndsreformen. Misstankeregistret ger inte heller något stöd för att reformen påverkat ungdomsbrottsligheten då andelen 15–17-åringar som misstänks för brott varit i stort sett konstant mellan åren 2007 och 2016.

De intervjuade socialsekreterarna ser heller inga sådana effekter i de områden de arbetar. Inte heller de intervjuade föräldrarna tror att just skadeståndet påverkat deras sätt att samspela med barnet. Däremot vittnar både socialsekreterare och föräldrar om att händelsen i sig – att barnet begått brott och dömts för det – kan skaka om familjen och påverka hur föräldrarna förhåller sig till barnet.

Drabbar ekonomiskt svaga – och särskilt ensamstående kvinnor

I den proposition som ligger till grund för reformen saknas en analys av både dess effekter utifrån ett socioekonomiskt perspektiv och från ett genusperspektiv.

Forskning visar att unga som döms för brott i större utsträckning än ungdomar i allmänhet har föräldrar med svag ekonomi (Nilsson m.fl. 2016). Det innebär att reformen slår mot en grupp som ofta har en bekymmersam ekonomisk situation redan innan de döms att betala skadestånd för sitt barns brott. Särskilt svår blir situationen om den unga åsamkat flera skador. I propositionen får man bilden att gränsen för vad föräldrarna tvingas betala alltid är högst en femtedel av ett basbelopp (cirka 9 000 kr år 2017), men så är inte fallet. Skulden blir 9 000 kronor per skadehändelse, som i sin tur är beroende på brottets karaktär och antalet målsägare. I det så kallade Instagrammålet ledde detta till att tingsrätten dömde en mamma att betala ett skadestånd på 334 400 kronor⁵².

I förarbetena till reformen är texten formulerad utifrån en föreställning om att två föräldrar tillsammans svarar för uppfostran av barnet och gemensamt ansvarar för ett eventuellt skadestånd. I praktiken är det dock ofta frågan om en mamma, som själv svarar för uppfostran och ensam döms att betala skadestånd.

⁵² När fallet togs upp i Högsta Domstolen hade hon träffat förlikning med 23 av de 38 målsägandena och mamman dömdes slutligen att betala 132 000 kr.

Av de 41 fall i Brås domarstudie där föräldrar blev skadeståndsskyldiga blev endast mamman dömd till skadestånd i en tredjedel av fallen. Det berodde oftast på att hon var ensam vårdnadshavare men i ett par fall på att pappan inte närvarade vid rättegången.

Ensamstående mammor är en ekonomiskt utsatt grupp och intervjuer vittnar om att just denna grupp drabbas särskilt av reformen om föräldrars utökade skadeståndsansvar.

Inga tydliga effekter för brottsoffret

Reformen tycks alltså inte ha haft några effekter på ungdomsbrottsligheten och inte heller verkar den ha fungerat som positivt stöd för föräldrar vars barn döms för brott. Men det skulle ändå kunna finnas argument för att den har varit motiverad, om den haft positiva effekter för brottsoffren. Har då reformen lett till att skulden nu oftare blir betald, eftersom föräldrar överlag har bättre möjligheter att betala än sitt barn?

Om så var fallet borde det ha gjorts färre ansökningar om brottskadeersättning till följd av brott begångna av 15–17-åringar. Brottsoffermyndigheten har ingen statistik som kan besvara den frågan, eftersom deras statistik bygger på den sökandes ålder och inte på den dömdes ålder. Om man istället utgår från ansökningar där den sökande är 15–17 år (eftersom personbrott ofta riktas mot jämnåriga) ser man inget tydligt nedåtgående mönster.⁵³ Utifrån dessa siffror får vi alltså inget stöd för att reformen har haft någon större effekt på att skadestånden i större utsträckning blir betalda. En möjlig förklaring till detta som framkommer både i Kronofogdemyndighetens statistik och av våra intervjuer är att de föräldrar som kan betala, betalar hela barnets skuld och gjorde det redan innan reformen infördes. De som inte kan betala sin skuld kunde inte heller det före reformen.

Brå får dock heller inget stöd för att reformen haft negativa effekter för brottsoffret. Det har befarats att det skulle bli svårare för brottsoffren att få en ansökan om brottskadeersättning beviljad, eftersom det nu krävs att de yrkat på skadestånd inte bara från barnet utan även från dess föräldrar. Risken för att sådana negativa effekter kan ha uppstått tycks särskilt stor med hänsyn till att en hel del målsägare i Brås studie enbart yrkat på skadestånd från den tilltalade och inte från föräldrarna. De uppgifter som Brå fått från Brottsoffermyndigheten visar dock att det är ovanligt att en ansökan avslås helt eller delvis på grund av att offret inte yrkat på skadestånd från föräldrarna.

⁵³ Brå har då tagit hänsyn till att antalet 15–17-åringar som döms för personbrott har minskat de senaste åren.

Brister rörande föräldrarnas rättssäkerhet

Av Brås undersökning framgår att det finns brister ur rättssäkerhetssynpunkt när det gäller föräldrarnas utökade skadeståndsansvar. Brister har identifierats i relation till:

- informationen till föräldrarna
- konsekvenserna för dem när ett skadeståndsanspråk kommer in sent
- att föräldrarnas partsroll hanteras olika av olika domare.

Socialsekreterarnas bild är att föräldrarna i stor utsträckning inte förstår vad principalansvaret innebär och att de mycket sällan känner till möjligheterna att begära jämkning. De förstår inte varför de blir skadeståndsskyldiga och de förstår inte heller alltid att betalningsansvaret bara gäller en del av skulden. De vet inte att de blir parter i målet eller vad det innebär och de vet inte hur skulden ska betalas förrän de kontaktas av Kronofogden.

Föräldrar som får ett anspråk på skadestånd riktat mot sig för ett brott som deras barn har begått har inte rätt till ett offentligt finansierat ombud. Det är istället främst polisen som har i uppgift att informera föräldrarna om att de kan bli skadeståndsskyldiga. Polisen ska dokumentera i förundersökningen att sådan information givits, och enligt åklagarna finns den dokumentationen oftast. Men hur pedagogiskt informationen ges och om föräldrarna just då kan ta in och förstå det hela kan nog variera. En del föräldrar får information från barnets advokat, men det är inte alla advokater som ser detta som sin uppgift. Även Domstolsverket skickar skriftlig information till föräldrar i samband med kallelsen och stämningen. Den informationen berör dock i mycket liten utsträckning just frågor om skadestånd. Det tycks alltså finnas ett behov att förbättra och fördjupa informationen om principalansvaret under olika faser av rättsprocessen.

Ett ytterligare rättssäkerhetsproblem hänger samman med tidsfristen vid ungdomsmål. Den leder till att skadeståndsanspråket ibland kommer in sent och att delgivningen sker ännu senare. Det kan diskuteras om detta ger föräldrarna det skäligen rådliga som eftersträvas, till exempel för att sätta sig in i jämningsreglerna och förbereda ett yrkande om jämkning. Särskilt stora blir dessa problem när föräldrarna inte har hunnit delges före huvudförhandlingen, utan måste delges under sammanträdet.

Enligt Europakonventionen för de mänskliga rättigheterna artikel 6 ska vara och en vara garanterad en rättvis rättegång. För brottmålsdel påpekas särskilt att den tilltalade ska få tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar. Även om konventionens regel i denna del gäller brottmål, borde rimligen motsvarande princip kunna tillämpas när det rör sig om ett tvistemål om för-

äldrars skadeståndsansvar. Föräldrarnas skadeståndsansvar har mycket gemensamt med ett straff, till exempel tanken om att skadeståndet ska verka preventivt. Föräldrar borde därför ges skälig tid för att förbereda sin talan för att undvika att ”bestraffas”. Inte minst är detta av betydelse i de fall där föräldrarna önskar åberopa någon av jämningsreglerna eftersom bevisbördan ligger på dem. Som framgår i Brås intervjuer saknar dock de allra flesta föräldrar kunskap om vilka jämningsmöjligheter som finns. Om de inte känner till bestämmelserna kan de inte heller förbereda ett yrkande om jämkning, vilket i sin tur ökar risken för att jämningsfrågan inte blir utredd i fall där skäl för jämkning finns.

Den sista rättssäkerhetsaspekten hör samman med enhetligheten i tillämpningen av reformen. Olika domare tycks hantera sena skadeståndsanspråk på olika sätt. En del är till exempel mer benägna att avskilja målet än andra⁵⁴. Konsekvensen av detta är att en del föräldrar döms att betala solidariskt skadestånd med sitt barn medan andra inte döms (eftersom målsägare oftast torde dra sig för att själva driva anspråket i en civilrättslig process efter brottmålsprocessen).

Effekter för handläggningen av rättsprocessen

Av enkäten till domare och åklagare, liksom av intervjuer med dessa grupper, framgår att många av dem är mycket negativa till reformen och anser att föräldrars principalansvar bör avskaffas. Huvudargumentet är att det ger en massa merarbete och krångel för rättsväsendet utan att ge några positiva effekter. Det som främst lyfts fram som krångligt och problematiskt är delgivningsfrågan, där sena delgivningar uppfattas som en regel snarare än ett undantag.

Förslag till förbättringar

Nedan diskuteras ett antal möjliga förbättringar av systemet. Det handlar både om att eventuellt ta bort reformen och om förslag som kan förbättra situationen för brottsoffren och för de skadeståndsdömda barnens föräldrar.

Ta bort principalansvaret

Det förslag till förändring som är vanligast bland de grupper som Brå intervjuat är att man bör ta bort principalansvaret för föräldrar till barn som döms till skadestånd på grund av brott.

⁵⁴ Avskiljning torde dock vara ovanligt – det förekom inte alls i Brås studie av 140 fall i september 2017.

De argument som tagits upp, och som också i flera fall bekräftas av forskning och statistik, är främst följande:

- Reformen slår ojämnt. Den drabbar i stor utsträckning en redan utsatt grupp av föräldrar: de som har svag ekonomi och då särskilt ensamstående mammor.
- Det saknas stöd för att det skulle påverka föräldrarnas uppföstran och kontroll på ett positivt sätt och det finns inget som tyder på att ungdomsbrottsligheten påverkats.
- Det tar fokus från huvudfrågan vid rättegången.
- Det saknas stöd för att det lett till att skadestånden i större utsträckning blir betalda.
- Det ger rättsväsendet ett ordentligt merarbete utan att ge några tydliga vinster.

Om regeringen skulle välja att ändå behålla systemet med solidariskt ansvar för föräldrarna har även förslag för att förbättra det tagits fram. Dessa presenteras nedan.

Minska risken för negativa konsekvenser för ekonomisk utsatta familjer

Som framgått ovan kan det reella skadeståndsbeloppet som en förälder blir ansvariga för långt överstiga en femtedel av ett basbelopp, i fall där barnet döms för flera skadehändelser. I Instagrammålet dömdes den ensamstående mamman att betala ett sexsiffrigt skadestånd.

Enligt Brås mening kan man diskutera om det verkligen var meningen att reformen skulle få sådana konsekvenser. Om regleringen ska vara kvar är Brås bedömning därför att lagen behöver ändras så att situationer som dessa kan undvikas. Att ge förslag på hur dessa ändringar ska se ut i detalj faller utanför Brås uppdrag, men rimligen bör man rikta in sig på jämningsreglerna med syftet att underlätta att jämningsgrunderna tillämpas i praktiken. Exempelvis skulle man kunna se över hur den grundläggande jämningsregeln bättre kan fungera som den säkerhetsventil den avsågs vara enligt propositionen. Man kan också tänka sig en lättnad i jämningsregeln i Skl 3:6⁵⁵. Det skulle till exempel kunna räcka att det framstår som ”oskäligt” att kräva att föräldern betalar hela skadeståndsbeloppet – istället för ”uppenbart oskäligt” som det är formulerat i nuläget.

⁵⁵ Ersättning enligt 5 § kan jämkas, om det är uppenbart oskäligt att föräldern ska betala skadeståndet med hänsyn till föräldrarnas förhållande till barnet eller de särskilda åtgärder föräldern har vidtagit för att förhindra att barnet begår brott (*Lag (2010:703)*).

Enligt Brå kräver frågan emellertid en noggrann utredning så att eventuella ändringar inte skapar ytterligare problem för rättsväsendet och inte heller för målsägaren.

Öka föräldrarnas rättssäkerhet

Av Brås studie framgår att man kan behöva förbättra rättssäkerheten för de föräldrar som riskerar att bli skadeståndsskyldiga när deras barn döms för brott. Främst handlar det om att förbättra informationen om vad lagen innebär så att fler verkligen förstår sina rättigheter och skyldigheter. Polisen skulle kunna fråga om familjen har behov av att kallelsen kommer på annat språk än svenska i anslutning till att de informerar om skadeståndsansvar under förundersökningen. Exempel på åtgärder som Domstolsverket skulle kunna vidta för att förbättra informationen till skadeståndsskyldiga föräldrar listas här nedan:

1. Översätt stämningen och kallelsen till vanligt förekommande språk (som förslagsvis finska, arabiska, BKS⁵⁶, kurdiska, spanska, och engelska).
2. Uppdatera Sveriges Domstolars hemsida så att det går att få relevant information om föräldrars skadeståndsansvar via den.
3. Se till att informationen på hemsidan är lättläst och att den finns tillgänglig på fler språk än svenska, samt att den information som finns är språkgranskad.
4. Både den skriftliga stämningen och kallelsen samt hemsidan bör informera om jämkningsgrunder på ett lättillgängligt sätt. Det bör även framgå att föräldrar har bevisbördan när det gäller jämkning, vad detta innebär och vilken typ av bevisning som kan vara relevant att åberopa.

Ett ytterligare problem är att föräldrarna ibland blir delgivna skadeståndskravet mycket kort tid före rättegången eller i värsta fall inte förrän vid huvudförhandlingen. Det hänger samman med skyndsamhetskravet när unga misstänks för brott. De sena delgivningarna gör att de har kort tid att förhålla sig till yrkandet och fundera på om de vill begära jämkning. En del domare avstår av rättssäkerhetsskäl från att ta upp skadeståndyrkanden mot föräldrarna när de inte hunnit delges före rättegången, medan andra delger föräldrarna på plats.

En enkel lösning skulle vara att bara ta upp yrkanden om skadestånd mot föräldrarna i brottmålet om delgivningen skett ett visst antal dagar före rättegången. Mot en sådan lösning talar att det skulle drabba målsägaren. Fler målsägare skulle då vara

⁵⁶ Bosniska, kroatiska och serbiska.

tvungna att driva skadeståndskravet i en separat civilrättslig process, vilket är krångligt och riskerar att bli dyrt (om de vill ha ett biträde).

Öka målsägarens möjlighet att dra nytta av reformen

Studien tyder också på att målsägare inte fullt ut utnyttjar reformens möjligheter att kräva föräldrarna på en del av skadeståndet. Det är inte orimligt att detta till viss del kan bero på bristande information om värdet av att göra det, till exempel att det är ett krav om de senare vill kunna ansöka om brottsskadeersättning. Det är alltså viktigt att följa upp att alla målsägare som vill yrka på skadestånd verkligen förstår reformens innebörd.

Det är också viktigt att reformen inte får konsekvensen att flera som utsatts för skada inte får någon ersättning alls, det vill säga om en större andel av dem som tilldömts skadestånd får avslag på sin ansökan om brottsskadeersättning för att de inte riktat något anspråk på skadestånd mot föräldrarna till barnet som åsamkat skadan. En tidigare utredning från år 2012 (SOU 2012:26) studerade frågan men föreslog inga ändringar i reglerna. Den statistik som Brå fått från BroM tyder på att sådana avslag förekommer, men att det rör sig om få fall per år. Mot denna bakgrund kan man diskutera om en förändring av reglerna är motiverad.

Förbättra möjligheten att följa upp hur systemet fungerar

Brå har haft stora svårigheter att besvara regeringens frågor om hur reglerna kring föräldrars skadeståndsskyldighet fungerar. Detta eftersom myndigheterna inte registrerar de uppgifter som krävs för att man ska kunna följa tillämpningen. Det saknas således statistik om:

- hur många 15–17-åringar som döms till skadestånd i brottmål varje år
- i hur många av dessa fall som föräldrar också blir solidariskt ansvariga
- hur många föräldrar det rör sig om och hur de fördelar sig när det gäller kön
- i vilken utsträckning jämkning förekommer
- hur stora summor föräldrarna utdöms betala
- hur stor andel av skadeståndskraven som leder till att den skadelidande ber om hjälp av Kronofogden att driva in skulden och hur många av kraven som regleras utan Kronofogdens medverkan.

Om regeringen väljer att inte förändra reglerna om skadestånd för föräldrar enligt SkL 3:5 finns det all anledning att öka möjligheterna att följa upp tillämpningen genom bättre registrering av väsentliga uppgifter. Enligt Brås mening finns det alltså skäl att ge myndigheterna i uppdrag att löpande registrera de uppgifter som krävs för att besvara frågorna ovan.

Referenser

Andersson, H. (2015). *Instagramdomen – demonstration av det defekta strikta ansvaret för vårdnadshavare*. Juridiska fakulteten. Uppsala universitet.

Andersson, H. (2012). *Konstruktiva restriktioner avseende det så kallade ”principalansvaret” för föräldrar*. Juridiska fakulteten. Uppsala universitet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016a). *Skolundersökningen om brott 2015 - Om utsatthet och delaktighet i brott*. Rapport: 2016:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016b). *Skolundersökningen om brott 2015 – Teknisk rapport*. Rapport: 2016:22. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *Vårdnadshavare i förhör och huvudförhandling. En studie av deras närvaro och betydelse för unga misstänkta rättsprocesser*. Rapport: 2014:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012). *Brott bland ungdomar i årskurs nio (1995–2011)*. Rapport: 2013:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2001). *Kriminell utveckling – tidiga riskfaktorer och förebyggande insatser*. Rapport: 2001:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (1992). *Familj, uppväxt och brott*. Rapport: 1992:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (1990). *Barnens brott och föräldrars ansvar. Arbetsgruppen för vårdnadshavares ansvar för barns brottsliga handlingar*. Brå-PM 1990-1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsoffermyndigheten (2013). *Skrivelse till Justitiedepartementet angående att den nya regeln i skadeståndslagen om vårdnadshavares principalansvar ska utvärderas*. Dnr: 08059/2013.

Carlsson, Christoffer. (2014). *Continuities and changes in criminal careers*. Doktorsavhandling. Kriminologiska institutionen. Stockholms universitet.

Departementsserien, Ds (1993). *Vårdnadshavares skadeståndsansvar*. 1993:11. Stockholm: Fritzes.

Departementsserien, Ds (2009). *Ett skärpt skadeståndsansvar för vårdnadshavare*. 2009:42. Stockholm: Fritzes.

Estrada, F. (2007). *Ungdomsbrottslighetens utveckling, omfattning och struktur*. I: Estrada, F. och Flyghed, J. (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur.

Hirschi, Travis, och David Rudisill (1976). *The great American search: causes of crime 1876-1976*. The ANNALS of The American Academy Of Political and Social Science, Vol 423, Issue 1, s. 14–22.

Hoeve M, Dubas JS, Eichelsheim VI, van der Laan PH, Smeenk W, Gerris JRM (2009). *The Relationship Between Parenting and Delinquency: A Meta-analysis*. Journal of Abnormal Child Psychology. 2009;37(6):749–775.

Lindell-Frantz, E. (2012) *Ansvarsförsäkring i konsumentförhållande. En studie med fokus på barns och föräldrars skadeståndsansvar*. I Andersson, Håkan, Uppsatser om skadeståndsansvar och ansvarsförsäkring, 102–178. Jure, Stockholm, 2012.

Nilsson, A, Estrada, F., Bäckman, O. (2016). *The unequal crime drop: Changes over time in the distribution of crime among individuals from different socioeconomic backgrounds*. European Journal of Criminology 2017, Vol. 14(5) 586–605.

Proposition 1972:5 *Kungl. Maj:ts proposition med förslag till skadestånds-lag m.m.* Regeringens proposition.

Proposition 1993/94:57 *Vårdnadshavarens skadeståndsansvar*. Regeringens proposition.

Proposition 2009/10:142. *Ett skärpt skadeståndsansvar för vårdnadshavare*. Regeringens proposition.

Ring, J. (2007). *Risikfaktorer och brott*. I: Estrada, F. och Flyghed, J. (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.

Sampson, Robert J. och John H. Laub (1993). *Crime in The Making: Pathways and Turning Points Through Life*. Boston: Harvard University Press.

SCB (2009). *Sämre välfärd för ensamma mammor*. Välfärd nr 2.

- Schultz, M. (2010). *Föräldrars ansvar för barns brott*. Svensk juristtidning, s.195–206.
- SOU 2013:17 (2013). *Brottmålsprocessen*.
- SOU 2012:26 (2012). *En ny brottsskadelag*.
- SOU 1990:92 (1990). *Våld och brottsoffer. Slutbetänkande av våldskommissionen*.
- SOU 1963:33. *Skadestånd: betänkande. 1, Allmänna bestämmelser. Föräldrars och barns skadeståndsansvar*.
- Tjernkvist, H. (2017). *Vårdnadshavares strikta skadeståndsansvar – En analys av vårdnadshavares skadeståndsansvar för barns brott ur ett klassperspektiv*. Examensarbete. Juridiska institutionen. Umeå universitet.
- Åklagarmyndigheten (2016). *Vårdnadshavares skadeståndsskyldighet – 3 kap 5 § Skadeståndslagen*. RättsPM 2010:6.

Remissvar

- Advokatsamfundet Dnr: R-2009/1959
- Barnombudsmannen Dnr: 9.1: 0829/09
- Brottsoffermyndigheten Dnr: 9844/2009
- Brottsförebyggande rådet Dnr: D1.1-0415/2009
- Justitiekanslern Dnr: 62200980
- Justitieombudsmannen Dnr: 5546-2009
- Kronofogden Dnr: 801-29384-09/112
- Lunds universitet Dnr: LS 2009/805
- Skolverket Dnr: 2009:829
- Socialstyrelsen Dnr: 60/105 85/2009
- Stockholms universitet Dnr: SU 302-2284-09
- Ungdomsstyrelsen Dnr: 17-1115/09
- Uppsala universitet Dnr: UFV 2009/1632
- Åklagarmyndigheten Dnr: ÅM-A 2009/1303

Bilaga 1

Nya och ändrade paragrafer i skadeståndslagen (1972:207) till följd av reformen om ett skärpt skadeståndsansvar för föräldrar

3 kap. Skadeståndsansvar för annans vållande och för det allmänna

5 § En förälder som har vårdnaden om ett barn ska ersätta

1. personskada eller sakskada som barnet vållar genom brott, och
2. skada på grund av att barnet kränker någon annan på sätt som anges i 2 kap. 3 §.

Föräldrarnas ansvar enligt första stycket är för varje skadehändelse begränsat till en femtedel av det prisbasbelopp enligt 2 kap. 6 och 7 §§ socialförsäkringsbalken som gäller för det år då skadehändelsen inträffade. Står barnet under vårdnad av två föräldrar, gäller begränsningen för dem gemensamt.

Om beloppet som anges i andra stycket inte räcker till full ersättning åt flera som lidit skada till följd av skadehändelsen, ska ersättningen sättas ned med samma kvotdel för var och en av de skadelidande. Lag (2010:704).

6 § Ersättning enligt 1 eller 2 § för sakskada kan jämkas, om det är skäligt med hänsyn till föreliggande försäkringar eller försäkringsmöjligheter.

Ersättning enligt 5 § kan jämkas, om det är uppenbart oskäligt att föräldern ska betala skadeståndet med hänsyn till föräldrarnas förhållande till barnet eller de särskilda åtgärder föräldern har vidtagit för att förhindra att barnet begår brott. Lag (2010:703).

11 § Åklagaren är under de förutsättningar som anges i 22 kap. 2 § första stycket rättegångsbalken skyldig att i samband med åtalet förbereda och utföra målsägarens talan om sådant skadestånd som avses i 5 §. Lag (2010:703).

Bilaga 2

Prejudikat från högsta domstolen

Instagrammålet

Rättsfallet från högsta domstolen, *Instagrammålet*, handlar om jämkning med hänvisning till såväl de särskilda reglerna om jämkning med anledning av vårdnadshavarens principalansvar som den allmänna jämkningsregeln. Själva skadan bestod av kränkning genom förtalsbrott i sammanlagt 38 fall. Vårdnadshavaren, som hade ensam vårdnad om den unga, låg förvärvsinkomst och var försörjningsskyldig för tre hemmavarande barn, förpliktades av tingsrätten att utge skadestånd till 38 målsägare. Inför målets handläggning av högsta domstolen hade vårdnadshavaren ingått förlikning med 23 av målsägarna. Samtliga tre instanser fann inte att skäl till jämkning förelåg. Beträffande jämkningsgrunden *förhållandet till barnet* hade vårdnadshavaren anförts att den unga lämnat hemmet mot vårdnadshavarens vilja och vid tidpunkten bodde hos sin pappa. Oavsett om barnet bor hos vårdnadshavaren eller inte ingår tillsynsplikten i vårdnadsansvaret enligt föräldrabalken. Det kan enligt domstolen inte jämföras med ett omhändertagande enligt LVU eller liknande där vårdnadshavaren inte längre svarar för den faktiska vården. I målet framkom att vårdnadshavaren vidtagit åtgärder i form av att försöka komma i kontakt med den unga, besöka den andra vårdnadshavaren och kontaktat såväl polis som socialtjänsten. Domstolen fann att åtgärderna legat inom ramen för tillsynsplikten enligt föräldrabalken. De av vårdnadshavaren vidtagna åtgärderna ansågs inte utgöra särskilt långtgående åtgärder i syfte att förhindra brott. Eftersom de särskilda jämkningsreglerna i samband med vårdnadshavarens principalansvar ska tillämpas restriktivt fann domstolen att det inte var uppenbart oskäligt att vårdnadshavaren betalar skadeståndet enligt 3 kap. 6 § skadeståndslagen. Vid högsta domstolens handläggning återstod 15 målsägare varvid det sammanlagda beloppet framstod som avsevärt. Någon närmare utredning om vårdnadshavarens ekonomiska förhållande fanns dock inte. Domstolen fann med beaktande av de skadelidande, som utsatts för förtal som fått stor spridning, ett påtagligt intresse av skadeståndet. Jämkning med stöd av den allmänna jämkningsregeln kunde därmed inte ske.⁵⁷

⁵⁷ NJA 2015 s. 482.

Bilaga 3

Metod och material

Intervjuer med yrkesverksamma

De yrkeskategorier som intervjuer hållits med är domare, åklagare, advokater, brottsförebyggande poliser, utredande poliser, socialsekreterare samt tjänstepersoner på Brottsoffermyndigheten.

För att få kontakt med relevanta intervjupersoner har vi genom en förfrågan till Brås kontaktpersoner vid respektive myndighet/förening fått namn och kontaktuppgifter på personer med lång erfarenhet av ärenden gällande solidariskt skadeståndsanspråk mellan barn och föräldrar till följd av brott som barnet begått. Avsikten har i första hand varit att få kontakt med personer med lång och gedigen erfarenhet och inte en geografisk spridning. De personer vi intervjuat har framför allt varit verksamma i storstäderna.

Intervjuerna har genomförts via telefon där intervjupersonerna fått besvara frågor utifrån en semistrukturerad intervjuguide. De frågor de fick besvara handlade bland annat om skadeståndsärendenas karaktär, vilken roll de själva har i skadeståndsprocessen, hur stor kännedom berörda parter har kring skadeståndsansvar, i vilken utsträckning skadeståndsansvaret påverkat familjernas vilja att medverka i brottmålsprocessen, vilka konsekvenser de sett att skadeståndsansvaret haft för familjer och brottsoffer samt överlag vilka fördelar och nackdelar de ser med reformen.

Intervjuerna genomfördes under mars–april 2017. Totalt har 32 personer intervjuats, cirka 5 personer per profession (se tabell 9). Av de sex advokater som intervjuades svarade en i egenskap av målsägarbiträde, två i egenskap av försvarsadvokater och tre i egenskap av båda roller. Av de 32 intervjuade personerna angav 27 att de har erfarenhet av att arbeta med barn som begår eller misstänks för brott sedan före reformen. Könsfördelningen bland de intervjuade professionerna är något ojämn, 18 män och 14 kvinnor intervjuades. Brå bedömer dock att detta inte påverkar resultatet.

Tabell 9. Antal genomförda intervjuer per yrkesgrupp

Yrkeskategori	Antal genomförda intervjuer
Domare	6
Åklagare	6
Advokater	6
Poliser	5
Socialsekreterare	5
Brottsoffermyndigheten	4
Totalt	32

Intervjuer med föräldrar som dömts till skadeståndsansvar

För att besvara frågan om vilka konsekvenser föräldrars utökade skadeståndsansvar har haft för familjer som dömts till solidariskt skadeståndsansvar har Brå haft som mål att intervjua berörda barn och föräldrar.

Urvalet gick till så att Brå kontaktade ett antal försvarsadvokater och socialsekreterare då de genom sitt arbete har relativt god kännedom om vilka av deras klienter som varit med om en sådan process. De fick i uppdrag att under två månader informera samtliga relevanta personer de möter i sitt arbete om vår studie samt fråga om de ville delta i en intervju med Brå. Barnen respektive föräldrarna fick lämna muntligt samtycke till intervjuerna liksom telefonnummer som vi kunde nå dem på. Advokaternas förfrågningar resulterade i kontakt med bara en förälder. För att få ett bättre underlag tillfrågades även tre av de intervjuade socialsekreterarna om att hitta barn och föräldrar som ville intervjuas inom ramen till studien.

Sammanlagt fick Brå telefonnummer till åtta föräldrar och fyra barn⁵⁸. En av Brås utredare ringde sedan upp dessa föräldrar och barn för att inhämta samtycke på nytt och för att boka en intervju-tid. Av initialt tolv frivilliga intervjuades slutligen sex personer varav fyra mammor, en pappa, samt en flicka. Övriga föräldrar och barn ångrade sin medverkan eller gick inte att nå. De semi-strukturerade intervjuerna med föräldrarna genomfördes via telefon under maj 2017. Två av intervjuerna, en med en mamma samt den med flickan, bedömdes sedan inte tillföra underlaget något utan uteslöts från analysen. Analysen bygger således på intervjuer med tre mammor och en pappa. De intervjuade föräldrarna har enligt deras egna uppgifter varierande socioekonomisk status. Pappan och en av de intervjuade mammorna lever

⁵⁸ Sex mammor, två pappor, en flicka, tre pojkar.

i förhållanden med barnets andra förälder medan de andra två mammor är ensamstående.

Urvalet är ett bekvämlighetsurval, eftersom det visade sig vara svårt att komma i kontakt med barn och föräldrar som har dömts till att gemensamt betala skadestånd. Intervjuerna ger läsaren en uppfattning om olika erfarenheter, men det är viktigt att komma ihåg att det inte är ett representativt urval utifrån vilket man kan dra allmänna slutsatser.

Brå har inte fått kännedom om vilka som har tackat nej till att medverka i intervjuer när de tillfrågades av advokater och socialsekreterare, därför vet vi inte något om dem som inte ville intervjuas eller deras motiv till att tacka nej.

Mätning av ungdomsmål med skadestånd

Brå genomförde under augusti–september 2017 en studie om förekomsten av skadestånd i ungdomsmål. Studien avser perioden 21 augusti–8 september 2017. Samtliga ungdomsdomare i Sverige fick fylla i en blankett direkt efter varje ungdomsmål de dömt i under perioden. Blanketter med svarskuvert skickades ut i förväg. Domarna ombads också att be andra kollegor på tingsrätten som kan tänkas döma i något ungdomsmål att fylla i en blankett. Efter att mätperioden var över skickades de ifyllda blanketterna tillbaka till Brå. Blanketter rörande 144 dömda ungdomar inkom till Brå. Eftersom det ännu saknas statistik över antalet dömda ungdomar under 2017 går det inte att uttala sig om hur stort bortfallet var. År 2016 dömdes 3 800 15–17-åringar för brott i domstol.

Enkät till domare och åklagare

En webbenkät har skickats ut till samtliga domare och åklagare i landet som i sitt arbete huvudsakligen handlägger ungdomsändningen. Kontaktuppgifter till dessa har Brå fått från respektive tingsrätt och åklagarkammare.

Enkäten innehöll frågor som rör hur vanligt det är att skadeståndsanspråk riktas mot föräldrar, vilka hinder det finns mot att regleringen tillämpas samt vad åklagare och domare överlag anser om reformen.

Undersökningen pågick under sex veckor från den 10 mars till den 19 april 2017, inklusive tre påminnelser. Totalt ingick 305 domare och 109 åklagare i enkätunderlaget. Svarsfrekvensen uppgår till totalt 60 procent, 57 procent för domare och 71 procent för åklagare (tabell 10). Bland domarna var svarsfrekvensen något högre bland kvinnor än bland män (59 procent jämfört

med 54 procent) medan förhållandet var det omvända hos åklagarna (67 procent jämfört med 78 procent). Brå bedömer dock inte att detta har påverkat resultatet.

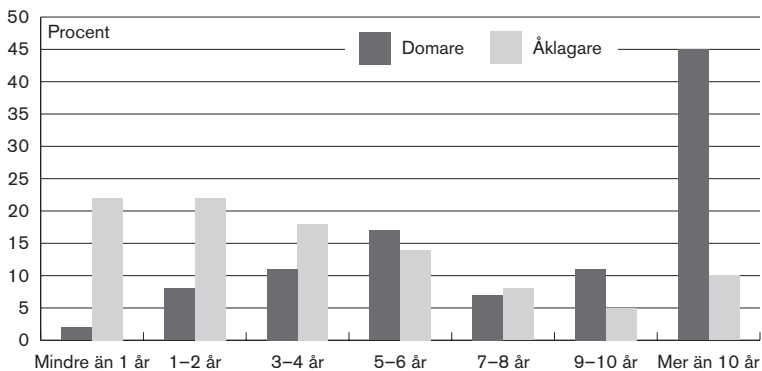
Tabell 10. Svarefrekvens i enkätstudien med domare och åklagare.

	Domare	Åklagare	Samtliga
Utskick	305	109	414
Antal svaranden	173	77	250
Andel svaranden	57 %	71 %	60 %

Beskrivning av respondenternas erfarenhet

Figur 1 visar att lite under hälften (45 procent) av domarna som besvarade enkäten har över tio års erfarenhet av att döma i ungdomsmål. Endast en tiondel av domarna har mindre än tre års erfarenhet av att döma i ungdomsären.

Figur 6. Domares samt åklagares erfarenheter av att döma i ungdomsmål/handlägga ungdomsären.

Medan domarna är väldigt erfarna är mönstret hos åklagare det omvända. Endast en tiondel av åklagarna har handlagt ungdomsären i mer än tio år medan lite under hälften (45 procent) har arbetat med det i mindre än tre år. I tabell 11 visas vidare att fyra av fem domare även arbetade med att döma i ungdomsmål även innan reformen infördes. Motsvarande andel bland åklagarna är endast två av fem.

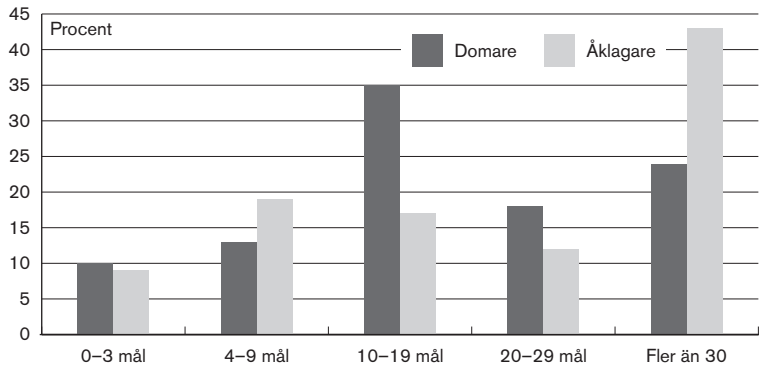
Tabell 11. Andel av domare respektive åklagare som har erfarenhet av att döma i ungdomsmål respektive arbeta med ungdomsärenden före reformen 2010 (N=173/77).

	Domare	Åklagare
Erfarenhet av ungdomsärenden före reformen	79 %	41 %
Ingen erfarenhet av ungdomsärenden före reformen	21 %	59 %
Totalt	100 %	100 %

Figur 7 visar hur många mål/ärenden som domare respektive åklagare arbetat med där skadeståndskravet mot den tilltalade ungdomen även riktats mot föräldern. Även om domarna har arbetat i fler år med ungdomsmål, så har åklagarna generellt sett handlagt fler ärenden där det finns ett skadeståndsanspråk riktat mot föräldern.

Lite under en tiondel av både domarna och åklagarna har erfarenhet av tre ärenden eller färre. Dessa respondenter fick inte besvara den resterade delen av enkäten (bortsett från frågan om deras allmänna inställning – den fick alla respondenter besvara) på grund av deras bristande erfarenhet av de typer av ärenden som är aktuella här.

Figur 7. Ungefärligt antal ungdomsmål där skadeståndet riktas mot det tilltalade barnets föräldrar som domare respektive åklagare arbetat med. (N=173/77).

Bortfallsanalys

Eftersom enkäten har skickats ut till samtliga åklagare och domare som arbetar med ungdomsmål (en så kallad totalundersökning) representerar detta dessa professioner i Sverige. Sett till de aspekter vi kunnat titta på – vilken tingsrätt/åklagarkammare de är knutna till samt kön – finns det inte någon större skillnad i svarsfrekvensen. Bland domare är det en lite högre andel kvinnor

som har svarat, medan det bland åklagare är en lite högre andel män som har svarat.

Det finns heller inga större skillnader i svarsfrekvensen när det gäller vilka domsagor respektive åklagarområden respondenterna tillhör. Brå skattar därför att de svarande står för en representativ del de svenska domarna och åklagarna som arbetar med skadeståndsärenden.

Statistik

Som har påpekats i tidigare utvärderingar där skadestånd på olika sätt står i fokus, är detta mycket svårt att titta på statistiskt. Orsaken är att det inte finns några myndigheter som registrerar skadestånd på ett sätt som gör att det finns heltäckande statistik att tillgå, på grund av att det är en civilrättslig process (se till exempel RiR 2011:18).

Inom ramen för studien har statistik från tre myndigheter inhämtats, nämligen från Kronofogden, Domstolsverket och Brottsförmyndigheten. Ingen av dessa myndigheter har den heltäckande information som behövs för att göra exakta skattningar om reformens tillämpning. Men med hjälp av den information som faktiskt finns att tillgå har Brå i rapporten gjort olika skattningar för att besvara frågor kring reformens tillämpning.

Statistik från Kronofogden

Kronofogdens statistik över ärenden rörande skadestånd omfattar de ärenden där den skadeståndsberättigade begär myndighetens hjälp med att driva in skulden. När överklagandetiden för en dom som innehåller ett skadeståndsanspråk har gått ut skickar nämligen Kronofogden en förfrågan till målsägaren och frågar om hen vill ha hjälp med att driva in skulden. Om målsägaren svarar på förfrågan och begär Kronofogdens hjälp registreras målet i Kronofogdens ärendehanteringssystem.

För Brås räkning har Kronofogden tagit fram två typer av uppgifter. I det första fallet har Kronofogden registrerat ungdomsmål med skadestånd som kommit in till myndigheten under tre veckor i september 2017, alltså både mål som inrymmer ett skadestånd mot föräldrar och mål där enbart den unga blivit skadeståndsskyldig. Underlaget kommer från fyra av fem team som hanterar skadeståndsdomar hos Kronofogden. Syftet med detta var att få en uppfattning om hur benägna målsägarna är att ta hjälp av Kronofogden för att driva in skadestånd.

I det andra fallet har Kronofogden tagit fram uppgifter om ärenden där målsägaren bett myndigheten om hjälp med att driva in skadestånd i ärenden där föräldrar blivit skadeståndsskyld-

diga tillsammans med sitt barn. Tidsperioden avser 1,5 år (från 01-01-2015 till 30-06-2016), eftersom det saknas heltäckande information om ärenden längre tillbaka än så. Syftet med denna datainsamling var att undersöka betalningsförmågan hos de föräldrar som hamnar hos Kronofogden i samband med att de blir solidariskt betalningsansvariga med sitt barn.

Statistik från Domstolsverket

För Brås räkning har Domstolsverket tagit fram uppgifter om antalet mål där minst en vårdnadshavare har registrerats som part åren 2010–2016. Enligt Domstolsverket är den enda anledningen att registrera vårdnadshavare i ett mål att det även riktats ett skadeståndsanspråk mot dessa. För att kontrollera detta ombads Domstolsverket att även ta fram uppgifter för åren 2008–2009, det vill säga åren före reformen. För dessa år hade inga vårdnadshavare registrerats som part, därför bedömde Brå siffrorna vara tillförlitliga.

Statistik från Brottsoffermyndigheten

Brå har även fått ta del av statistik från Brottsoffermyndigheten. Statistiken innehåller uppgifter som grundar sig på ansökningar om brottsskadeersättning och vilka beslut Brottsoffermyndigheten har tagit i dessa ärenden åren 2009–2016. De beslut som redovisas i statistiken är kompletta bifall eller kompletta avslag, partiella bifall framgår inte.

För att komplettera statistiken med uppgifter om partiella bifall har Brottsoffermyndigheten gått igenom samtliga bifall år 2016 där den sökande var mellan 15 och 17 år (sammanlagt 384 ärenden). Sedan registrerade BroM antalet ärenden där brottsskadeersättningsbeloppet delvis sattes ned. Anledningen till att utgå ifrån den sökandes ålder är att Brottsoffermyndigheten inte kan söka på skadevällarens ålder. Bortfallet utgörs därför av ärenden där den sökande är 18 år eller äldre.

Rättegångsbesök

Utredarna i projektet har under utredningsperioden också besökt åtta ungdomsmål där skadeståndsanspråk riktats mot både barnet och föräldern. Syftet med rättegångsbesöken har varit att få en bättre förståelse för hur skadeståndsfrågan behandlas under rättegången, hur mycket utrymme det får, hur delaktiga barnen och föräldrarna är i frågan och hur eventuella avvikelser (t.ex. om föräldern inte är på plats) hanteras.

Litteraturgenomgång

En litteraturgenomgång har också gjorts utifrån tidigare forskning kring skadeståndsansvar och ungdomsbrottslighet. Skadeståndslagen i andra länder har också setts över. Brå har också gått igenom dokument såsom lagen, propositionen, remissvar, myndighetsinformation om föräldrars skadeståndsansvar, ansökningsblanketter, vägledande domar, principbeslut från nämnden för brottsskadeersättning med mera.

Den 1 september 2010 infördes ett strängare skadeståndsansvar för föräldrar som har vårdnaden om ett barn. Reformen innebär att föräldrar, tillsammans med sina barn, numera kan bli solidariskt skadeståndsansvariga för vissa typer av skador som uppkommit till följd av brott som barnen dömts för – oavsett om de varit vårdslösa eller inte. Syftet med reformen var framför allt att motverka ungdomsbrottslighet och förhindra att ungdomar hamnar i långvarig kriminalitet, men det fanns även en förhoppning om att reformen skulle stärka brottsoffrens ställning genom att öka möjligheterna att få skadestånd.

Utvärderingen har gjorts på uppdrag av regeringen och baseras på statistik, enkäter och intervjuer. Av rapporten framgår att det år 2016 var runt 2 000 föräldrar som blev skadeståndsskyldiga för att deras barn begått brott och att de flesta tycks ha betalat skulden. Det är dock osäkert om lagen inneburit att brottsoffren i större utsträckning än tidigare får sina skador täckta. Brå diskuterar också i vilken utsträckning det finns förutsättningar för att lagen kan ha haft någon påverkan på ungdomsbrottsligheten eller om den kan ha haft negativa effekter.

Brottsförebyggande rådet / National Council for Crime Prevention

BOX 1386/TEGNÉRGÅTAN 23, SE-111 93 STOCKHOLM, SWEDEN

TELEFON +46 (0)8 527 58 400 • E-POST INFO@BRA.SE • WWW.BRA.SE

ISSN 1100-6676 • ISBN 978-91-87335-91-4 • URN:NBN:SE:BRA-738